

צבא ואסטרטגיה

כרך 3 / גיליון 1 / מאי 2011

המעורבות האיראנית בלבנון – שורשיה, מהלכה ויעדיה

אייל זיסר

מאפייניה הייחודיים של אינתיפאדה 00 במערכות ישראל

זכי שלום, יועז הנדל

הכוח הימי של ישראל - נדבך חיוני להכרעה בשדה הקרב המערכתי

זאב אלמוג

האיגוף הימי בקרב היבשה

גדעון רז

הנסיגות החד-צדדיות של ישראל מלבנון ומרצועת עזה

ראובן ארליך

מושגי יסוד בלחימה במרחב הקיברנטי

ליאור טבנסקי

הגנת נכסים ותשתיות קריטיות מפני תקיפה קיברנטית – הממד הסטטוטורי

גבי סיבוני

INSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי

THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY

מכון ללימודי אסטרטגיה ותוכנית תל-אביב

צבא ואסטרטגיה

כרך 3 | גיליון 1 | מאי 2011

3 המעורבות האיראנית בלבנון – שורשיה, מהלכה ויעדיה

אייל זיסר

15 מאפיינייה הייחודיים של אינתיפאדה II במערכות ישראל

זכי שלום, יועז הנדל

25 הכוח הימי של ישראל – נדבך חיוני להכרעה בשדה הקרב המערכתי

זאב אלמוג

39 האיגוף הימי בקרב היבשה

גדעון רז

53 הנסיגות החד־צדדיות של ישראל מלבנון ומרצועת עזה: הדומה והשונה

ראובן ארליך

65 לחימה במרחב הקיברנטי: מושגי יסוד

ליאור טבנסקי

81 הגנת נכסים ותשתיות קריטיות מפני תקיפה קיברנטית –

הממד הסטטוטורי

גבי סיבוני

צבא ואסטרטגיה

כתב העת **צבא ואסטרטגיה** מיועד להעשיר, להפרות ולהעמיק את השיח הציבורי באשר למרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי בישראל.

המאמרים המופיעים בכתב עת זה, הרואה אור שלוש פעמים בשנה, נכתבים על ידי חוקרי המרכז ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו. כתב העת **צבא ואסטרטגיה** רואה אור במסגרת תכנית המחקר 'צבא ואסטרטגיה', המתנהלת במכון למחקרי ביטחון לאומי.

עורך ראשי

ד"ר עודד ערן

עורך

ד"ר גבי סיבוני

חברי המערכת

מאיר אלרון, ד"ר יהודה בן מאיר, משה גרונדמן, ד"ר אמילי לנדאו, גיורא סגל, ד"ר גבי סיבוני, ד"ר עודד ערן, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, ד"ר ג'ודי רוזן, יורם שוייצר, פרופ' זכי שלום

עיצוב גרפי

מיכל סמו-קובץ ויעל ביבר
המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

דפוס

א.ר.ט. שירותים לאופסט, תל-אביב

כתובת

המכון למחקרי ביטחון לאומי

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל-אביב 61398
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: info@inss.org.il

המאמרים המתפרסמים בכתב העת **צבא ואסטרטגיה**

מוצגים באתר המכון: www.inss.org.il/

© כל הזכויות שמורות

ISSN 1565-8880

המעורבות האיראנית בלבנון – שורשיה, מהלכה ויעדיה

אייל זיסר

המלחמה שהתנהלה בקיץ 2006 בין ישראל לבין ארגון חזבאללה זכתה לכינויים ולשמות רבים, ובהם השם מלחמת לבנון השנייה, שאומץ ואף נקבע כשמה הרשמי של מלחמה זו. ברשתות הטלוויזיה הערביות היו, לעומת זאת, מי שכינו אותה הסיבוב הערבי-ישראלי השישי. האמת ניתנת להיאמר כי מרביתו של העולם הערבי, ולכל הפחות מנהיגיו וחלקים חשובים בקרב האליטות השלטוניות בו, תמכו בישראל, וליתר דיוק עמדו מן הצד והמתינו בציפייה, שנכזבה לבסוף, כי זו תכריע את ארגון חזבאללה. מכאן, שלא היה מדובר בסיבוב נוסף של קרבות בין ישראל לבין הערבים, המהווה המשך ישיר ומתבקש לסכסוך הדמים בן למעלה ממאה שנה בין התנועה הציונית לבין התנועה הלאומית הערבית, ומאוחר יותר בין מדינת ישראל לבין מדינות ערב והפלסטינים. נראה כי נכון יותר לכנות מלחמה זו – כפי שהציעו כמה מן הפרשנים עוד במהלכם של הקרבות – מלחמת איראן-ישראל הראשונה.¹ ואכן, מלחמה זו הייתה למעשה פועל יוצא של הנוכחות שאיראן הצליחה לקבוע לחופי הים התיכון, אשר הביאה לראשונה למלחמה כוללת, בה ארגון הפועל בהשראה איראנית ומצויד בנשק איראני נלחם נגד ישראל.

הנוכחות האיראנית בלבנון, מידת ההשפעה הגדולה שיש לאיראן על ארגון חזבאללה ואולי אף השליטה שלה בו, ויכולתה להניע ארגון זה לפעול בשמה ומטעמה – כל אלה הפכו לעובדות יסוד שעיימן הסכינו הכל, ובהם גם ישראל. ובכל זאת, השאלה שנותרה פתוחה היא האם הנוכחות של איראן בלבנון והשליטה שיש לה בארגון חזבאללה עשויות להפוך בעתיד את מדינת לבנון כולה לזרוע או למדינת לוויין איראנית, שתאפשר חופש פעולה מוחלט לאיראן על כל אדמתה ולמול כלל הכוחות הפועלים בה.

לשאלה זו התייחס באופן מפתיע ומזווית ייחודית דווקא נשיא סוריה, בשאר אל-אסד, במהלך ראיון עיתונאי שהעניק בראשית שנת 2010 לעיתון הערבי אל-

פרופ' אייל זיסר הוא דקאן הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת תל-אביב

חֵיאת, בו התבקש להשוות בין מידת ההשפעה שיש לאיראן בעיראק ובין מידת השפעתה בלבנון. יש להניח שאסד נשאל על כך בין השאר מתוקף העובדה שסוריה קדמה לאיראן כממליכת המלכים בזירה הלבנונית, וכי במידה רבה, איראן ניצלה את היחלשותה של סוריה ואת דחיקתה מלבנון כדי לתפוס את מקומה שם. בשאר אל-אסד סיפק תשובה לא לגמרי צפויה, אבל גם מובנת למי שמכיר לעומקה את מערכת היחסים הסורית-איראנית, כמו גם את שאיפותיה של סוריה בלבנון. בתשובתו לא יכול היה נשיא סוריה להתאפק מלשגר חץ לעבר איראן בניסיון לסמן לה את הקווים האדומים שאותם אין סוריה מוכנה להניח לה לחצות. הוא הסביר:

לא ניתן להשוות בין המתרחש בעיראק לבין המתרחש בלבנון. לכן, גם לא ניתן להשוות בין התפקיד שממלאת איראן בעיראק לזה שהיא מבקשת למלא בלבנון. ולבד מכך, הזיקה הגיאוגרפית שבין סוריה לבין לבנון שונה בתכלית מן הזיקה המתקיימת בין איראן לעיראק. לכן, אפשר לומר שאיראן אינה נכנסת לפרטים בהקשר הלבנוני אלא מביטה באופן כולל ומלמעלה על המתרחש ועוסקת רק בדברים הגדולים. מה שחשוב לה הוא לשמור על ההתנגדות (כלומר, ארגון חזבאללה - א.ז.). לעומת זאת, סוריה מכירה את הפרטים הקטנים בזירה הלבנונית ועוסקת בהם, ומכירה פרטי פרטים אלה הרבה יותר טוב מאיראן, שהיא יש לה ניסיון של עשרות שנים בעיסוק בסוגיה הלבנונית.²

יתכן מאוד כי בשאר אל-אסד, ועימו סוריה כולה, איחרו את הרכבת שיצאה זה מכבר מן התחנה, וכי הם יתקשו מאד, אם בכלל יוכלו, להשיב את ההשפעה שקיימה סוריה בלבנון במשך השנים ולדחוק ממנה את רגליה של איראן. עם זאת גם יתכן שהקרב על לבנון עדיין לא תם, ואפשר שמה שנראה כדומיננטיות איראנית בלבנון אינו סוף פסוק וגם אינו התמונה השלמה והמלאה. על כך העיד ביקורו ההיסטורי (ויש לומר גם ההיסטורי משהו) של נשיא איראן, מוחמד אחמדינג'אד, בלבנון בחודש אוקטובר 2010. הנשיא האיראני התקבל בכבוד מלכים בידי אנשי חזבאללה, וכרזות **ח'וש אמדיד** (ברוך הבא בשפה הפרסית) כיסו את הדרכים המוליכות לאזורים השיעיים בביירות, בבקעת הלבנון ובדרום לבנון. אבל הביקור גם חשף את המחלוקת בתוך לבנון סביב שאלת הנוכחות האיראנית במדינה והשפעתה. לבנונים רבים, במחנה הסוני ואף הנוצרי, לא היססו להכריז כי אחמדינג'אד אינו אורח שלהם וכי אינם רוצים בו, וכך הוגבל ביקורו לאזורים השיעיים בלבד. גם ביקורו בלבנון של ראש ממשלת תורכיה, בעל הברית אך למעשה המתחרה הגדול של איראן כיום על השפעה באזור, שנערך כחודש לאחר ביקורו של אחמדינג'אד (נובמבר 2010), התקיים באזורים מוגבלים - בעיקר במרחבים הסוניים של לבנון. באזורים אלה נתלו כרזות בדומה לכרזות שקידמו את פניו של אחמדינג'אד, אלא שהפעם הן היו כתובות בתורכית: **הושגלדין** (ברוך הבא בשפה התורכית).³

האירועים בלבנון קיבלו תפנית דרמטית בראשית שנת 2011, עם קריסתה של ממשלת סעד אל-דין אל-חירי בעקבות התפטרות נציגי ארגון חזבאללה ובעלי

בריתם מהממשלה. הרקע לפירוק הממשלה הייתה דרישתו של ארגון חזבאללה כי ממשלת לבנון תתנער מבית הדין הבינלאומי החוקר את רצח רפיק אל-חרירי, ראש הממשלה לשעבר ואביו של ראש הממשלה המכהן. מאוחר יותר הודיע מנהיג הדרוזים בלבנון, וליד ג'ונבלאט, על עריקתו משורות "מחנה ה-14 במארכס" – מחנהו של סעד אל-דין אל-חרירי – לשורות האופוזיציה. מהלך זה של חזבאללה וג'ונבלאט הביא להטלת התפקיד של הקמת הממשלה החדשה על נג'יב אל-מיקאטי המקורב לחזבאללה. ממשלתו של מיקאטי קמה, אפוא, בחסותו ותחת שליטתו של ארגון חזבאללה, וההנחה הייתה שהיא גם תתפקד ככזו. עם זאת, מיקאטי ידוע גם בקרבתו לסוריה, ואם ניקח בחשבון שגם מהלכיו של וליד ג'ונבלאט באו בעקבות הוראות שקיבל מדמשק, נראה כי העתיד אינו צופן בהכרח השתלטות של ארגון חזבאללה ושל איראן על לבנון וכי הוא עשוי לבשר דווקא את התחזקות המתיחות האיראנית-סורית סביב השליטה על מדינה זו. המאבק על לבנון לא הסתיים, אפוא, אלא רק מתחיל מחדש, והפעם עם שחקנים חדשים-ישנים.

שורשי המעורבות האיראנית בלבנון

הרפובליקה האסלאמית של איראן היא ממשיכת דרכה של ישות מדינתית איראנית שהתקיימה לאורך ההיסטוריה ברמות האיראניות, במרחב שעליו משתרעת כיום איראן. מבחינה זאת, מדובר בישות שיש מאחוריה למעלה מאלפיים שנות היסטוריה. משחר ההיסטוריה הביטה ישות מדינתית זו אל המרחב שממערב לה כאל חלק ממרחב השפעה אפשרי ואף כאל רצועת ביטחון: המפרץ הפרסי כאזור השפעה; עיראק כמרחב סָפָר ואזור גבול, ומבחינות רבות שער כניסה לליבה של איראן; חופי הים התיכון כאזור העשוי להיות רצועת ביטחון לקדם פני רעה.⁴ תפיסה זאת הסביר בשלהי שנות החמישים של המאה הקודמת אחד מבכירי של הֶסְאָאפ (הארגון הממלכתי לביטחון ולמודיעין של איראן) תחת שלטון השאה: "[עלינו] להיאבק בסכנת הנאצריות ולעוצרה על חופי הים התיכון, בכדי שלא נצטרך להקיז דם על אדמת איראן".⁵

ועם זאת, רק מאמצע שנות החמישים של המאה העשרים שבה איראן לשאת עיניה אל חופיו של הים התיכון. הייתה זו תוצאה ישירה של התייצבות שלטונו של השאה באיראן והתבססותה של מדינת הלאום האיראנית. אלו הביאו לגיבושו של אינטרס איראני מחודש בחופיו המזרחיים של הים התיכון, ובמסגרת זו גם השאיפה לרכישת מעמד בלבנון. לצד אינטרס גיאופוליטי ארוך שנים שנותר על כנו, הוטרדו האיראנים מן האיום של הלאומיות הערבית וביקשו להפוך את לבנון, וכאמור לא רק אותה, למעוז קדמי במאבק באיום הנאצריסטי, שנתפס על ידי איראן כאיום ממשי עליה. לתפיסה זו מצאו האיראנים שותפים דווקא בקרב גורמי הכוח הנוצריים בלבנון, ולא בקרב בני העדה השייעית שם, שהייתה ביסודה

נחשלת ונעדרת מודעות, ומה שחשוב יותר – בלתי מאורגנת ואף דתית מדי לטעמו של השאה. למרות זאת השקיעו האיראנים, כחלק ממאמציהם לחזק את מעמדם בלבנון, משאבים ניכרים גם במוסדות דת שיעיים.⁶

החל משלהי שנות החמישים של המאה העשרים עומדים תולדות השיעים בלבנון בסימן פעילותו של חכם הדת מוסא אל-צדר. צדר נולד באיראן לאב לבנוני, והגיע ללבנון בשנת 1959. יש להניח כי משטרו של השאה ביקש לעשות שימוש בצדר למטרותיו ואף סייע לו מפעם לפעם. כך, למשל, ידוע כי לצדר היה דרכון איראני שהקל עליו במסעותיו וכי הוא גם קיים קשר הדוק עם השגרירות האיראנית בביירות. עם זאת, לא היה בכך כדי להפוך את צדר לאיש של השאה ולמי שפועל למענו ובשירותו. בראשית שנות השבעים הגיע מוסא אל-צדר אל שיאה של פסגת ההצלחה: הוא ביסס לעצמו מעמד מוביל בקרב בני העדה השיעית, ונראה היה כי בכוחו להובילה למלא תפקיד משמעותי יותר בלבנון. ואולם ב־13 באפריל 1975 פרצה בלבנון מלחמת האזרחים, שהורידה לטמיון את מרבית הישגיו במהלך השנים שקדמו לפרוץ הקרבות, אם לא את כולם. בשנת 1978 יצא מוסא אל-צדר לביקור בלוב לפי הזמנתו של שליט המדינה, מועמר אל-קדאפי, ובמהלך ביקורו זה הוא נעלם בלא להותיר עקבות. השלטונות הלוביים הם שהביאו, ככל הנראה, לחיסולו של צדר בשל סירובו לשתף פעולה עם ניסיונותיו של קדאפי לבסס לעצמו באותן שנים אחיזה בלבנון.⁷

איראן וחזבאללה

פרוץ מלחמת האזרחים בלבנון באפריל 1975 והידרדרותה של מדינה זו אלי מרחץ דמים התרחשו כאשר באיראן החל תהליך התמוטטותו של משטר השאה. שקיעתה של איראן המלוכנית מנעה ממנה מלמלא תפקיד של ממש במתרחש בלבנון, דווקא משנפתח עבודה חלון הזדמנויות לעשות כן. נפילת שלטונו של השאה ב־1979 ועליית השלטון האסלאמי־דתי באיראן פתחו בפניה מחדש את חלון ההזדמנויות, הפעם בדמותו של ארגון חזבאללה, שלהקמתו ולהתבססותו בלבנון תרמה איראן יותר מכל גורם אחר. למעשה, איראן היא שהקימה את חזבאללה, על בסיס כוחות לבנוניים שיעיים שקיבצה תחת כנפיה בלבנון בסוף 1982 ובתחילת 1983. היא שתיווכה ואף איחדה בין כוחות אלה וסיפקה להם מסגרת משותפת וסיוע בראשית הדרך. אין פלא כי ארגון חזבאללה קבע לו כעיקרון אידיאולוגי מרכזי את עקרון **וְלֵאִית אֶל-פְּקִיָּה** (שלטון חכם הדת). עיקרון זה, שפותח בידי האִתְּוֹלָה ח'וּמֵינִי, קבע כי קהילת האסלאם מחויבת להכפיף עצמה למרותו ולציית לרצונו של איש הדת הבכיר הפועל בקרבה.⁸ על כך העיר המזכ"ל הנוכחי של חזבאללה, חסן נצראללה: "למן הרגע הראשון ראינו עצמנו מחויבים לעיקרון

של שלטון חכם הדת (ולאית אל־פקיה) וראינו באמאם ח'ומיני, רחמי אללה עליו, את המנהיג והשליט (וְאֵלֵי אֱלֵאמָאם), ולאחר מותו של ח'ומיני אנו רואים את האמאם ח'אמֶנְהָאֵי כמנהיג כזה. מזה 23 שנים אנו מחויבים לעיקרון זה של ולאית אל־פקיה ואף מיישמים אותו.⁹

ארגון חזבאללה פרץ אל מרכז הזירה בלבנון בסערה גדולה בשלהי שנת 1983. שורה של מהלומות כואבות שהנחיתו אנשיו על יעדים ישראלים ומערביים במדינה זו הותירה אחריה מאות הרוגים ופצועים, וסופה שהביאה את מעורבותן של ארצות הברית וצרפת בלבנון אל קיצה, ובעקבותיה גם את זו של ישראל. אט־אט נטל ארגון חזבאללה את כתר ההובלה של המאבק הצבאי בישראל ברצועת הביטחון שלאורך הגבול הישראלי־לבנוני, עד כי הפך ליריב המרכזי שמולו ניצב צה"ל בגזרה זו, כשהוא מותיר מאחור את הארגונים הפלסטיניים שהיו בעבר יריביה המרים של ישראל באותה חזית.¹⁰

חזבאללה פרץ אל מרכז הזירה בלבנון כארגון רדיקלי ומיליטנטי המנהל מאבק אלים במערב, ובמיוחד בישראל, אך גם באויביו מבית. הדרך בה עשה זאת מבטאת את ההשפעה המעצבת שהייתה לשני אירועים מרכזיים בתולדותיו של האזור על דרכו באותן שנים: האירוע האחד – המהפכה האסלאמית באיראן – הייתה בעבור חזבאללה מקור של השראה ומודל לחיקוי. האירוע השני – הפלישה הישראלית ללבנון ביוני 1982 – הפך את ישראל למטרה נוחה שאליה נותבו הרבה מן הלהט והרדיקליות שאפיינו באותן שנים את השיעים בלבנון, ובמיוחד את ארגון חזבאללה. שני אירועים אלה עמדו בצילה של מלחמת האזרחים בלבנון, שהחלה כזכור ב־1975 ונמשכה עד שנת 1989, ושבמהלכה פרצו בני העדה השיעית אל מרכז הזירה הלבנונית והפכו לשחקן עיקרי בה.

המהפכה האסלאמית באיראן, בראשית שנת 1979, הפכה מימיה הראשונים למקור השראה ודגם לחיקוי בעבור בני העדה השיעית בלבנון. לאחר שהמהפכנים האסלאמיים התבססו בשלטון באיראן, הם החלו מגלים עניין ואף מעורבות הולכת וגוברת בנעשה בקרב בני העדה השיעית בלבנון, במטרה לרתום אותם לעגלת האינטרסים האיראניים. המשטר האסלאמי באיראן הוא שהוביל ליסודו של ארגון חזבאללה כמסגרת ארגונית חדשה, אשר נועדה לשמש כלי בידיה של איראן לקידום האינטרסים שלה בלבנון. איראן היא גם זו שעמדה מאחורי החלטתם של מנהיגים שיעיים בולטים לעזוב את שורות תנועת "אמל", שהייתה עד לאותה עת מסגרת פעולה עיקרית עבור בני העדה השיעית בלבנון, ולהצטרף לשורות חזבאללה. איראן גם עודדה ואף כפתה על כוחות שיעיים נוספים בלבנון, לעיתים מתחרים ויריבים, להתאחד במסגרת ארגונית חדשה זו.

במרוצת השנים הפכה איראן למקור תמיכה עיקרי – כלכלי, צבאי ומדיני – לארגון חזבאללה. הסיוע האיראני לארגון כלל משלוח מתנדבים איראניים –

כ־2,500 אנשי משמרות המהפכה שהגיעו ללבנון בשנת 1982. קרוב ל־1,500 מהם נותרו בלבנון גם בשנים שלאחר מכן וסייעו לביסוס עוצמתו הצבאית של חזבאללה. מאז ועד היום נותרו משמרות המהפכה ערוץ הקשר העיקרי בין משטר המהפכה האסלאמית באיראן לבין חזבאללה.¹¹

שלהי שנות השמונים של המאה העשרים הביאו את ארגון חזבאללה אל אחד משיאיו. הארגון הפך לכוח מוביל בקרב העדה השיעית ונראה היה כי בכוחו להשתלט על לבנון, ולכל הפחות להשליט את מרותו על אותם חלקים שלה המאוכלסים בשיעים, ולכונן בהם סדר אסלאמי מבית מדרשה של איראן. באוקטובר 1989 נחתם בטאיף שבערב הסעודית הסכם טאיף, שהביא לסיומה של מלחמת האזרחים בלבנון. למול התפתחות זאת התגלה חזבאללה כארגון פרגמטי שואף חיים הנכון, לכאורה, לזנוח את מחויבותו לתפיסותיו האידיאולוגיות, ולכל הפחות לדחות את מימושן לעתיד הרחוק.

מאז אמצע שנות השמונים לא הסתפק עוד הארגון במעמדו כמיליציה צבאית והפך לאט־לאט לתנועה פוליטית־חברתית. הוא הרחיב מאד את היקף פעילותו בקרב האוכלוסייה השיעית ברחבי לבנון והחל להקים, בסיוע איראני נדיב שנאמד בעשרות ואולי אף מאות מיליוני דולרים מידי שנה, מערך של שירותי חברה ורווחה שנועד לגייס את תמיכת בני העדה השיעית בו ובה בעת להציע להם מסגרת חליפית לזו של המדינה הלבנונית. מערך זה התרחב באופן משמעותי ככל שהלך הארגון וביסס עם השנים את אחיזתו בעדה השיעית.¹²

מערכת החינוך של חזבאללה כוללת כיום מאות מוסדות חינוך הפועלים באזורי השיעים בלבנון, בהם לומדים מאות אלפי תלמידים. כן הקים הארגון רשות בריאות אסלאמית, בה מטופלים קרוב לחצי מיליון פונים מידי שנה. בנוסף לכך מפעיל חזבאללה גוף בינוי העוסק בבנייה ובשיקום של בתים, מסגדים, בתי ספר ובתי חולים, וכן בסלילת כבישים ואפילו באספקת מים לכפרים השיעיים. הארגון גם מפעיל שורה של מוסדות כספיים, המעניקים סיוע כספי והלוואות לנזקקים. לארגון קרן לחללים שהעניקה סיוע לאלפי משפחות של חללים, פצועים ועצורים שיעיים. הוא גם מקיים מערכת שיפוט ובוררות באזורי השיעים בלבנון, ויש לו ייצוג באיגודי העובדים במדינה. חזבאללה גם מפעיל יחידת הסברה, שלה ארבע תחנות רדיו ותחנת טלוויזיה – "אל־מנאר". ניתן לומר, כי ארגון חזבאללה הפך בחסותה של איראן לאימפריה כלכלית, הכוללת מפעלי תעשייה, עסקים זעירים ובינוניים ואף נכסים קרקעיים. מניין פעיליו וחבריו של הארגון, ובכלל זה אלה המועסקים במוסדותיו, מגיע על פי הערכות שונות לקרוב ל־100,000 איש.¹³

מאז אמצע שנות השמונים הלך, אפוא, חזבאללה ובנה את עצמו כארגון העומד על שתי רגליים: ארגון שברשותו מיליציה צבאית רבת עוצמה, הממקד

עצמו במאבק בישראל; וארגון שהינו תנועה פוליטית-חברתית, השמה לה למטרה לקדם את עניינם של השיעים בלבנון.

כוחות אל-קודס

ערוץ הקשר שבין איראן ובין חזבאללה, באמצעותו הועבר הסיוע האיראני לארגון, היו כוחות אל-קודס – יחידת עילית הפועלת במסגרת משמרות המהפכה וייעודה הוא "ייצוא" המהפכה האסלאמית אל מחוץ לגבולות איראן. המדובר בזרוע חשאית העוסקת בקשת רחבה של פעילויות חשאיות מעבר לגבולות איראן, ובהן הקמת מערכות חינוך, אינדוקטרינציה, סיוע לארגונים דוגמת חזבאללה או חמאס, פעילות טרור וריגול ועוד.

מעדויות של אנשי חזבאללה שנשבו בידי ישראל במהלך מלחמת לבנון השנייה ומחומר שלל שנתפס על ידי ישראל במהלך אותה מלחמה עולה, כי אנשי כוחות אל-קודס של משמרות המהפכה הקימו והפעילו מערך אימון והדרכה לאנשי חזבאללה, שנועד להכשיר אותם לשימוש באמצעי הלחימה המתקדמים שסיפקה איראן לארגון. חלק מאימונים והדרכות אלה בוצעו באיראן עצמה.¹⁴ לא לחינם הכריז מפקד כוחות אל-קודס, קאסם סולימאני, בנאום שנשא לרגל יום ירושלים ב־20 באוקטובר 2006: "בעקבות ניצחונו של חזבאללה בלבנון, הולך ונוצר מזרח תיכון חדש, לא [מזרח תיכון] אמריקאי אלא אסלאמי... ארגון חזבאללה השיעי הצליח לייצא ולשווק לפלסטין את המודל של דרך החיים של אמונה באל. הארגון גם סייע להפוך את האבנים של הפלסטינים לטילים".¹⁵

מעורבותם של כוחות אל-קודס לא הוגבלה רק לאימונים ולהדרכות. בפועל, אנשי אל-קודס, בראשות מפקדם קאסם סולימאני, הפכו למפקדי-על של ארגון חזבאללה, והם מעורבים בפעילותו המבצעית של הארגון כיועצים, כמפקחים ואף כבעלי הדבר, דהיינו כמכריעים וכפוסקים בקבלת החלטות שעניינן פעילותו המבצעית של הארגון למול ישראל ולמול יריביו בלבנון.¹⁶

איראן וחזבאללה – האינטרסים האיראניים

העניין שגילתה איראן בחזבאללה נבע משיקולים אסטרטגיים ואפשר שגם מהזדהות עם בני העדה השיעית בלבנון ומתחושת מחויבות להם. עם זאת, היה בו גם מן הרצון לחזק את תדמיתו של משטר המהפכה האסלאמית באיראן כמקדם ענייניו של האסלאם. היעד היחיד שאליו נתאפשר לאיראן לייצא את רעיון המהפכה האסלאמית, ושבו גם היה לה קצה חוט, דהיינו "לקוח" מקומי שהביע עניין ב"סחורה" שאותה הציעה איראן, הייתה לבנון.

קידום רעיון המהפכה האסלאמית בלבנון לא רק שלא נגד ולא סיכן אינטרסים איראניים, אלא אף קידם אינטרס תדמיתי של המשטר. חופי הלבנט רחוקים

מאיראן ונראה שהשלטונות שם חשו, ועודם חשים, כי הם יכולים להרשות לעצמם לקדם דווקא באזור מרוחק יחסית זה מדיניות חוץ הנותנת פורקן לרגשות אסלאמיים, ובכך לאפשר "הוצאת קיטור" ולווסת לחצים פנימיים של החוגים השמרניים באיראן, הקוראים לאימוץ מדיניות אסלאמית בוטה יותר. כל זאת, בלי לשלם מחיר גבוה מידי בעבור יישומה של מדיניות זו. מכאן גם מעורבותה של איראן בסכסוך הישראלי-פלסטיני, מעורבות הולכת וגוברת שהפכה את איראן לאויב בעיני ישראל ואת ישראל לאויב בעיני איראן. ממעורבות זאת התפתח הצורך של איראן לראות בחזבאללה גם זרוע קדומנית להרתעת ישראל.

משמעותה של החלטת איראן להפוך את ארגון חזבאללה לזרוע קדומנית איראנית מול ישראל הייתה, קודם לכל, הפיכתו למכונה צבאית משומנת ורבת עוצמה. זאת, על ידי אספקתם לארגון של כ-50,000 טילים מתקדמים, המכסים כיום את מרבית שטחה של מדינת ישראל ויכולים לפגוע ברמת דיוק גבוהה במטרותיהם. ההיגיון שעמד מאחורי ההחלטה לספק לחזבאללה עשרות אלפי טילים מתקדמים, ובכך להפוך את הארגון לכוח רב עוצמה אף ביחס לצבאות קונבנציונאליים אחרים הפועלים בזירה, נעוץ כמובן ברצונה של איראן לעשות שימוש בחזבאללה כדי להרתיע את ישראל. למעשה, אין לאיראן מענה של ממש, מלבד חזבאללה, מול ישראל ומול יכולותיה לפעול נגד איראן ונגד מתקניה הגרעיניים. גם יכולתה של איראן להגיב ולגבות מחיר כבד מישראל במקרה של מהלך ישראלי או אמריקאי נגדה הינה מוגבלת ביותר, ללא הטיילים שבידי חזבאללה והממד המרתיע שבהם. גם מכך נובעת חשיבותו של הארגון בעיני איראן.

על רקע זה אפשר להבין מדוע לא הסתירו האיראנים את אי שביעות רצונם מפרוץ מלחמת לבנון השנייה, שבה נחשף מאגר הטיילים שאותו סיפקו לחזבאללה – לדעתם שלא לצורך ולא למטרה שלשמה יועד. כתוצאה מכך, הידקו האיראנים לאחר המלחמה את אחיזתם בארגון. מגמה זאת התחזקה עוד יותר בעקבות חיסולו של עימאד מוע'ניה, מפקד הזרוע הצבאית של חזבאללה, בלב דמשק, בפברואר 2008.¹⁷

בעל ברית חשוב נמצא לאיראן בדמותו של המשטר העלווי בסוריה. הידידות בין איראן לבין סוריה לא הייתה מובנת מאליה, בהתחשב באופי החילוני והלאומי-ערבי של משטר הבעת' הסורי, והיותו נחשב למשטר "כופר", שלגבי מחויבותו ומחויבותם של העומדים בראשו – בני העדה העלווית – לאסלאם קיימים ספקות כבדים בעולם המוסלמי (הראשון לתת פסק הלכה המכשיר את העדה העלווית כעדה שיעית היה מוסא אל-צדר). למרות זאת, קיים מפגש של אינטרסים בין איראן לסוריה, ואלה מכתיבים את צעדי שתי המדינות. בבסיסם של אינטרסים אלה עומד החשש מפני האיומים מצידן של ארצות הברית וישראל, הנראים לשתיהן המדינות אקוטיים ובווערים ומחייבים לפיכך את שתיהן להיעזר זו בזו. המעניין

הוא, כפי שכבר צוין, כי דווקא לבנון עשויה להפוך מבסיס לשיתוף פעולה בין סוריה לאיראן למוקד מחלוקת ביניהן, אם הסורים יגיעו למסקנה כי התחזקות חזבאללה מעמידה בסכנה אינטרסים סוריים חיוניים בלבנון.¹⁸ לפי שעה, מכל מקום, בולטת סוריה כמי שמאפשרת מעבר של הטילים האיראניים דרך שטחה לידי חזבאללה וכמי שמספקת לארגון אלפי טילים משלה, ובמיוחד טילים מדגמים מתקדמים. דוגמאות לכך הן הרקטות ששיגר חזבאללה לעבר חיפה במהלך מלחמת לבנון השנייה, וכן טילי סקאד שהועברו לארגון, המהווים את גולת הכותרת של מאגר הטילים שבידי סוריה.¹⁹

בפתח הדברים הוזכרו התהפוכות הפוליטיות בלבנון בראשית שנת 2011, שהביאו להפלת ממשלת סעד אל-דין אל-חירי בידי ארגון חזבאללה ולהקמת ממשלה חדשה הנשלטת למעשה בידי הארגון וכנראה גם בידי הסורים. לכך ניתן להוסיף את הזעזוע הפוקד את המזרח התיכון כולו בעקבות נפילת משטרו של חוסני מובארכ במצרים בראשית פברואר 2011. אירועים אלה יוצרים מציאות חדשה שבה, בין השאר, ניתקת לבנון אט-אט ממעגל ההשפעה האמריקאי (אליו קשרו עצמם סעד אל-דין אל-חירי וחבריו) וקושרת עצמה למחנה הנגדי. מחנה זה מאוחד בכל האמור למאבק בישראל ובארצות הברית, אבל בעל נקודות מבט שונות באשר לעתידה של לבנון.

מבט לעתיד - עתיד ההשפעה האיראנית בלבנון

הנוכחות האיראנית בלבנון נראית איתנה מאי פעם, וכך גם אחיזתה של איראן בארגון חזבאללה, התלוי בה ובסיוע הכלכלי והצבאי שהיא מגישה לו יותר מכל נקודת זמן בעבר. ארגון חזבאללה עצמו הולך ומתחזק בתוככי המערכת הפוליטית בלבנון - פרי הצלחתו להפוך למייצגם הלגיטימי והכמעט בלעדי של בני העדה השיעית במדינה. אין פלא, אפוא, שיש בלבנון ומחוצה לה אף מי שמזהיר מפני השתלטות עתידית של חזבאללה על מדינה זו, אם בכוח הזרוע ואם בכוח עוצמתם הדמוגרפית של בני העדה השיעית, שהפכו במהלך השנים לעדה הגדולה בלבנון. ראוי לזכור, עם זאת, כי חזבאללה אינו מייצג את כלל בני העדה השיעית בלבנון ואינו נתמך באופן אוטומטי בידי כולה. גם מבין אלה התומכים בארגון יש מי שאינם נלהבים לאמץ את תפיסותיו האידיאולוגיות, ובמיוחד את הזיקה הדתית והאידיאולוגית שהוא מקיים לאיראן. כמו בעיראק, גם בלבנון יש רבים הסוברים כי השיעה מבית מדרשו של האיתולה ח'ומיני אינה אמונתם האותנטית ולא על ברכיה גדלו. ארגון "אמל", הארגון השיעי המתחרה לחזבאללה, עודונו פועל בלבנון שבה יש לו תמיכה לא מבוטלת, הגם שחולשת מנהיגיו, ובראשם, נביה ברי, מותירה את המרחב השיעי לפעילותו ואף לשליטתו של חזבאללה.

יתר על כן, האתגר האיראני-שיעי המורגש כיום ברחבי המזרח התיכון כולו, ולא רק בלבנון, כבר מעורר תגובות נגד. בני העדה הסונית בלבנון ובמדינות ערביות נוספות שמו להם למטרה לנסות לבלום את איראן. הצטרפה אליהם מנקודת מוצא מוסלמית-סונית, ולא דווקא ערבית, גם תורכיה.

איראן הפכה, ללא ספק, לשחקן מפתח בזירה הלבנונית, אבל המאבק על לבנון רחוק מסיומו. כוחות נוספים מצויים לצדה של איראן במרוץ לשליטה בלבנון. אחד מאלה היא כמובן סוריה – כיום בעלת ברית קרובה של איראן, אבל בעתיד יריבה אפשרית בקרב על לבנון.

דריסת הרגל ואף הדומיננטיות שהשיגה איראן בלבנון עם השנים נבעו מקונסטלציה ייחודית שעיקרה: קריסת המערכת הלבנונית; עלייתם של השיעים לגדולה בלבנון, לפחות מבחינה מספרית, לצד כישלונם לכבוש לעצמם מעמד מוביל בחיי החברה, הכלכלה והמדינה; האתגר הישראלי, שדחף את חזבאללה לזרועותיה של איראן והפך את הארגון לתלוי בה; קונסטלציה אישית, שהביאה קבוצת כהני דת ועסקנים שיעיים הקרובים לאיראן אל הנהגת ארגון חזבאללה; חולשתה של סוריה, ועוד.

ביסודו של דבר, איראן בנתה את נוכחותה בלבנון מן התוהו ובוהו, הכאוס והאנרכיה ששררו במדינה זאת לאורך השנים ומהמציאות של מתח מתמיד ופרצי אלימות בתוכה ובאזור שסביב לה – ישראל, סוריה והפלסטינים. מכאן שהסדר והרגעת המתח הפנים-לבנוני, ולצידם ריכוך המתיחות האזורית בדרך של קידום הסדר מדיני, יש בהם כדי לפגוע ולכרסם במעמדה של איראן בלבנון. אחרי הכל, לאיראן אין באמת הרבה להציע ללבנון, ובמיוחד לבני העדה השיעית במדינה, פרט לנשק, טילים ועוד טילים.

גם בלא כל הסדר ותהליך מדיני, המעורבות האיראנית בלבנון עתידה להיתקל בקשיים לא מעטים. מעורבות זו אינה קיימת בוואקום. סוריה שבה אט-אט למלא תפקיד מפתח בלבנון, והדבר ייעשה ללא ספק על חשבונה של איראן ותוך חיכוך בלתי פוסק בין השתיים. גם מדינות ערביות אחרות, למשל ערב הסעודית, פעילות בזירה הלבנונית, ואף תורכיה שבה למלא תפקיד במדינה זו. לטווח הקצר תרוכז אנרגיה אזורית וביין-ערבית זו נגד ישראל, במצג שווא של הפגנת סולידריות נגד האתגר שהיא מציבה ללבנון. אך לטווח הארוך תיתקל איראן בקושי הולך וגובר להשליט את רצונה ואת רצון בן החסות הלבנוני שלה – ארגון חזבאללה – על לבנון. הצדדים השונים בלבנון עשויים להגיע לרגע של אמת בעקבות עימות ישראלי-איראני, או אף איראני-אמריקאי, בשל הפרויקט הגרעיני של איראן. פרוץ עימות כזה יעורר את השאלה האם חזבאללה יצטרף למערכה או אף ישמש בידי האיראנים כזרוע ארוכה שבאמצעותה, ובעיקר באמצעות מאגר הטילים שבידיו, הם יבקשו להגיב על תקיפת מתקני הגרעין שלהם על ידי ישראל או ארצות הברית. החלטה

של חזבאללה להיענות לתכתיב איראני ולפתוח חזית עימות בצפונה של ישראל אינה עניין של מה בכך. החלטה כזאת עשויה למוטט, ולכל הפחות לפגוע קשות, במעמד הארגון בלבנון ואף בקרב בני העדה השיעית במדינה זו, במיוחד אם יתברר שחזבאללה יביא על לבנון הרס וחורבן, דוגמת אלה שספגה במלחמת לבנון השנייה, והכל בשירות האינטרסים האיראניים. יחד עם זאת, לא לחינם סיפקו האיראנים עשרות אלפי טילים לחזבאללה; הם סופקו בהנחה שישמשו את איראן בשעת הצורך, באמצעות בן החסות שלה - חזבאללה.

עימות ישראל-איראני יעורר, אפוא, דילמות קשות ואולי אף ויכוחים בציר ביירות-טהראן. בעבר ידעו ראשי חזבאללה ואדוניהם באיראן למצוא את שביל הזהב בין הצרכים האיראניים לבין האינטרסים המקומיים של הארגון בלבנון. נראה כי איראן, הנחשבת למדינה המנהלת מדיניות חוץ מושכלת המכירה במגבלות כוחה, לא תרצה גם בעתיד להעמיד את השקעתה בלבנון בסכנה של ממש. ויחד עם זאת, ברגע האמת איראן היא שתהיה, ככל הנראה, בעלת הדעה ואף תאמר את "המילה האחרונה" באשר לשימוש בנשק הרב שהעניקה לחזבאללה, וזאת באמצעות מנגנוני השליטה הישירים והעקיפים שיש לה על הארגון.

פריצתו של ארגון חזבאללה אל מרכז הבמה בלבנון ומקומה של איראן בזירה זאת הם פרק מרתק בתולדותיה של מדינה זו. עם זאת, אין הם בהכרח סיומו של סיפורה של לבנון והמאבקים על שליטה והשפעה בה. אלה יימשכו, ככל הנראה, גם בעתיד הנראה לעין.

הערות

- 1 ראו: ערוץ הטלוויזיה "אליג'זירה", 15, 16 ביולי 2010; **ידיעות אחרונות**, 21 ביולי 2010; **הארץ**, 21, 28 ביולי 2010.
- 2 **אלי-חיאט** (לונדון), 26 באוקטובר 2010.
- 3 ראו: ערוץ הטלוויזיה "אליג'זירה", 26 באוקטובר, 21 בנובמבר 2010; ראו גם **אל-מסתקבל** (ביירות), 25, 26 באוקטובר 2010.
- 4 עוד על קשרי איראן ולבנון ראו: H. E. Chehabi (ed.), *Distant Relations, Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, London: I. B. Tauris, 2006.
- 5 ראו: שמעון שפירא, **חזבאללה, בין איראן ולבנון**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 26.
- 6 על קשריה של איראן של השאה עם לבנון ראו: Abbas William Samii, "The Shah's Lebanon Policy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 33, No. 1 (1997); Abbas William Samii, "The Security Relationship Between Lebanon and Pre-Revolutionary Iran", in Chehabi (ed.), *Distant Relations, Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, pp. 162-179; ראו גם: שפירא, **חזבאללה, בין איראן ולבנון**, עמ' 28-54.
- 7 על מוסא אל-צדר ראו: פואד עג'מי, **האמאם הנעלם, מוסא צדר והשיעה של לבנון**, תל אביב: עם עובד, 1988.
- 8 Ahmad Nizar Hamzeh, *In the Path of Hizballah*, Syracuse University Press, 2004, pp. 27-43.

- 9 ראיון שהעניק חסן נצראללה לעיתון הכווייתי **אל־ראי אל־עאם**, 27 באוגוסט 2005.
- 10 על ראשית דרכו של חזבאללה ראו: Hala Jaber, *Hezbollah, Born with a Vengeance*, New York: Columbia University Press, 1997.
- 11 עוד על הסיוע האיראני לחזבאללה בראשית דרכו ראו: שפירא, **חזבאללה, בין איראן ולבנון**.
- 12 ראו: Judith Palmer Harik, *Hezbollah, the Changing Face of Terrorism*, London: I. B. Tauris, 2004; Eyal Zisser, "The Return of the Hizballah", *Middle East Quarterly*, Vol. IX, No. 4 (Fall 2002), pp. 3-12; Amal Saad-Ghorayeb, *Hizb 'allah, Politics and Religion*, London: Pluto Press, 2001; ודאח שרארה, **דולת אל־חזבאללה, לבנאן - מוג'תמע אסלאמי (מדינת החזבאללה, לבנון - חברה אסלאמית)**, ביירות, 1996; איתן עזאני, **תנועת החזבאללה - ממהפכנות ופן אסלאמיות לפרגמטיות ולבנוניות**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2005.
- 13 ראו: אייל זיסר, **דם בארזים, לבנון - ממלחמת האזרחים ועד מלחמת לבנון השנייה**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2009, עמ' 241-273.
- 14 <http://www.terrorism-info.org.il>
- 15 ראו: ערוץ הטלוויזיה "אל־מנאר", 20 באוקטובר 2006.
- 16 **הארץ**, 23 בפברואר 2008.
- 17 ראו: מאיר אלרן ושלמה ברום (עורכים), **מלחמת לבנון השנייה, היבטים אסטרטגיים**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2007; ראו גם: **אל־שרק אל־אוסט** (לונדון), 9 בספטמבר 2008.
- 18 ראו: Ahmad S. Khalidi, *Syria and Iran*, London: The Royal Institute of International Affairs, 1995; Anoushiravan Esteshami and Raymond A. Hinnebusch, *Syria and Iran, Middle Powers in a Penetrated Regional System*, New York: Routledge, 1997; Jubin M. Goodazri, *Syria and Iran, Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, London: I. B. Tauris, 2006.
- 19 **הארץ**, 17, 24 בדצמבר 2010.

מאפייניה הייחודיים של אינתיפאדה II במערכות ישראל

זכי שלום, יועז הנדל

מבוא

יותר מעשור שנים חלף מאז החלה האינתיפאדה השנייה בשנת 2000¹. הייתה זאת תקופה שבה מצאו עצמן מדינת ישראל והחברה הישראלית תחת אחד המבחנים החמורים שעמדו בפניהן אי פעם. זאת כתוצאה מסדרה ארוכה, ממושכת ואינטנסיבית של פיגועים שביצעו ארגוני הטרור בתוככי מדינת ישראל, נגד אזרחיה וחיליה. קשים מכל היו פיגועי המתאבדים, שהתבצעו בדרך כלל במרכזים עירוניים וגרמו למספר גדול של נפגעים ופצועים, רובם אזרחים.

תופעת הטרור הייתה לגורם דומיננטי בעיצוב סדר היום הלאומי של מדינת ישראל ואזרחיה ושינתה באורח ניכר את שגרת חייהם של אזרחי המדינה. היא השפיעה גם על המערכת הפוליטית ופגעה לא מעט בחוסן הכלכלי של המדינה. לאורך שנים ליוותה את האינתיפאדה תחושה קשה בציבור הישראלי, לפיה אין למערכות הביטחון מענה של ממש שיביא להפסקתה, או לפחות לצמצומה באורח דרסטי. זכר אותם ימים קשים לא נמוג מן הזיכרון הקולקטיבי של החברה הישראלית. הוא נמצא בתוכה ומשפיע באורח בולט על עיצוב עמדותיה בסוגיות המדיניות והביטחוניות העומדות על הפרק מאז ועד ימינו אלה.

פנים רבות לאינתיפאדה, וניתן לדון במסגרתן על קשת רחבה של נושאים. במאמר זה נתמקד בניסיון לבחון תזה המדגישה את מאפייניה היחודיים של האינתיפאדה ומציגה אותה כאחת המערכות הקשות ביותר בהן עמדה מדינת ישראל מאז הייתה למדינה עצמאית.

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, חוקר במכון למורשת בן גוריון ומרצה באוניברסיטת בן גוריון שבנגב.
ד"ר יועז הנדל הוא חוקר במרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר אילן.
המאמר מתבסס על מחקר מקיף של המחברים שיצא לאור בספר **תנו לצה"ל לנצח: הסיסמה שהגשימה את עצמה**, הוצאת ידיעות ספרים, 2010.

ייחודה של האינתיפאדה בין מערכות ישראל

להוותה, מדינת ישראל ידעה מאז הקמתה תקופות קשות של מלחמות רוויות שכול ונפגעים בגוף ובנפש. את חומרתה של כל אחת מהן ניתן לבחון על בסיס קריטריונים שונים ומגוונים, כמו: יחסי הכוחות בין הצדדים; דימוי הסכנות שנשקפו למדינת ישראל; הערכת הסכנות בפועל; מספר הנפגעים; החלק היחסי של נפגעים אזרחיים לעומת חיילים; מידת המוטיווציה שליוותה את המערכה; רמת התמיכה או ההתנגדות המדינית שהייתה כרוכה במערכה; יחסים בין הדרג המדיני והצבאי במהלך המלחמה – הסכמות מול מחלוקות, וכדומה. קשה למצוא סולם קריטריונים מוסכם המאפשר לדרג את מידת חומרתן של המערכות שבהן עמדה מדינת ישראל. כל קביעה של קריטריון להערכת חומרתה של מערכה היא במידה רבה בעלת אופי סובייקטיבי.

למרות זאת, כאשר בוחנים את השיח הציבורי לגבי ההתמודדות הצבאית עם טרור המתאבדים בשנתיים הראשונות לאינתיפאדה, מגלים תופעה ייחודית שניתן לקרוא לה "דילמת המסוגלות". הדי ההתפוצצויות וזרם המתאבדים הבלתי פוסק גרמו לוויכוח פנים-ישראלי, האם צה"ל מסוגל לנצח את טרור המתאבדים, ובאופן כולל יותר: האם צבא חזק מסוגל בכלל לנצח ארגון גרילה או טרור? חוגים רחבים בישראל סברו, וקרוב לוודאי – עדיין סבורים, שהתשובה לשאלה זאת שלילית. כיצד ניתן להרתיע, שאלו רבים, מי שמוכן להקריב את חייו כדי לפגוע באזרחי ישראל? איזה עונש יכול להרתיע אותו? הרי הוא מוכן, אפילו משתוקק, להקריב את היקר מכל, את חייו, למען מימוש מטרתו. איזה עונש יכול להרתיע אותו? תהיות חסרות מענה אלה הובילו לתחושה רחבה של חוסר אונים, במידה רבה יאוש, מן היכולת להתמודד מול תופעת הטרור שהפליאה את מכותיה כמעט מדי יום ביומו. בסופו של דבר צה"ל ניצח צבאית את טרור המתאבדים, אך הטרור ומעגלי התגובה לו השפיעו, ועדיין משפיעים, על מדינת ישראל במיגוון תחומים ברמה האסטרטגית.

הממד האסטרטגי של איום הטרור

לאורך שנים רבות, ולמעשה מתום מלחמת העצמאות, נתקבעה בתפיסה הביטחונית בישראל הבחנה בין שתי קטגוריות של איומים על מדינת ישראל: איומים ברמה האסטרטגית ואיומים ברמת הביטחון השוטף. האיומים ברמה האסטרטגית שויכו תמיד למדינות ערב השכנות, ובעיקר למצרים. הנחת היסוד הייתה שצבאות מדינות ערב השכנות יכולות לאיים על עצם קיומה של מדינת ישראל על ידי כיבוש טריטוריאלי וחסול היישוב היהודי בארץ. איומים ברמת הביטחון השוטף התייחסו בעיקר לפעילות של ארגוני טרור למיניהם. הנחת היסוד הייתה שפעילות ארגוני הטרור מהווה מטרד מציק למדינת ישראל, אך אין בה מאפיינים המצדיקים הגדרתה כ"איום אסטרטגי".

בשנים האחרונות, ובעיקר במהלך האינתיפאדה השנייה, הבחנה זו הלכה והתעמעמה. הפעילות האינטנסיבית של ארגוני הטרור, ובעיקר טרור המתאבדים, שינו באורח מהותי את שגרת החיים של אזרחי המדינה. הם השפיעו באורח חמור על התפתחותה הכלכלית של מדינת ישראל ועל היקף העלייה והתיירות אליה, ומעל לכל – השפעתם על תודעת הציבור קיבלה אופי של איום אסטרטגי. בנוסף לכך, השפיע הטרור על מבנה המערכת הפוליטית בישראל. ניתן לקבוע כי כמעט בכל מערכות הבחירות שהיו בשני העשורים האחרונים שימשה סוגיית הטרור וההתמודדות אתה בהקשר הפוליטי והצבאי נושא בעדיפות עליונה במאבק על קולו של הבוחר.

הבולטת ביותר בהקשר זה הייתה מערכת הבחירות לכנסת במאי 1996. בחירות אלו נערכו בצל רצח ראש הממשלה יצחק רבין. כל הסקרים שקדמו לבחירות הצביעו על מפלה קשה הצפויה למפלגות הימין. בפועל, התוצאה הייתה שונה; לראשות הממשלה נבחר, אמנם ברוב קטן, מנהיג הליכוד בנימין נתניהו. בחירתו המפתיעה יוחסה בתקשורת הישראלית, במידה רבה של צדק, לפיגועי טרור קשים שהיו בארץ בחודשים שקדמו למועד הבחירות – שניים מהם בלב תל אביב.² האינתיפאדה השנייה החלה כאשר מפלגת העבודה בראשות אהוד ברק הנהיגה את המדינה וכאשר תהליך השלום נראה מבטיח, ואיתו תמיכת הציבור בצעדי פשרה. היא הסתיימה לאחר שהשלטון חזר לליכוד, כשברקע לכך צמצום הולך וגדל של התמיכה הציבורית בהסכמי אוסלו ובנוסחה: "שטחים תמורת שלום" שליוותה את מדינת ישראל לאורך שנים. במקביל, האינתיפאדה גם הביאה לשינוי בתפיסת מימדי העוצמה של מדינת ישראל ויכולתה לשלוט באוכלוסיה עוינת. על רקע זה חל כרסום דרמטי בימין בסוגיית "זכותנו על הארץ". על רקע זה הלכה והתרחבה בקרב חוגי הימין מידת הנכונות לוותר על חבלי ארץ ביהודה ושומרון, שרק כמה שנים קודם לכן נחשבו ל"טאבו".

ברמה האסטרטגית שימשה האינתיפאדה גם כפלטפורמה עליה צמח מאבק מסוג חדש – דה-לגיטימציה של מדינת ישראל. ההצלחה של כוחות הביטחון להדביר את תופעת הטרור, וההכרה ההולכת וגוברת בהנהגה הפלסטינית כי המאבק האלים אינו משרת את האינטרסים הלאומיים של הפלסטינים ואינו מקדם אותם בכיוון של מימוש הרעיון של שתי מדינות לשני עמים, הובילו את הפלסטינים למקד את מאבקם בישראל במישור המדיני-הסברתי. במישור זה, יש להודות, מצליחים הפלסטינים לנהל מערכה אנטי-ישראלית אפקטיבית המשלבת בתוכה ארגונים פלסטיניים, ארגוני שמאל וימין קיצוני מרחבי אירופה וחוגים אנטישמיים שניצלו את הבמה למימוש רעיונותיהם.

סיכומו של דבר, נראה שכיום קיימת הכרה רחבה בכך שפעילות ארגוני הטרור הינה בעלת השפעה אסטרטגית על מדינת ישראל במגוון רחב של תחומים, לא פחות מאשר מערכות נגד צבאות סדירים.

הגדרת האויב

מלחמת האינתיפאדה הייתה יוצאת דופן מבין כל מערכות ישראל, בין השאר בכך שבמרבית שלביה לא הייתה הגדרה ברורה ומוסכמת מי בדיוק האויב שנגדו מדינת ישראל אמורה להילחם ומי נושא באחריות לפיגועים נגדה.

הדילמה החלה ברמת ההנהגה, ובראש ובראשונה בשאלה איזה תפקיד מילא יושב ראש הרשות הפלסטינית ערפאת, שלכאורה אמור היה להיות בעל ברית קרוב של ישראל. אחדים מבין מקבלי ההחלטות במדינת ישראל חשדו בערפאת כמי שמשלח חלק ניכר מן המחבלים המתאבדים אל לב ערי ישראל, והתבססו בעמדתם זו על מידע מודיעיני הולך ומצטבר. לעומת זאת, אישים אחרים בהנהגת המדינה, וחוגים רחבים בציבור ראו בהסכמי אוסלו הוכחה לנכונותו הכנה של ערפאת לשים קץ לסכסוך ארוך השנים בין שתי תנועות לאומיות – התנועה הציונית והתנועה הפלסטינית. למרות המידע על מעורבותו בטרור היו כאלה שרצו להאמין כי מי שמדבר מעל כל במה ומול כל מיקרופון על שאיפתו לכונן עם מדינת ישראל והנהגתה "שלום של אמיצים", ומגנה את הפיגועים נגד ישראל והריגת חפים מפשע, כוונותיו אמיתיות.³

בסופו של דבר, התיק המודיעיני התופח אודות מעורבותו האישית של ערפאת בפעילות הטרור נגד ישראל, ואירועי הטרור המצטברים חיזקו באורח משמעותי את החשדות כי מנהיג הרשות הפלסטינית מוליך שולל את העולם כולו, כולל אישים בהנהגה הישראלית. בנסיבות אלה מצאה עצמה ההנהגה הישראלית בין הפטיש לסדן – בין הרצון לשמר את "הידיד החדש" ובין הנתונים שהצביעו על כך שמדובר בעצם באויב. גם בתוך הציבור בישראל החלו לדון בכוונותיו האמיתיות של ערפאת: האם אין הוא חושש לסכן את כל הישגיו בהעלמת עין מהטרור או אף במעורבות פעילה בו? האם הוא מוכן לסכן את דעת הקהל האוהדת אותו ואת מאבקיו בעולם כולו ובקרב חלקים נרחבים בחברה הישראלית? אולי, סברו רבים, גם הוא, כמו ממשלת ישראל המתונה, נתון במאבק קשה נגד חוגים קיצוניים השואפים למנוע ממנו ללכת לקראת שלום אמת עם ישראל? האם יש לפעול נגדו בתגובה על הפיגועים והאם נרצה להחליש אותו? ומה יקרה אם כתוצאה מכך יתחזקו עוד יותר הכוחות הקיצוניים במחנה הפלסטיני?

ישראל לא עמדה מעולם מול שאלות נוקבות כאלו לגבי מנהיג עמו היא היתה צריכה להתמודד, ובמצב של חוסר ודאות לאורך תקופת זמן כה ארוכה. גם כאשר הצטברו ידיעות חד-משמעיות על מעורבותו האישית של ערפאת בפעילות הטרור,

היו רבים שסירבו לקבל זאת כעובדה שאין עליה עוררין. רבים בישראל שללו גם אז פגיעה בהנהגת הרשות הפלסטינית ובעומד בראשה בגין הפיגועים שבוצעו נגד מדינת ישראל, אזרחיה וחייליה, וזאת בעיקר על רקע ספקות בקשר למידע על מעורבותו האישית של ערפאת בפעילות הטרור ומתוך הנחה שבכל מקרה הוא "הרע במיעוטו".

דילמת הגדרת האויב התעצמה עשרות מונים לגבי פעילי השטח. עם פרוץ האינתיפאדה ו"ימי הזעם", התקשו בצה"ל לקבוע כיצד יש לנהוג בנושאים טקטיים כמו הוראות פתיחה באש, בעיקר מול אנשי מיסד פלסטינים. התעוררו שאלות כמו איך צריך להתייחס לשוטרי הרשות הפלסטינית עימם יש לכאורה הסכמים על שיתוף פעולה במאבק נגד הטרור? האם מותר לפעול נגד שוטר הלבוש מדים במשך היום ועושה פיגועים בלילה? האם יש להתיר לשוטרים הפלסטיניים לשאת נשק? איפה יש לפעול נגד המחבלים והאם שטחי הרשות הפלסטינית הם "ערי מקלט" עם חסינות, בתוקף ההסכמים עם ישראל, או שטח אויב שיש לפעול בו? למעשה, רק לאחר לכידתה ב־3 בינואר 2002 של ספינת הנשק "קארין A", שהובילה נשק רב מאיראן לרשות הפלסטינית, התפוגגו הספקות בישראל ובמערכת הבינלאומית באשר למעורבותם הפעילה של הרשות הפלסטינית ויאסר ערפאת העומד בראשה בפעילות הטרור נגד מדינת ישראל. הערכה זו הלכה והתחזקה, בין השאר על רקע העובדה שאמינותו של ערפאת בעיני הממשל האמריקאי התרסקה לחלוטין לאחר לכידת ספינת הנשק. עד אז, התלבטה ההנהגה בישראל כיצד להגדיר לעצמה ולאזרחי המדינה מי הוא בדיוק האויב הניצב מולנו.⁴

האם ניתן לנצח במערכה נגד ארגוני טרור?

כאמור, אחת השאלות המשפיעות ביותר שהתעוררה באינתיפאדה היא האם ניתן לנצח את ארגוני הטרור הפועלים נגד מדינת ישראל? רבים טענו שהדבר בלתי אפשרי. אישים רבים במדינה אף גרסו שמה שקרוי בינו "ארגוני טרור", הם בסך הכל פלגים שונים של תנועה לאומית פלסטינית המבקשים לממש את זכות ההגדרה העצמית של העם הפלסטיני, וכי באורח טבעי יש ביניהם מחלוקות על הדרכים להשגת מטרה זו: יש ביניהם הדוגלים במיקוד המאבק בדיפלומטיה ובדרך פעולה מדינית, ויש הדוגלים בדרך פעולה אלימה. לדבריהם, תנועה לאומית השואפת לממש את עצמאותה מול "מדינה כובשת" לא תשקוט ולא תנוח עד אשר תממש את מאווייה.

כדי לשכנע בצדקת עמדתם טענו רבים מבין מאמצי עמדה זו כי ההיסטוריה האנושית "הוכיחה" שבסופו של דבר נאלצו "מדינות כובשות" לוותר על שליטתן בשטח הכבוש ולאפשר לעמים הנמצאים תחת כיבוש לזכות בעצמאות. מלחמות הודו-סין הראשונה, אלג'יריה ווייטנאם והמלחמה הסובייטית באפגניסטן הוכיחו,

לטענת המחזיקים באותה עמדה, שלא ניתן להתגבר בעזרת צבא על ארגון טרור או גרילה. לדבריהם, מכיוון שהתוצאה הסופית של המאבק נגד הארגונים הפלסטיניים ידועה מראש, חבל על המחיר והקורבנות ששני הצדדים נאלצים לשלם בגין המאבק, שִׁבּוֹן שום דרך פעולה צבאית לא תוכל להביא להפסקת הפעילות האלימה נגד ישראל. לכן, הדרך היחידה להפסקת האלימות הפלסטינית היא דרך ההסדר המדיני.

דעות כאלו הובעו על ידי רבים בחברה הישראלית, ובהם אנשי ציבור, תקשורת, אקדמיה ו"מומחים לדָבָר". זהו תהליך טבעי במדינה דמוקרטית. תהליך דומה, אמנם ברמות שונות של אינטנסיביות, פקד את ישראל גם במערכות אחרות בהן עמדה. ואולם, האינתיפאדה התייחדה בכך שבמהלכה חדרו הספקות אל לב ליבו של הממסד הביטחוני-צבאי. מדינת ישראל ידעה מחלוקות גם במלחמות אחרות, אבל ההנהגה הביטחונית ידעה תמיד לנסוך בעם ביטחון בניצחון שיושג. כך הבטיח דוד בן-גוריון לעם במלחמת העצמאות: נשלם מחיר כבד, הוא התריע, אך בסופו של דבר ננצח. דברים דומים אמר הרמטכ"ל יצחק רבין ערב מלחמת ששת הימים. שש שנים מאוחר יותר, במלחמת יום הכיפורים, הדהד קולו הנחוש של הרמטכ"ל דוד אלעזר, שאמר כי נדע להתגבר ולנצח במערכה שנכפתה עלינו.

במהלך האינתיפאדה, תמונת המצב הייתה שונה במידה רבה. אישים בכירים ביותר בתוך הממסד הביטחוני ובתוך צה"ל, מפקדים עטורים אותות גבורה והצטיינות שאיש לא יכול היה להטיל ספק ביושרם הציבורי ובכשרותם המקצועית, קראו לעם שלא לשקוע באשליות בדבר הניצחון. הם הבהירו כי חייבים ללכת להסדר מדיני וכי רק הוא ישים קץ לאלימות הפלסטינית. הבולט ביניהם היה האלוף עמרם מצנע, שהיה אלוף פיקוד המרכז בעת שפרצה האינתיפאדה הראשונה. בהתבטאויות רבות הוא נתן ביטוי מודגש לעמדתו הנחרצת, לפיה לא ניתן להגיע להכרעה צבאית בעימות עם ארגוני טרור, וכי רק הסדר מדיני יוכל להביא לרגיעה שישראל כה מחכה לה.

הסכסוך הפלסטיני, שבעצם הוא היום לב העימות הצבאי-טרוריסטי שאיתו אנחנו מתמודדים, סוחט מאיתנו לאורך השנים האחרונות את כל האנרגיות, לא רק את המשאבים הכספיים, ממש את כל האנרגיות... נדמה לי שרוב תושבי מדינת ישראל מבינים היום אולי יותר טוב מה שהבינו לפני יותר משנתיים, ואני אמרתי את זה כבר לפני הרבה מאוד שנים: אין פתרון צבאי לסכסוך שלנו עם הפלסטינים. חשוב שנבין זאת. סיסמאות של תנו לצה"ל לנצח, שהן פוליטיות בעיקרן, אבל יש להן כמובן כביכול איזו שהיא משמעות מקצועית עניינית, הן סיסמאות שווא. אין פתרון צבאי, כמו שגם הטרור לא יצליח לכופף למדינת ישראל את היד ולא יצליח לכפות על מדינת ישראל ותושביה הסדרים, הסכמים או פתרונות הפוגעים בביטחונה ובאינטרסים החיוניים של מדינת ישראל. לצבא ולכוח הצבאי יש משמעות גדולה מאוד, חשיבות גדולה מאוד גם במאבק הזה כנגד הטרור הפלסטיני, וכמובן בנושאים רבים אחרים הקשורים בביטחונה של מדינת ישראל. אבל חשוב שנבין שאין פתרון צבאי, אין פתרון כוחני בלבד.⁵

הפקפוק בצדקת הדרך

מעל כל הספקות והפקפוקים בשאלת הדרך להתגבר על הטרור ריחפה עננה כבדה המלווה את החברה הישראלית מזה שנים ארוכות: סוגיית "צדקת הדרך". רבים שאלו את עצמם האם, כבנים לעם שנלחם על חירותו ועצמאותו אלפי שנים, אנו מנהלים מלחמה מוסרית נגד הפלסטינים? האם הוגן מצידנו לשלול מהם את זכות ההגדרה העצמית? אחרים הזכירו כי חלק ניכר מהפלסטינים חיים מזה עשרות שנים כפליטים, לאחר שגורשו מאדמתם במהלך מלחמת העצמאות. טענתם של אלה הייתה שאנו, כבני עם שחי בגלות במעמד של פליטים, שלעתים קרובות היו נרדפים, איננו יכולים להרשות לעצמנו להתעלם ממצוקת הפליטים הפלסטינים. טענות ושאלות אלו יצרו בקיעים קשים בחברה הישראלית סביב צדקת המאבק נגד ארגוני הטרור.

מדינת ישראל ידעה סוגים דומים של מחאות ציבוריות במהלך עימותים מלחמתיים. המקרה הראשון שבו התגבשה מחאה ציבורית סביב צדקת המערכה היה בתקופת מלחמת ההתשה בשנים 1968–1970. הישיבה הסטאטית על גדות תעלת סואץ וחשיפתם של חיילי צה"ל למכות אש כבדות מן הצד המצרי ולמארבים יום-יומיים, בצירוף התחושה שממשלת ישראל בראשות גולדה מאיר אינה מגלה גמישות מספקת בדרך להסדר ישראלי-מצרי, הביאו לגל מחאות שנמשך עד להשגת הפסקת האש בתעלה באוגוסט 1970. בין הביטויים הבולטים ביותר לגל מחאות זה היו "שיר לשלום" בביצוע להקת הנח"ל והצגת התיאטרון "מלכת האמבטיה". המוטיב המרכזי של שתי יצירות אלו היה כי קיימת אפשרות ריאלית להשגת שלום עם מדינות ערב השכנות, ובראשן מצרים, וכי ממשלת ישראל מטרפדת אופציה זו בשל רצונה להמשיך ולשלוט בשטחים שנכבשו במהלך מלחמת ששת הימים.⁶ גם במהלך מלחמת לבנון הראשונה, וכן לאחריה – במהלך המלחמה המתמשכת בדרום לבנון – הייתה מחאה ציבורית, שגאתה ככל שהמלחמה התמשכה. ביטוייה העיקריים היו בשירי מחאה שכוונו בעיקר נגד שר הביטחון דאז, אריאל שרון, ובהקמתה ב-1997 של תנועת המחאה "ארבע אמהות". תנועת מחאה זו תרמה תרומה מכרעת להתגבשותה של תמיכה ציבורית גורפת בנסיגה מדרום לבנון, גם ללא הסכם עם ממשלת לבנון. יושב ראש מפלגת העבודה דאז, אהוד ברק, קלט ראשון את הפוטנציאל האלקטוראלי העצום הגלום בתנועה זו ובתביעה לסגת מלבנון ומינף אותה לצורך מערכת הבחירות שלו במאי 1999. ואכן, התחייבותו לסגת מלבנון הייתה בין הגורמים המכריעים שהביאו לניצחונו בבחירות על בנימין נתניהו. שנה לאחר מכן, במאי 2000, הוא מימש את הבטחתו והביא לנסיגת צה"ל מלבנון.

לעומת גלי מחאה אלה, המחאה שגאתה בישראל במהלך האינתיפאדה הייתה שונה ואינטנסיבית הרבה יותר מאשר במערכות קודמות, וממושכת יותר. לטענה

שאי אפשר לנצח את הטרור, ולכן פעילות צבאית קשה נגד הפלסטינים היא חסרת תועלת, הייתה משמעות אדירה במה שנוגע לשאלת הלגיטימציה של הלחימה שניהל צה"ל. מטבע הדברים, ארגוני הטרור הפלסטיניים ניהלו את מלחמתם במידה רבה תוך שילובה של האוכלוסייה הפלסטינית. עובדה זו חיבה את רשויות הביטחון בישראל לנהל את המערכה בדרך שתקח בחשבון אפשרות של פגיעה באוכלוסייה פלסטינית שלא בהכרח הייתה מעורבת ישירות בפעילות האלימה נגד מדינת ישראל. בולטת מאוד בהקשר זה הייתה תופעת הסיכול הממוקד, שלא אחת הביאה לפגיעה קשה באזרחים חפים מפשע.

הסיכול הממוקד גרם לביקורת ציבורית רחבה בתוך מדינת ישראל, שנוספה לביקורת הבינלאומית עליה. בלט בעניין זה "מכתב הטייסים" הסרבנים שהתפרסם ב־24 בספטמבר 2003, עליו חתמו 29 טייסי קרב של חיל האוויר, ובראשם אחד הטייסים הידועים בחיל, תת־אלוף יפתח ספקטור. במכתבם מחו הטייסים על פעילות חיל האוויר נגד מבוקשים ברצועת עזה, שגרמה להריגתם של אזרחים חפים מפשע:

אנו טייסי חיל האוויר, שחונכנו על ברכי הציונות, ההקרבה והנתינה למדינת ישראל ושירתנו תמיד בחזית, מתנגדים לביצוע פקודות תקיפה בלתי חוקיות ובלתי מוסריות מהסוג שמבצעת מדינת ישראל בשטחים... מסרבים להמשיך לפגוע באזרחים חפים מפשע. פעולות אלו הן בלתי חוקיות ובלתי מוסריות, והינן תוצאה ישירה של כיבוש מתמשך המשחית את החברה.⁷

המכתב אינו מביע עמדה השוללת לחלוטין פעולות של סיכול ממוקד, אלא שולל פגיעה בחפים מפשע במהלך פעולות הסיכול. כנגד טענת הטייסים גרסו גורמי ביטחון, כי לא ניתן להבטיח בשום דרך שפעולת סיכול כלשהי לא תפגע בחפים מפשע. לדבריהם, ניתן להשתדל להימנע מפגיעה באזרחים, וצה"ל אכן עושה זאת, אולם לא ניתן להבטיח שהדבר לא יקרה. אם התביעה להימנע מהרג אזרחים היא אולטימטיבית, משמעותה בהכרח נטרול אמצעי זה של סיכול ממוקד, הנתפס בצה"ל ככלי יעיל מאוד במאבק נגד ארגוני הטרור.⁸

טייס אחר של חיל האוויר, יגאל שוחט, אמר דברים מפורשים וביקורתיים באשר לפעילותם של מטוסי חיל האוויר במסגרת המאבק נגד ארגוני הטרור, אף יותר מאשר כותבי "מכתב הטייסים":

כשמדובר בטייסים, אי אפשר לדבר על סירוב לשרת מעבר לקו הירוק... טייסים צריכים להחליט כל יום מחדש, ולפעמים כל שעה, מה מותר להם לעשות מבחינה מוסרית וחוקית ומה לא... כאשר המדובר בטייסים, אני בעד להרחיב את המושג "דגל שחור". לדעתי, טייסים צריכים לחקור היטב את הפקודה שהם מקבלים, לשאול הרבה שאלות על המטרה ולסרב למלא פקודה שהיא בלתי חוקית בעיניהם... אני חושב שטייסי אפ"כ 16 צריכים לסרב להפציץ בערים פלסטיניות. הם צריכים לחשוב איך הייתה נראית הפצצה כזאת על העיר שהם

גרים בה... אני מדבר על חיסול ברחוב הראשי... כשטוס מפציץ עיר מיושבת, לוקחים בחשבון הרג של אזרחים גם כאשר מדובר בפצצות מדויקות. זהו בעיני הרג של אזרחים בכוונה תחילה. פשע מלחמה.⁹

לצד הטייסיים שהוזכרו לעיל וארגונים כמו "שוברים שתיקה", הוקמו תנועות אזרחיות שראו בלחימה של צה"ל בטרור הפלסטיני חריגה מהמותר. טיעוניהן השתנו עם התפתחות המערכה: בתחילה הן הסבירו שאין טעם בלחימה כי בכל מקרה לא יושג בה ניצחון. מרגע שהטרור הצטמצם בזכות הפעילות נגדו, הן הפנו את הטיעוניהם כלפי התפיסה המוסרית. עתה הן גרסו כי המטרה הגיונית אך הדרך אינה מוצדקת.

סיכום

ככל לחימה מול ארגון גרילה או טרור, נפתחה האינתיפאדה השנייה עם חוסר ודאות, ללא קו מפריד בין חזית לעורף. בניגוד למלחמות קטנות ברחבי העולם, מדינת ישראל נחשפה במהלך האינתיפאדה ל"מבול" של מתאבדים ולבעיית הגדרה קשה של האויב. נתוני פתיחה אלה התוספו להשקפת עולם פוליטית-תיאורטית שרווחה בישראל, לפיה אי אפשר לנצח טרור או גרילה. כתוצאה מכך, הם גם הביאו לערעור על עצם צדקת המאבק של מדינת ישראל נגד ארגוני הטרור, או בלשון אחרת – לאובדן האמונה בצדקת הדרך.

התלכיד של מרכיבים אלה מציב את האינתיפאדה השנייה כאחת המערכות הקשות ביותר אתן התמודדה מדינת ישראל, הן במישור הצבאי והן במישור האזרחי. בסופו של דבר, למרות הספקות והפקפוקים טרור המתאבדים הוכרע באופן צבאי, ו"צה"ל ניצח".

הערות

- 1 מאמר זה מתבסס על מחקר מקיף של המחברים שיצא לאור בספר **תנו לצה"ל לנצח: הסיסמה שהגשימה את עצמה**, הוצאת ידיעות ספרים, 2010.
 - 2 מזל מועלם, "קולות מלחמה", **הארץ**, 4 בינואר 2009.
 - 3 את המונח "שלום של אמיצים" טבע יאסר ערפאת. בדרך כלל הוא נקשר עם שמו של יצחק רבין, עמו חתם ערפאת לדבריו על "שלום של אמיצים". ראו: צבי בראל, "שכנים", **הארץ**, 3 בנובמבר 2005.
 - 4 ראו: זכי שלום, "הגדרת האויב בעימות א-סימטרי, מלחמת לבנון כמשל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 12, גיליון 3, נובמבר 2009.
 - 5 דברים בכנס הרצליה השלישי, 4 בדצמבר 2002: http://www.herzliyaconference.org/_Articles/Article.asp?CategoryID=87&ArticleID=2247
- ראו גם: סמדר שמואלי, "מצנע: אני לא מאמין לפלסטינים", **ynet**, 4 בדצמבר 2002; עמרם מצנע, "מההלך ההיסטורי של הרמטכ"ל", **הארץ**, 2 בנובמבר 2003; "עמרם מצנע: הם מפחדים", **הארץ**, 16 באוקטובר 2003; עמרם מצנע, "צאו משם: מדיניות החיסולים

- נכשלה. הגענו לרגע ההכרעה. אין לנו עוד זמן להשתעשע במחשבה שנצליח לנצח את הטרוור בכוח צבאי", **הארץ**, 31 באוגוסט 2003. ניסוחיו הבוטים בחדותם של מצנע בסוגיה זו אינם מתיישבים עם דיווחים על מדיניות "היד הקשה" שהוא נקט בשמשו כאלוף פיקוד המרכז. ראו: זאב שיף ואהוד יערי, **האינתיפאדה**, הוצאת שוקן, ירושלים, 1990, עמ' 142-143; ראו גם: יעקב ארז, ראיון עם יצחק רבין, **סקירה חודשית**, גיליון 35, 1988, עמ' 9. אמנון סטרשנוב, שהיה הפרקליט הצבאי הראשי במהלך האינתיפאדה הראשונה, אמר כי "הרמטכ"ל] שומרון הבין עד מהרה כי פתרון צבאי לאינתיפאדה אינו בנמצא". אמנון סטרשנוב, "בין שני רמטכ"לים: דן שומרון ומשה לוי, ישראלים מזן אחר", **הארץ**, 28 בפברואר 2008.
- 6 השיר "שיר לשלום" נכתב בידי יעקב רוטבליט והולחן בידי יאיר רוזנבלום. הושר במקור בשנת 1969, בימי מלחמת ההתשה, על ידי להקת הנח"ל בתוכניתה "היאחזות הנח"ל בסיני". התוכנית הסטירית "מלכת האמבטיה" נכתבה על ידי חנוך לוין והוצגה בראשית 1970. היא נועדה לשמש במה לביקורת על האופוריה וההתלהמות שאפיינו את החברה הישראלית לאחר מלחמת ששת הימים.
- 7 נרי ליבנה, "אם צה"ל לא ישתנה, ההירדררות תמשיך", **הארץ**, 8 בדצמבר 2007.
- 8 שם.
- 9 יגאל שוחט, "ישראל בדרך להאג, פשעי מלחמה וביטחון ישראל", כינוס פורום "גוש שלום", אולם צוותא, תל אביב, 9 בינואר 2002: <http://gush-shalom.org/archives/forum.html>.

הכוח הימי של ישראל – נדבך חיוני להכרעה בשדה הקרב המערכתי

זאב אלמוג

מאז ומתמיד הייתה מדינת ישראל מאוימת מן הים, אך ההיערכות להתמודד עם איום זה לא זכתה לקדימות חשובה אצל קברניטי המדינה, והמשאבים שהוקצו לחיל הים תאמו תפיסה זאת. מאז שהופיעו בזירה הימית טילי ים ארוכי טווח בשנות השישים של המאה העשרים, התברר שהכלים הקיימים בחיל הים ומטוסי חיל האוויר אינם מסוגלים להתמודד עם אתגר זה.

שינוי נוסף באיום על מדינת ישראל מצד הים התפתח והתגבש לממדים חסרי תקדים לאחר מלחמת יום הכיפורים, ובמידה לא מעטה כתוצר שלה. כתוצאה מתבוסתם בזירה הימית במלחמה זאת, הגדילו ציי ערב את כוחם הימי (שניזון גם ממקורות מערביים) בשיעור ניכר. כוח זה גדל בעיקר בסטי"לים, בצוללות ובמסוקים ימיים איכותיים, ונוספו אליו ביצור החופים והפיכתם לפיקודים עצמאיים. במקביל, שוכללו הטכנולוגיה והחימוש הימי של ציי ערב.

איומים אלה שינו במידה ניכרת את פני הזירה הימית והגבירו את עוצמת האיום מהים נגד מדינת ישראל, ש־98 אחוזים מנפח המטענים שלה עובר דרך התווך הימי. מטחי טילים ארוכי טווח (300 מייל ומעלה), בעלי ראשי קרב עם עוצמת נפץ רבה ויכולת פגיעה נקודתית מדויקת, יכלו מעתה להיות משוגרים מכלי שטח ומצוללות אל עומק מדינת ישראל. שנות השבעים של המאה הקודמת חזו בהתגברות פעולות טרור ימיות, שחזרו ונשנו ביס¹ ובחופי ישראל, חלקן מהקשות ביותר שבהן התנסתה מדינת ישראל עד היום, וזאת במיוחד בשל העובדה שרוב מניינה של אוכלוסיית המדינה וחלק ניכר ומרכזי מתשתיתה פרוסים לאורך החופים. הפגיעה הייתה, אפוא, בבטן הרכה של מדינת ישראל. כזה, למשל, היה הפיגוע בכביש החוף (11 במארכס 1978), שהביא את צה"ל להפעיל את כוחו בלבנון, במהלך שנמשך שנים רבות.

אלוף (מיל.) זאב אלמוג, לשעבר מפקד חיל הים

הסכם השלום שנכרת בין ישראל למצרים בשנת 1979 הוציא את האחרונה ממעגל המלחמה והאלימות נגדנו, ולראשונה בתולדות מדינת ישראל התאפשר לה לנוע בין זירת הים התיכון לזירת ים סוף דרך תעלת סואץ. בה בעת צומצם העומק הטריטוריאלי היבשתי שבשליטת ישראל. לאור התהפוכות המדיניות האופייניות למזרח התיכון ולאור המתרחש בעצם ימים אלה בארצות ערב, לא מובטח שהסדרי המעבר שנחתמו ישרו תמיד ובכל מצב.

גם מדינות השייכות ל"מעגל השלישי", כגון תוניסיה, אלג'יריה, לוב, איראן ותימן, היו מסוגלות לפגוע בשיט הישראלי, נוכח יכולתן להגיע ללא קושי רב דרך התווך הימי אל מול חופי ישראל² ולהפעיל חימוש לעברה ממרחק רב. בחסות המרחקים הגדולים מישראל הן גם יכלו לתמוך בחוליות טרור ימי שפעלו נגד מדינת ישראל ולשגר משלוחי נשק המיועדים לפגוע בה. כך נהגו סוריה, לבנון, לוב, תוניסיה, אלג'יריה ואיראן, וחלקן נוהגות כך גם כיום.

מגוון האיומים הללו לא ניתן לטיפול אפקטיבי באמצעות גורמי היבשה והאוויר של צה"ל; לכך נדרש חיל הים. ואכן, מאז סוף שנות השבעים של המאה הקודמת נבנה החיל לתת מענה מקצועי ואופרטיבי ראוי לאיומים חדשים ומשמעותיים אלה. מרחב הים הוא העומק האסטרטגי היחיד שיש למדינת ישראל על פני השטח ומחתתו (מלבד החלל שממעל). המהלכים הצבאיים והשימושים הטכנולוגיים במלחמת המפרץ הראשונה (1991), כמו גם השינויים המדיניים והאסטרטגיים שבאו בעקבותיה ומתחוללים עתה בזירתנו, חזרו והבליטו את השפעתו המכרעת של התווך הימי כדגם חדש ושונה מזה שהיה מוכר בעבר, הן בהתמודדות עם האיום מצד הים והן בפוטנציאל התרומה לשדה הקרב המערכתי – הימי והיבשתי כאחד. לקח זה חייב את עדכונה של התוכנית הרב-שנתית של צה"ל באשר לסדר הקדימויות והפרופורציות בהקצאת המשאבים הביטחוניים לחיל הים.

בראשית 1979, בעקבות לקחי מלחמת יום הכיפורים והשינויים שהתחוללו בזירה הגיאופוליטית, ולאור ניתוח והערכת ההתפתחויות הטכנולוגיות ויחסי הכוחות בתחומי הזירה הימית, החל חיל הים הישראלי לגבש מענה הולם לאיומים החדשים שהופיעו בזירה הימית – איומים המסוגלים לפגוע הן בשטחה של מדינת ישראל והן בשיט החיוני אליה וממנה – מענה שגם יפלט לחיל הים דרך להיכנס בשערי העידן המודרני. בעקבות הניתוח וההערכה התגבשה תוכנית שנועדה לתת את המענה המקצועי המבוקש. מענה זה היה מורכב בבסיסו מסטי"לים "סער 5" ומצוללות "דולפין" – כלים המתואמים ביניהם ומשלימים בתכונותיהם אלה את אלה.

בספטמבר 1979, דווקא בעקבות חתימת הסכם השלום עם מצרים, הכיר המטכ"ל בצורך של צה"ל והחליט לבנות 24 סטי"לים ושש צוללות לחיל הים. באותה שנה חלה תפנית בתפיסת הלחימה בתוך חיל הים, ובעקבותיה גם בקרב

המטכ"ל ואצל שרי הביטחון.³ תוכניות ההצטיידות החדשות שאושרו לא יושמו, למרבה הצער, בהיקף ובקצב הראויים, והתפיסה החדשה של הקרב העצמאי בים והקרב המערכתי תורגמה לצעדים מעשיים בבניין הכוח והפעלתו במידה חלקית בלבד. ההיסוסים ו"גרירת הרגליים" בקרב ההנהגה הביטחונית המחליטה בישראל, שנבעו בעיקרם מהליכים ביוורקטים ו"מקלות בגלגלים" ששמו קצינים שיצאו מחיל הים ולא הבינו את מהות השינוי, גרמו לייקור הכלים והמערכות, וכתוצאה מכך צומצם היקף הסד"כ (סדר הכוחות) שההנהגה עצמה אישרה לבנות.

הסד"כ הימי החדש (ספינות השטח והצלולות החדשות), שתוכנן ונבנה החל בשנת 1979, הותאם לשורה של מצבים ומשימות:

1. הצורך להימצא מחוץ לנמל – אזור שהוא פגיע.
2. הצורך לאפשר תנועה מהירה ושהייה של מספר שבועות במרחב הים הטקטי, האופרטיבי והאסטרטגי.
3. יכולת לפעול בגמישות ובקבועי זמן קצרים עד מידיים ולפגוע במטרות הנמצאות בכל מעגלי המרחב המאיים ישירות על ישראל.
4. הצטיידות בטכנולוגיות חמיקה (stealth), כגון מבנה גיאומטרי וחומרי בנייה מיוחדים של גופי הספינה, המקנים לה תדמיות נמוכות בכל הפְּרָמֶטְרִים (המכ"מי, האקוסטי והתרמי), וכן הצטיידות באמצעי מיגון והתרעה מהמתקדמים ביותר, המגבירים את שרידות הספינות והצלולות ומקטינים את היכולת לאתרן ולפגוע בהן.
5. ניצול ריבוי המטרות הניטרליות המצויות בתווך פעולתן של הספינות והצלולות ומקשות על גילויין וזיהוין (במיוחד מן האוויר), וכן ניצול של תנאי המסתור, החשיכה והערפל, שהייה מתחת למים ומזג אוויר קשה.
6. יצירת תשתית חימוש המאפשרת לשאת כמות ניכרת ומגוון גדול של כלי נשק וחימוש, המסוגלים לפגוע בעוצמה רבה ומדויקת בכל סוגי המטרות בים, באוויר ובעומק היבשה ולשמש כאש מסייעת למאמץ התמרון וההשמדה בים וביבשה.
7. יכולת להשמיד צוללות אויב, המסוגלות לשגר טילים אל מדינת ישראל מעומק הים וממרחק רב ולמקש את פתחי שני הנמלים היחידים בים התיכון הממוקמים בנתיב האספקה הקיומי של ישראל ולנטרל אותם לתקופה ניכרת.
8. יכולת להקל על כוחות הקרקע של ישראל על ידי השמדת כוחות משלוח של האויב בדרכם לסייע ולתגבר את זירת הקרב או את הכוחות האחרים שעל הקרקע.⁴
9. יכולת – מותנית במספר ראוי של סטי"לים וצלולות – להנחית אש מסיבית על מטרות אסטרטגיות וחיוניות לאויב גם בעומק היבשה, וכן לאבטח כוחות נחיתה ופשיטה במקומות ובטווחים בהם חלות מגבלות משמעותיות על חיל האוויר.

10. יכולת להתמודד עם מטחי טילים הנורים מהים במטרה לפגוע בתשתית ובעורף האזרחי ולשבש את הגיוס.
11. יכולת להתמודד עם תקיפה של צוללות למיקוש פתחי הנמלים ולפגיעה (באמצעות טילים וחוליות קומנדו) בתשתיות.
12. יכולת להתמודד עם נחיתה של כוחות קומנדו מהים, המיועדים לשבש את תנועת כוחותינו המגויסים לחזיתות וליצור דמורליזציה בעורף האזרחי.

משקל ונפח מערכות הלחימה שתוכננו, כפועל יוצא של המאפיינים דלעיל, הם שהכתיבו את הגודל האופטימלי של הספינות ואפשרו להן לפעול גם במעגל שמעבר למעגל השני והשלישי (עד ומעל ל-1,000 ק"מ), עם חימוש לא פחות קטן ומדויק מזה שמסוגלים לשאת מטוסי חיל האוויר, וזאת ללא הפרעות של טילים נגד מטוסים ומזג אוויר, שהמטוסים חשופים להן.

בנסיבות בהן פועלת מדינת ישראל, חיל הים שב והוכיח בארבע ממערכותיו – מלחמת ההתשה, מלחמת יום הכיפורים, המערכה למיגור חדירות הטרור מן הים ומלחמת לבנון הראשונה – שהוא מסוגל לממש בהצלחה רבה את משימותיו ולעשות זאת עם כוח מועט, כמעט ללא אבידות ותוך השתלבות במערכה היבשתית ותרומה לה. מאז מלחמת המפרץ הראשונה, בסיס האש הימי הנייד (אוניות שטח וצוללות) היה לאחד הגורמים המרכזיים בשדה הקרב המערכת המודרני. בסיס האש המוגן הזה שיגר ליבשה הן טילים ארוכי טווח עם ראשי נפץ גדולים לפגיעה נקודתית, והן מטוסי תקיפה, מסוקים וכוחות קרקעיים.

נוכח האיומים על מדינת ישראל מן הים, ובעקבות הניסיון והלקחים הרבים שהצטברו במלחמותינו ובמלחמות של ציים אחרים, הוברר כי ברוב המקרים הסיוע האווירי המופעל בים במעגלי הלחימה **הטקטי** (הקרוב) ו**האסטרטגי** (הרחוק) אינו אפשרי, אינו אפקטיבי או אינו נחוץ. מעגל הלחימה הימי/חופי **האופרטיבי** הינו המרחב בו הכוח האווירי מקיים עליונות אווירית אזורית ומונע מכוח אויב אווירי לפגוע או לשלול את חופש הפעולה מהכוח הימי. במרחב הזה יש מקום לתכנן קבלת סיוע אווירי המיועד להשיג עליונות אווירית אזורית, אך לא סיוע טקטי ישיר ונקודתי, העלול לסכן את כוחותינו.

באוקטובר 1979, שש שנים אחרי מלחמת יום הכיפורים, חיל הים ביים תקיפה נגד החוף הישראלי (תרגיל "נהוג"). סד"כ התקיפה שלו כלל 12 סטי"לים, שתי צוללות ותשע חוליות של שייטת 13. מולו התייצב הכוח האווירי של צה"ל. אף שחיל האוויר ידע את מועד התקיפה ולא היה עסוק במטלות אחרות, ולמרות שלאורך החוף היה עדיין מערך גילוי חופי בן 58 תצפיות ח"ר קבועות (שהוצבו בעקבות פיגוע כביש החוף), הוא וכוחות המגנה שהצטרפו אליו לא הצליחו למנוע את התקיפה מהים, שבוצעה עד תומה.

במלחמת המפרץ הראשונה ובמלחמת לבנון השנייה נחתו, בהתאמה, טילי "סקאד" במפרץ חיפה ורקטות בנמל חיפה מבלי שחיל האוויר יכול היה למנוע זאת. כתוצאה מכך, נאלץ חיל הים, לפנות בשנת 2006 את ספינותיו מנמל חיפה – בדיוק כפי שחזה כבר ב־1979 כשתכנן את ספינות "סער 5" ואת צוללות "דולפין", המסוגלות לשהות פרקי זמן ניכרים בים הפתוח מחוץ לנמלים הפגיעים. הרעיון לעשות שימוש באוניות סוחר להפעלה מסיבית של טילים נגד עומק חופי האויב – רעיון שעלה בקרב חוגים בלתי מקצועיים מסוימים – נבחן בעבר ונמצא חסר בסיס. זאת, הן בגלל פגיעותן של האוניות בעת טעינת טיליהן בנמל (מבחינה זו מתבטל יתרון של האוניות על פני בסיסי חיל האוויר), הן משום שבמרחבי הים הן אינן מסוגלות להגן על עצמן, והניסיון לאבטח אותן באמצעות כלי מלחמה אחרים (במיוחד בזירה רווית טילים) לא יצלח, והן משום שהתהליך הטכנולוגיסטי לתחזקן ולהפעילן הינו מורכב ויקר. ראוי לזכור, בהקשר זה, כי במהלך המערכה באוקיינוס האטלנטי במלחמת העולם השנייה, נפגעו מאות אניות סוחר מאובטחות ועשרות מאוניות המלחמה של בעלות הברית שאבטחו אותן, בדרכן מארצות הברית וקנדה לאירופה.

להלן אסקור בקצרה אירועים ונתונים היסטוריים הממחישים איך כוחו המועט, אך המקצועי, המתוחכם, התחבלן, הנחוש והנועז של חיל הים אפשר לו לממש את הישגיו בלחימה ומה הייתה תרומתו למערכה הכוללת – תרומה שבלעדיה היו האירועים מסתיימים, קרוב לוודאי, באופן שונה, וסביר להניח שלילי. אעשה זאת כדי לבטא את המשתמע מכך – הצורך בהגדלת חיל הים הישראלי, בשכלולו ובהתאמתו לנסיבות שהשתנו בזירה הימית בפרט ובזירה הגיאופוליטית בכלל, מבלי לחרוג לממדים "מעצמתיים".

מאז מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים, במשך 19 שנים, לא נלחם חיל הים מעבר לגבולות ישראל. הניסיון הראשון שהיה לו במלחמת ששת הימים – לפגוע בחמישה יעדים ימיים מרכזיים במצרים ובסוריה – הסתיים ללא תוצאות. לכישלון זה התווספו שלושה אסונות גדולים (פגיעה באוניית הריגול האמריקאית "ליברטי" בעקבות טעות בזיהויה על ידי חיל הים, טביעת אוניית חיל הים "אילת" והיעלמות הצוללת "דקר"), אשר העצימו את האכזבה מהחיל ויצרו פקפוק ביכולתו ובכישוריו להשתלב במערכה הכללית של צה"ל ולסייע לה.

בתום מלחמת ששת הימים התוספו לשליטת ישראל 800 ק"מ של חופים, ולמעשה רוב רובו של השטח שבשליטתה היה מעתה מוקף במכשולי מים. רצף של שלוש פשיטות מיוחדות וחסרות תקדים באופיין ובאיכותן – שתיים קרקעיות ואחת ימית קלאסית – הציבו את חיל הים על המפה המבצעית של צה"ל: הפשיטה על חצי האי עדביה (יוני 1969), הפשיטה על האי גרין (יולי 1969)

ופעולת הטיבוע של שתי טרפדות מצריות (ספטמבר 1969). הטרפדות המצריות היו מכשול לביצוע פשיטת כוח משוריין של צה"ל לאור היום לאורך חמישים ק"מ של הגדה המערבית של מפרץ סואץ שבשליטת מצרים (מבצע "רביב"). טיבוע הטרפדות (מבצע "אסקורט") – מבצע מתוחכם וקשה כשלעצמו – בוצע על ידי קומץ לוחמים משיטת 13. הוא הוטל על השייטת ביוזמת הרמטכ"ל חיים בר-לב, שהתנה את ביצוע "רביב" בביצוע "אסקורט" ובהצלחתו. ואכן, לאחר הצלחת מבצע "אסקורט", הכוח המשוריין הובל והונחת בהפתעה באמצעות נחתות של חיל הים. לראשונה בתולדותיו הופעל חיל הים בחזית הלחימה העיקרית ותרם תרומה חיונית להשגת מטרה קרקעית – כדברי הרמטכ"ל עצמו. מבצעי "אסקורט" ו"רביב" הסבו אבידות כבדות והשפלה למצרים. בעקבותיהן הודחו הרמטכ"ל ומפקד הצי המצרי, ונשיא מצרים נאצר לקה בלבו וכעבור כשנה נפטר. בעקבות הפשיטה על האי גרין כתב ההיסטוריון ד"ר מוצטפא כבהא: "פעולה זו היוותה נקודת מפנה במלחמת ההתשה. היא סימלה את התחלתו של שלב חדש במלחמה... בו עברה היוזמה הצבאית מידי מצרים לידי ישראל"⁵.

במהלך שנה אחת, ובאמצעות יחידה בת 32 לוחמים בלבד, גרמה שייטת 13 לתוצאות שהיוו תפנית במעמדו של חיל הים. בכך היא סללה את הדרך להכרת המטכ"ל בחיוניותו של החיל, הכרה שאפשרה לו, ארבע שנים לאחר מכן, במלחמת יום הכיפורים, לפעול במלוא כוחו וכישוריו.

במהלך מלחמת יום הכיפורים הושמדה מטרה ימית אחת בלבד מן האוויר, לעומת 44 מטרות כלי שיט שהושמדו ונלקחו שלל על ידי חיל הים. חיל הים לא איבד במלחמה זו שום כלי שיט וספג בכל מהלכה שלוש אבידות בנפש, אף שנורו נגדו שישים טילי ים בשתי זירות הקרב הימיות ולמרות שנאלץ לחדור עם כוחות זעירים של שייטת 13 חמש פעמים למעגני אויב (פעם אחת בפורט סעיד שבים התיכון וארבע פעמים רצופות בע'רדקה שבים סוף), בתחומי אמ"ט (אזור מוגן טילים), ללא כל סיוע אווירי.

כוח הסטי"לים הישראלי במלחמת יום הכיפורים כלל 14 כלים, לעומת 24 כלים שהופעלו על ידי המצרים והסורים, והשיג ניצחון היסטורי מוחץ עליהם בקרב הטיילים הראשון בתולדות המלחמות בים. שום צוללת ישראלית לא פעלה במלחמה זו, לעומת 12 צוללות מצריות שפעלו בים התיכון ובים האדום. הודות לפעילות ההתקפית של חיל הים נוצר חופש שיט לכ-200 אוניות סוחר שנעו לישראל וממנה, כמעט כבימי שגרה. הציים הסורי והמצרי נאלצו להסתגר בנמליהם, וכתוצאה מכך לא הותקף העורף הישראלי הפרוס לאורך החופים ולא שובש גיוס הכוחות אל זירות ההכרעה.

כאמור, צוותים זעירים של שייטת 13 פגעו בצי המצרי בנמל פורט סעיד, וכוחות השייטת תקפו ארבע פעמים את המעגן הראשי המצרי בע'רדקה שבצפון

הים האדום, השמידו בתוכו שני סטי"לים מצריים ופוצצו בו מזח עגינה ראשי. שייטת 13 עשתה זאת עם קומץ של כעשרים לוחמים ב־13 ימי לחימה, וגם זאת משום שחיל האוויר נמנע מלתקוף את ע'רדקה עקב היותה מוקפת באמ"ט כבד (שש סוללות טק"א). חיל הים לא קיבל שום סיוע אווירי ישיר בזירה זאת, לא ברמה הטקטית ולא ברמה האסטרטגית, ועל אף כוחו הזעום (ללא כל סטי"ל וחרף היות כל כלי השיט שברשותו מגנתיים באופיים ובייעודם) הוא השמיד ולקח שלל 23 כלי שיט שהיו בשירות פעיל של המצרים, גרם לנסיגת המצרים מבסיסם העיקרי ע'רדקה, פינה לשטח ישראל 1,500 שבויים מצריים מנמל עדביה שבצפון המפרץ (שנכבש על ידי צה"ל בשיתופו) והידק את המצור על הארמיה השלישית המצרית מצד הים. צעד אחרון זה היווה קלף מיקוח מדיני בסופה של המלחמה לצורך הסרת המצור המצרי נגדנו בים האדום, שבאמצעותו ניסו המצרים לסכל את העברת הנפט לישראל. הכוחות המזעריים שעמדו לרשות חיל הים בזירת ים סוף הבטיחו את זרימת הנפט ממפרץ סואץ לישראל במהלך המלחמה ולאחריה. ב־15 באוקטובר 1973 הושגה שליטה של חיל הים על מפרץ סואץ, ובכך נסללה הדרך להנחתה, שהוכנה ותורגלה היטב, של אוגדת שריון בדרום־מערב המפרץ (מבצע "אור ירוק"), כחלופה לצליחת התעלה. הנחיתה, שעלתה על הפרק שלוש פעמים במהלך המלחמה, בוטלה ברגע האחרון, לדעתי ולדעת האלוף ישראל טל ז"ל – הוגה רעיון הנחיתה – מחוסר הבנה ומהעדר תעוזה אסטרטגית.

המצור הימי המצרי בים האדום הופעל במלחמת יום הכיפורים על מרחב ים שהשתרע מעבר לטווח הכלים והנשק הזמינים של חיל הים באותה זירה, ואלה לא יכלו לפעול נגדו. ששת הסטי"לים הראשונים מדגם "סער 4" שנבנו בישראל ונועדו להקיף את אפריקה ולהתייצב בזירת ים סוף, הגיעו אליה רק כחצי שנה לאחר המלחמה. חיל האוויר לא עשה דבר, וכנראה גם לא יכול היה לעשות דבר, כדי למנוע או לסכל את המצור הימי המצרי. רק בזכות פעילותו ההתקפית של חיל הים במפרץ סואץ, תוך ליווי המכליות מן המפרץ לאילת, תקיפת כלי שיט של סוריה ומצרים בזירת הים התיכון, שגרמה להם להסתגר בנמליהם וכן, והכוונת המכליות הישראליות ששטו מאיראן ועקפו את הים האדום, נוצר חופש תנועה לכל אוניות הסוחר, דבר שאפשר את זרימת הנפט והובלת הגרעינים והנשק לנמלי ישראל כמעט בכל מהלך המלחמה. סקר שנערך לאחר המלחמה הוכיח שמדינת ישראל לא חסרה אותה תקופה ולו טיפת נפט אחת, ואף מכרה נפט לגורמים שלישיים בעולם, שסבלו מחרם הנפט הערבי שהוכרז בתקופה זו.

מיגור פיגועי המחבלים מן הים היווה אתגר שנמשך כעשור (1970–1979), כאשר צה"ל על כל מרכיביו, לרבות חיל הים, לא הצליח להתמודד איתו. הפיגועים ככביש החוף, במלון סבוי בתל אביב ובנהרייה – הפיגועים הקשים ביותר מן הים עד עצם היום הזה – הותירו מאחוריהם אבידות כבדות ופגעו קשות במוראל תושבי

המדינה. בשנת 1979 נערך חיל הים עם תוכנית פעולה שונה מקודמותיה: במקום להגיב הוא יזם ותקף ברציפות בכל חוף שבו התארגן כוח של מחבלים, ושיבש את יכולתם לצאת לים או לנוע בעומקו. החיל פעל אז בהתאם להשקפה לפיה יש לפעול נגד גורמי טרור באמצעות כוחות מיוחדים, מהירים וגמישים המפתיעים תמיד (שייטת 13), המסתייעים בהתאם לצורך ב"כוחות כבדים" יותר (סטי"לים, צוללות וכיו"ב). פעולות אלו התבצעו תוך הקפדה חמורה (כולל לקיחת סיכונים) על הימנעות מפגיעה בחפים מפשע ועל כללי המשפט הבינלאומי.

כל הפעולות של חיל הים במהלך שש שנות ה"בלימה" נגד המחבלים הסתיימו ללא כל אבדה בנפש, תוך הסתמכות מצומצמת ביותר על מטוסי חיל האוויר או על כוחות קרקעיים שמחוץ לחיל הים. רוב הפעולות נעשו ללא פרסום והודעות לתקשורת. שמונים מבצעים מגוונים נגד המחבלים בוצעו במהלך השנים 1979-1984, שתוצאותיהם: 23 אוניות "נגועות" נלכדו והובאו לדין בישראל ושבע אוניות טובעו במענגי לבנון. פעילות זאת הביאה למיגור מוחלט של חדירות המחבלים הקטלניות מן הים מאז ועד היום. הגזרה הימית היא היחידה לאורך גבולות המדינה שיכולה להתברך בתוצאה שכזו.

למלחמת לבנון הראשונה הגיע חיל הים כשחדירות המחבלים מן הים נמצאו בתהליך של בלימה מזה שלוש שנים. למעשה, כל שיטות וטכניקות הלחימה במחבלים גובשו, הופעלו ותורגלו "על רטוב" לאורך חופי לבנון במהלך שלוש השנים האלה, והן היוו את ההכנה היעילה והיסודית ביותר באותה גזרת לחימה, שבה העריך חיל הים כי תיתכן מלחמה. סיורים מבצעי רבים, שכללו את כל מרכיבי הכוח הלוחם (סטי"לים, צוללות ושייטת 13), בוצעו באותו פרק זמן גם בזירות ים אחרות והופעלו בחשאי לפי המתכונת של "הקרב הימי המשולב". סיורים אלה נועדו לאיסוף מודיעין או לתרגול התפיסה והשיטה. מעולם לא התקיימה בחיל הים הבחנה בין פעילות ביטחון שוטף (בט"ש) ובין ההתכוננות למלחמה, ולכן המעבר למבצע "שלום הגליל" היה פשוט וחלק, למרות מורכבות מבצע הנחיתה והסיוע באש לכוחות הקרקע.

בשלוש השנים שבין 1979 ל-1982 פינה חיל הים את בסיסיו וכוחותיו מזירת ים סוף וריכז את מרכיבי כוחות הנחיתה, התובלה וההחפה בבסיס אשדוד, שם הם והוצבו תחת מפקד אחד, שעתיד היה לשמש במלחמת לבנון הראשונה מפקד מבצע הנחיתה. הוא נשען על התו"ל שגובש ותורגל בזירת ים סוף לקראת מבצע "אור ירוק", ועל פיו הוא תרגל את כוחותיו. הימצאותו בחופים שבדרום הארץ ובקרבת בסיסי שריון וצנחנים הקלה על ביצוע אימוני הנחיתה ועל ייעול האימונים וההכנות המשותפות. במהלך אותן שנים גם נסרקו ונבדקו בחשאי על ידי שייטת 13 ויחידת יל"ת"ם (צוללים הגנטיים) אתרי נחיתה רבים לאורך חופי

לבנון וחופים אחרים. אלה מוינו, מופו וסומנו כנקודות אפשריות להנחתת כוחות קרקעיים מכל הסוגים.

במבצע "שלום הגליל" העניק חיל הים לכוחות הקרקע את הסיוע הימי הישיר הגדול ביותר בתולדות צה"ל. במבצע עצמו נטלו חלק עשרות כלי שיט ובהם: 22 סטי"לים, שתי צוללות, 15 "דבורים", שלוש נחתות (מיושנות), אוניית עזר ועליה 34 סירות גומי לתובלת הצנחנים לחוף הנחיתה, גוררת לחילוץ כלים וכן קבוצת סירות סער וסירות גומי לתובלת כוחות "ראש החוף" והמארבים שהפעילה שייטת 13 לתפיסה ואבטחה של חוף הנחיתה.

בעשרת הימים הראשונים של המבצע הנחית חיל הים ללא תקלות של ממש 388 כלי רק"ם מסוגים שונים, שכללו טנקים, תותחים, כלי תובלה וחילוץ, וכן 604 צנחנים מאוגדה 96 ושריונאים. החיל גם דילג כוחות של אוגדה נוספת, שנעצרו מדרום לעיר צידון, והעבירם צפונה. במהלך התקדמות הצנחנים לאורך החוף צפונה לכיוון ביירות הנחית חיל הים, באמצעות סטי"לים, 128 הפגזות תותחים (כשני שלישי מהן על פי דרישות הצנחנים). החיל סירב לקבל סיוע אווירי באש מחשש לפגיעה בכוחותינו.

במשך שלושה חודשים נוספים שם חיל הים מצור ימי על גזרת ביירות-טריפולי, ובמהלכם הונחתו כוחות נוספים ורק"ם ובוצעו תקיפות רבות, בעיקר בגזרת טריפולי. בסך הכל הונחתו והובלו בתקופה זו 4,469 איש ו-1,087 כלים מסוגים שונים (טנקים, נגמ"שים, תותחים ומשאיות).

בעקבות פעילותו ההתקפית של חיל הים באזור טריפולי, הוחזרו (24 בנובמבר 1983) דרך הים שבויי צה"ל שהיו בידי המחבלים, וערפאת עם המחבלים הכפופים לו סולקו מאותו אזור (20 בדצמבר 1983).

יש לציין, כי רוב חברי המטכ"ל בתקופה שקדמה למבצע "שלום הגליל" הביעו חשש ורתיעה מביצוע מבצע הנחיתה. רק הרמטכ"ל, רב-אלוף רפאל איתן ("רפול"), היה איתן בדעתו, תמך ועודד את חיל הים, שהיה סבור מלכתחילה שניתן לבצע את הנחיתה.

בכל מהלך מבצע "שלום הגליל" לא נפל כל חלל מקרב כוחות חיל הים ולא נפגע שום כלי שיט של החיל.

לקחים ומסקנות

הלקחים והמסקנות העיקריים העולים מניסיון הלחימה של חיל הים ומניתוחיהם והערכותיהם של הגורמים הפועלים בזירה הימית ניתנים לסיכום לפי הפירוט הבא:

1. כוח ימי בלבד, הבנוי נכון ומצויד בכלים הנכונים ובכמות סבירה, יוכל בעתיד הנראה לעין לבלום או למנוע תקיפה מסיבית מעומק הים על שטחי מדינת

- ישראל. כוח אווירי או קרקעי יתקשו, ואולי אף לא יוכלו כלל, למנוע או לסכל תקיפה כזאת.
2. מאז שנת 1979, כשהוחל בתכנון הסד"כ של חיל הים, ועד היום הצטמצם הסד"כ שאושר לכדי שלושה סטי"לים "סער 5" (דגם "להב"), שמונה סטי"לים "סער 4.5" (דגם "נירית")⁶ וחמש צוללות (דגם "דולפין"), שבניית שתיים מהן טרם הסתיימה (גם סד"כ מינימלי זה נבנה הודות לבחינתו והמלצתו של האלוף טל, שעמד בראש ועדה של מערכת הביטחון שמונתה על ידי שר הביטחון רבין והרמטכ"ל שומרון). לתשתית של ספינות אלו, שנבנתה לשאת חימוש ניכר ומגוון, כולל טילים, תוכנן מרחב פיתוח שיהיה מסוגל לקלוט בעתיד מערכות מתקדמות נוספות. יש לעשות מאמץ ולהקצות משאבים כדי להשלים ולנצל מערכות אלו.
3. ספינות "סער 5", שעל סיפוניהן יותקן חימוש מתאים (שיתכן ויחייב את הגדלתן), יוכלו להשתתף בעתיד בהגנת שמי המדינה, בהיותן בסיסי אש ניידים וקשים לאיתור. זאת, בשונה משדות התעופה והנמלים בישראל, שהם קבועים וידועים לכל ומהווים מטרה לפגיעה בידי אויב. תוספת החימוש המתאים גם תסייע בביצוע פשיטות ימיות ארוכות טווח.
4. חיל הים תכנן ספינות נחיתה (דגם "פלשת") להנחתת כוחות קרקע ולהובלת מסוקים. בנייתן הוקפאה בשל קוצר ראות ומסיבות שנומקו כ"תקציביות" (למרות ששלושה כלים כאלה זולים ממחיר מטוס F-15 אחד), ותכנון, שהסתיים זה מכבר, נותר בגדר "תוכנית מגרה". אילו נבנו ספינות הנחיתה ניתן היה להטיל כוחות שריון, רגלים ומסוקים גם במעגלים רחוקים (כגון מרכז ומערב הים התיכון ודרום הים האדום), מקומות שחיל האוויר יתקשה להגיע אליהם ולפעול בהם אלא למשך זמן מוגבל.
5. הניסיון מלמד כי לביצוע הנחתות והחפזות מן הים אל החוף ומשימות פשיטה ביעדים קרובים כרחוקים (הקרובים לנתיבי השיט לישראל), דרושים כלי הכרעה ימיים כגון סטי"לים, צוללות וכוחות קומנדו כמו שייטת 13, שיאבטחו את הכוחות הנוחתים ויחפו עליהם, בלי להזדקק בהכרח לכוחות אוויריים. בעוד שכוחות המשימה הימיים נושאים בקרבם את מלוא עוצמת החימוש ואמצעי ההגנה ומצוידים ביכולת לנהל קרב לכל אורך הדרך וביעדים הנמצאים בטווחים רחוקים, הרי שכוחות האוויר בנויים, במקרה הטוב, להגיע אל היעדים, לפגוע בהם ולחזור מיד לבסיסם. זאת, בגין מגבלות הזמן והכוחות האחרים הדרושים לחיפוי ולאבטחה, שחסרונם מצמצם את יכולת חיל האוויר לפעול ולנהל מערכה ביעדים רחוקים אלה.
6. מערך כוח ושליטה המבוסס בעיקרו על מרכיבים ימיים, הוא בלבד יוכל למנוע חדירות של מחבלים מן הים אל חופי ישראל. רק כוח ימי בנוי לזהות (ולרוב

גם לגלות), לעבד תמונה ימית ולהיערך מיידית לתגובה נקודתית (בטרם תיעלם/תתחמק המטרה הטרוריסטית) במרחב הימי. הדבר הוכח ב־32 השנים האחרונות בגזרה היחידה בישראל שבה הושגה בלימה מוחלטת של החדירות הקטלניות מן הים, וזאת כמעט ללא כל אבידות (פרט לתקלה אחת בפעולת שייטת 13 בלבנון ב־1996).

7. כוח ימי בלבד יוכל להבטיח תנועת כלי שיט המובילים מטען המוגדר כחיוני במהלך מלחמה ואחריה. ניתן, למעשה, לממש חופש תנועה זה עם אותו סד"כ הבנוי לעימות והתמודדות בשדה הקרב הימי, ולכן לא נדרשת למשימה זו תוספת ספציפית של סד"כ מעבר לזה שתוכנן, דהיינו שמונה ספינות "סער 5" ושש צוללות "דולפין". פעילות התקפית של הכוח הלוחם המתקדם של חיל הים יכולה לגרום לריתוק ציי האויב לנמליהם וליצור חופש תנועה ימית, שיקל על המדינה לתפקד במצבי חירום ומלחמה. כך, לא רק יתאפשר להזרים לנמלי ישראל ציוד ואספקה חיוניים, אלא גם להוביל נשק ומערכות לצרכי כוחות האוויר והיבשה של צה"ל.

8. בסד"כ החדש שנבנה בחיל הים יש פוטנציאל התפתחות ותוחלת חיים שהיא הרבה מעבר לעשר־עשרים שנה. חיל הים מתכנן מלכתחילה מעגלי זמן רחבים בהרבה מהמקובל בשאר זרועות צה"ל, וזאת לצורך ניצול מבצעי המקדים את האויב ולא כעתודת פיגור בבנייה. בתוכנית העבודה הבסיסית תוכננו, ובקטעי זמן מסוימים אף אושרו לבנייה, 24 סטי"לים, ובכללם שמונה "סער 5", וכן שש צוללות "דולפין". בפועל, סטי"ל "סער 5" ראשון הגיע רק ב־1994 ולא ב־1986 כמתוכנן, וצוללת "דולפין" ראשונה הגיעה ב־1999 – פיגור של 15 ועשרים שנה בהתאמה מתחילת התכנון. העיכוב נבע, כאמור, מפשלי החלטה ומהיעדר ראייה אינטגרטיבית ומערכתית ולא מסיבות תקציביות, ובסופו של דבר גרם לייקור העלויות ולצמצום היקף הסד"כ שתוכנן. העיכובים בבנייה נוצלו אמנם בחיל הים להעמקת התכנון, אך בכל מקרה הכלים הגיעו מאוחר מדי ומספרם היה קטן מדי.

בשדה הקרב השוטף והעתידי ימשיכו להתקיים כנראה צרכים חיוניים, שיהיו רלוונטיים ובלעדיים לזרוע הימית. טרם נוצל הפוטנציאל הטמון בחיל הים, וזאת הן מפאת הפיגור בהשלמת המערכות לכלים המצוינים שנבנו לסד"כ החדש והן משום שהבנייה והשלמת הסד"כ עצמו מתעכבות. כלים אלה, שלדעת טובי המומחים (למשל, שר הימיה האמריקאי ליהמן וראשי הצי ההולנדי שסייעו בבנייתם) הקדימו באיכותם את הציים האחרים בעולם, אופיינו, תוכננו ונבנו בזכות החשיבה המבצעית והמקצועית המתקדמת של מפקדיו ומהנדסיו של חיל הים הישראלי ומופעלים כיום בהצלחה מרובה בידי קצינים ולוחמים מן השורה הראשונה.

בשנת 2001 אמר הרמטכ"ל דאז, רב־אלוף שאול מופז: "כשאני אומר 'בשדה הקרב', כוונתי גם ביבשה, גם בים וגם באוויר. הראייה שלנו היום היא ראייה רב־זרועית. כך אנחנו בונים את צה"ל, כך בונים את כוחו, וכך המטה הכללי מפעיל את כוחותיו בשלוש הזירות הללו – באינטגרציה מיטבית ומתוך מטרה של הכרעה וניצחון".⁷ למרות דברי מופז, ניכר שהאינטגרציה והראייה הרב־זרועית עודן לוקות בחסר, הן באשר להערכה הריאלית של האיומים מרחיקי הלכת בזירה הימית שעל ישראל להתגונן מפניהם, והן באשר לניצול ולשקלול הנכון והמאוזן של הזרוע הימית מול שאר מרכיבי הכוח בצה"ל ושל תרומתה להכרעה ולניצחון בשדה הקרב המערכתי.

הגיעה העת שפער ההשקעה בזרוע הימית של ישראל ייסגר בקצב מהיר מן הקיים. יש להכיר בקימו של הים הרחב והעמוק ובאפשרויות הגלומות בתווך הימי ובטכנולוגיה שהתפתחה סביבו הן בעולם והן בישראל. הכרה כזאת תואמת כיום, יותר מאשר בכל זמן אחר, את הצרכים השוטפים והעתידיים של מדינת ישראל. ראוי להתעלות מעל לקונבנציות, ל"אחוזות הפרטיות" ול"דל"ת אמותיו" של "העומק האסטרטגי" של ארצנו הקטנטונת ולאמץ מה שקוראים בעגת הלחימה הימית "תצפית אל מעבר לאופק וירי מדויק למטרה הרצויה". ניתוח שדה הקרב המודרני מוביל בהכרח לצורך בשידוד מערכות ולתפוקה אפקטיבית יותר של מרכיבי הכוח בצה"ל.

בספרו **ביטחון לאומי – מעטים מול רבים**, כותב האלוף ישראל טל:

המושג עומק אסטרטגי מתייחס בדרך כלל למרחבים גיאוגרפיים יבשתיים, אולם גם הים יכול להיות עומק אסטרטגי – אם קיים צי מלחמה המנצל את מרחביו ומעמקיו. על חיל הים של ישראל להפוך את הים לחלק מהעומק הביטחוני שלה. ייעודו של חיל הים צריך להשתנות – לא עוד זרוע עזר, אלא זרוע הרתעה אסטרטגית. אף שהכוח הימי של ישראל קטן יחסית בכמות, עליו להיות גדול באיכות.⁸

החזון הזה, למרבה הצער, טרם הוגשם במלואו.

הערות

- 1 ב־11 ביוני 1971 ירתה סירה קטנה תשע פצצות אר.פי. ג'י. על מכלית ישראלית ליד מצר באב אל־מנדב, כשהייתה בדרכה לאילת. למרבה המזל המכלית לא התפוצצה.
- 2 ב־1 בדצמבר 1983 הגיעה, בניגוד לכל ההערכות, צוללת לובית לנמל טרטוס שבסוריה ועגנה בו. היא הצליחה לעבור בחשאי מאחד מנמלי לוב שבמרכז הים התיכון, מבלי שהצי השישי האמריקאי יבחין בה, וזאת למרות שכלי שיט רבים שלו שוטטו אז מול לוב וסוריה ופעלו רבות בגזרת לבנון.
- 3 יש לציין כי במארס 1983, ארבע שנים לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים, המליצה ועדה בראשות היועץ הכלכלי של משרד הביטחון, שמונתה על ידי שר הביטחון לבחון את משאבי התקציב של צה"ל, על פיתוח "סער 5" עד 1989. הוועדה תמכה בהצטיידות בשמונה ספינות טילים, שתיים מתוכן בתקופת תוכנית "שחר ב" (עד 1992), תוך ניסיון

- להגדיל את המקורות ובדרך זו להצטייד בשלוש ספינות במסגרת אותה תוכנית. 4
 בקנה מידה קטן יותר בוצע הדבר כבר במבצע "שלום הגליל".
- מצטפא כבהא, **מלחמת ההתשה בראי המקורות המצריים**, אוניברסיטת תל אביב, יד 5
 טבנקין, מכון גלילי לחקר מדיניות ההתיישבות, הביטחון והחוק, 1990, עמ' 86.
- 6 סטי"לים אלה נבנו ב"מספנות ישראל" ביוזמת הח"מ ונועדו לשלב ביניים בלבד.
 7 במסגרת סימפוזיון של המטה הכללי במכללה לביטחון לאומי על הנושא: "הכרעה וניצחון בשדה הקרב העתידי".
- 8 ישראל טל, **ביטחון לאומי - מעטים מול רבים**, הוצאת דביר, מפעלי זמורה-ביתן, תשנ"ו-1996, פרק 42: "הביטחון הלאומי בעתיד", עמ' 223.

האיגוף הימי בקרב היבשה

גדעון רז

"הגישה העקיפה היא בהחלט צורתה רבת הסיכויים,
והחסכונית ביותר, של האסטרטגיה"
לידל הארטי¹

הים הסובב אותנו

הים מהווה את הגבול הפתוח היחיד של מדינת ישראל, ובנוסף לכך גובל עם אויבינו מצפון וברצועת עזה בדרום. הים המחבר בינינו לבין מדינות אויב ויכולתנו לשלוט בזירה הימית הרלוונטית מקנים לנו את האופציות להקרין עוצמה צבאית מהים, ובכלל זה ליזום מבצעי נחיתה על מגוון סוגיהם. "רצועת החוף של מדינת ישראל וממשקה הימי עם כל אחת מיריבותיה, מכתיבים הגדלת העוצמה הימית לכדי יכולת הנחתת כוחות מהים. דוד בן-גוריון אף אמר כי חובה עלינו לראות את הים כהמשכה הטריטוריאלי של מדינת ישראל מערבה"². הזירה הימית מהווה נקודת תורפה של אויבי ישראל וגם משום כך היא הזדמנות לצה"ל.

הצורך המבצעי

בשנים האחרונות הפך הירי תלול המסלול לאיום מרכזי:

איום ירי תלול מסלול (תמ"ס) עבר להוביל את האיומים עימם נדרשת ישראל להתמודד (טילים, רקטות, פצצות מרגמה) בהיקפים גדולים. איום זה ניצב ליד האיום הקונבנציונאלי הקלאסי, שהתבסס על הפעלה של מסגרות צבאיות גדולות בקרבות תמרון. מול שני איומים אלה מפעיל צה"ל את שני מרכיבי היכולת העיקריים שלו: אש ותמרון. זאת, כדי לפגוע הן במרכיבי היכולת הצבאית והן במרכיבי תשתית מדינתית או ארגונית. צריך לזכור, האויב המבקש להימנע ממהלומות אלה פועל בחזית הלחימה במכוון מתוך ריכוזי אוכלוסיה אזרחית.³

תא"ל (מיל.) גדעון רז, לשעבר סגן מפקד חיל הים

פעולת התמרון העיקרית של צה"ל הינה באופן מסורתי חזיתית. פעולות בעומק שטח האויב הוקדשו תמיד למשימות מיוחדות, והשפעתן על משך הלחימה ותוצאותיה הייתה מוגבלת. חריגה מסוג פעולות כזה הייתה ההנחתה מהים של כוח הצנחנים במבצע "שלום הגליל" ב-1982. עתה, ובייחוד לאור השתנותו של האיום, ראוי לשקול האם על צה"ל להמשיך ולמקד את התמרון שלו רק בחזית, או לבחון הרחבת היכולת לבצע תמרון משמעותי גם בעומק. מטבע הדברים, העברה של כוח תמרון משמעותי, הפעלתו ותחזוקו בעומק, יחייבו התבססות על יכולות ימיות כפלטפורמה העיקרית. יכולות הסער האוויריות יהיו מרכיב תומך ומשלים להן. להפעלת תמרון משמעותי בעומק כמה יתרונות: ביזור כוחות האויב והקשב שלו בין החזית לעומק; הפתעת האויב והוצאתו משיווי משקל; ולבסוף, טיפול במרכיבים בעומק בהם קיימת עדיפות מובהקת לפעולה של תמרון על פני הפעלה של אש.

הצורך במאמץ אוגף⁴ נובע, בין היתר, מהאורבניזציה ההולכת וגוברת במרחבי החזית הסורית, וזאת כנראה כמדיניות מכוונת של השלטון בסוריה במטרה להקשות על ניהול התמרון והאש של צה"ל.

על פי לידל הארט,⁵ הגמישות שמקנה היכולת האמפיבית הינה המשאב האסטרטגי של מדינה ימית. התועלת העיקרית של מבצעי נחיתה היא בניידותם ובגמישותם, קרי ביכולת לרכז כוח ולהכות את האויב בנקודה ובזמן שנבחרו. מבצע מסוג זה נועד לנצל את מרכיב ההפתעה ואת נקודות החולשה של האויב. גם אם קיימת עליונות בזירה הימית, ברור שלא ניתן להכריע את המערכה בים. יחד עם זאת, העובדה שהאויב יודע שביכולת הצד השני להפעיל מבצעי נחיתה לאורך חופיו, גורמת לו למבוכה עקב חוסר היכולת שלו להעריך איפה ומתי תונחת עליו המהלומה. לצה"ל עליונות אווירית ועליונות ימית – שני מרכיבים עיקריים החיוניים לקיומה של אופציית האיגוף הימי. בניית כוח אמפיבי גדול יותר תאפשר לצה"ל לתרגם את עליונותו הימית לתרומה משמעותית להכרעה בקרב היבשה. מאמר זה בוחן את ההיבטים השונים של תהליך הנחיתה מהים ומציע המלצות בתחום בניין הכוח הנדרש למבצעי נחיתה.

מבצעים אמפיביים בישראל ובעולם – רקע היסטורי

ההיסטוריה של העוצמה הימית רצופה במבצעים אמפיביים מסוגים ומסדרי גודל שונים ומגוונים.⁶ חלקם של מבצעים אלה במלחמת העולם השנייה היה גדול ומכריע – למן הרעשות תותחים ומשימות קומנדו, דרך פשיטות ימיות וכלה בהנחתות של ארמיות שלמות. גם במלחמות שלאחר מלחמת העולם השנייה היה מגוון המבצעים האמפיביים מרשים למדי מבחינת הממדים, התנאים המבצעיים והכוחות שהופעלו. בין המבצעים הבולטים בתקופה זאת ניתן למנות את הנחיתה

באינצ'ון במלחמת קוריאה (1950), את הנחיתה האנגלו-צרפתית בפורט סעיד (1956), את הנחיתה התורכית בקפריסין (1974) ואת הנחיתה הבריטית באיי פולקלנד (1982).

מבצע הנחיתה המרשים ביותר בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה היה מבצע הנחיתה באינצ'ון.⁷ אמנם, יכולת הנחיתה במלחמת קוריאה הייתה צל קלוש של היכולות שהפגינו הכוחות במלחמת העולם השנייה, אך למרות זאת ארצות הברית עדיין הפגינה בה יכולת לייצר תמרון מהיר מהים ולספק תמיכה לוגיסטית לחופים שלא הוכשרו מראש לנחיתה.

גם ההיסטוריה הימית הקצרה של צה"ל שזורה במבצעי נחיתה מרשימים למדי, במיוחד אם ניקח בחשבון את העדיפות הנמוכה יחסית לה זכתה באופן מסורתי דרך לחימה זו בצה"ל. ראוי לציין כמה מבצעים של חיל הים המהווים אבני דרך בתחום זה:

1. מבצע סיני – ספינות נחיתה של חיל הים ליוו את מסעה של חטיבה 9 לאורך החוף, בתנועתה לכיבוש שארם אישייח'. הספינות הנחיתו אש על עמדות המצרים וסייעו בהספקת דלק לכוח שהיה מנותק מכל נתיב אספקה אחר. במקרים מסוימים אף בוצעו הנחתות טנקים שתגברו את החטיבה. ספק רב אם טנקים אלה היו מגיעים לתעודתם בדרך אחרת, ולמרב היו מגיעים באיחור רב.
2. מלחמת ההתשה – מבצע "רביב" בחוף המערבי של מפרץ סואץ (ספטמבר 1969) היה מבצע משולב של הנחתה ימית ופעולת שריון ואחד המבצעים המוצלחים של צה"ל. ב"רביב" היו כל המרכיבים של מבצע נחיתה משולב קלאסי שבמסגרתו פעלו כלים וכוחות משלוש הזרועות. הכוח המשוריין ביצע את משימתו, תקף מחנות צבא, נקודות משמר, תחנות מכ"ם, כלי רכב צבאיים ומאהלים, הסב אבידות כבדות לאויב (כ-150 הרוגים), גרם נזקים כבדים למתקנים ושהה בחוף המצרי כעשר שעות, כשהוא נע לאורך ציר ארוך ולאור היום. חשוב מכך, המבצע השיג את מטרתו האסטרטגית בכך שהמחיש למצרים את פגיעות העורף שלהם, הכריח אותם לרתק אליו כוחות והביא להקלת הלחץ הצבאי בגזרת התעלה לזמן מה.
3. מלחמת יום הכיפורים – במלחמה זו לא יצא אל הפועל מבצע נחיתה ימי.⁸ זאת, למרות הכנות ארוכות ומדוקדקות בזירת ים סוף, שנערכו למטרה זו על ידי חיל הים, במשולב עם עוצבות שריון שיועדו לקחת חלק במבצע. לדעת רבים, זו הייתה הזדמנות לניצול מיטבי של כושרו האמפיבי של צה"ל, משום שחיל הים השיג עליונות ימית בזירה, שאפשרה הוצאתו אל הפועל. אלא שצה"ל התקשה להקצות כוחות משמעותיים למבצע כזה בראשית המלחמה, ולא נזקק לו לשם הכרעה ביבשה בשלהי אותה מלחמה.

4. מבצע "שלום הגליל" – חיל הים ביצע מספר רב של פעולות הנחתה ופשיטות מהים במסגרת מבצע של"ג. הבולטת שבהן הייתה מבצע הנחתת כוחות חי"ר ושריון בשפך נהר האוואלי – מבצע איגוף ימי שהביא לאיגופם בהצלחה של כוחות המחבלים שהיו מרוכזים באזור צידון.

רבים בתוך צה"ל ומחוצה לו טוענים שבמערך הגיאופוליטי הקיים, במיוחד לאחר הסכם השלום עם מצרים, איבד צה"ל למעשה את האפשרות לבצע מהלך אוגף ימי שייסייע להכרעה בקרב היבשה. לדעת אלוף (מיל) עמוס ירון, שפיקד על מבצע הנחיתה בחוף האוואלי במבצע של"ג,⁹ חיוניות מערך הנחיתה הייתה רבה בכל השנים בהן שלטה ישראל בסיני, כאשר לבנון הייתה ברקע. צה"ל עסק בנושא האיגוף הימי באופן רציף, והתיאום והתרגול שלו היו חלק בלתי נפרד ממוכנותו..

המבצעים האמפייביים בצה"ל

ההגדרה הפורמאלית של ייעוד ומשימות חיל הים מקנה עדיפות גבוהה למשימת הסיוע להכרעה בקרב היבשה. סיוע זה מקיף מגוון של פעילויות וכולל, בין היתר:¹⁰

1. הגנת ישראל והשטחים בהם פועל צה"ל מפני תקיפות מכיוון הים, ועל ידי כך שחרור כוחות היבשה מהצורך לאבטח את האגף הימי.
2. מניעת הזרמת תגבורת דרך נמלי האויב אל החזית.
3. ריתוק כוחותיו של האויב למשימות הגנה על התשתית הצבאית והאזרחית לאורך רצועת החוף שלו.
4. הפגזת יעדים לאורך החוף.
5. פשיטות קומנדו מהים.
6. איסוף מודיעין בדרך הים.

הסיוע הישיר והמשמעותי ביותר של חיל הים להכרעה ביבשה הינו בביצוע מהלך אוגף ימי. למעשה, ייעוד הקרב הימי הוא ביבשה. המערכה הימית אינה מתקיימת למען עצמה; מטרתם העיקרית של הציים היא להגיע לעליונות בים כדי לתמוך בכוחות היבשה, הן באש מהים והן על ידי ביצוע מבצעי איגוף ימי. ההשפעה הישירה של הכוח הימי הינה, בין היתר, באמצעות אש ים-יבשה – על ידי שיגור טילים מסוגים שונים, תקיפות אוויר מנושאות מטוסים ותותחנות ימית – והנחתת כוחות בהיקפים שונים.

- סיוע של כוחות ימיים למאמץ העיקרי ביבשה מחייב מילוי כמה תנאי יסוד:¹¹
1. כושר הובלה והנחתה של כוחות שריון בהיקף של חטיבה לפחות בסבב אחד (ומכאן כושר הנחתת אוגדה בארבעה עד חמישה סבבים).

2. שליטה מוחלטת בנתיב ההובלה וההנחתה בכל צורות הלחימה – באוויר, בים ומתחת לפני הים – כך שהכוח המונחת לא יהיה חשוף לתקיפה בשלבי ההשטה וההחפה.
3. קיום יעדים מערכתיים ביבשה המתאימים לתקיפה על ידי כוח מונחת מהים, וזאת בתנאים הבאים: כאשר אין מעבר יבשתי נוח אל יעדים אלה; כאשר קיים אזור מתאים לנחיתה הן מבחינת אפשרות הגישה מהים והן בשל תנאי השטח להתארגנות לאחר ההחפה; כאשר התקיפה מכיוון הים מאפשרת הפתעה אופרטיבית העשויה למוטט את מערך ההגנה של האויב; כאשר הכוח המונחת מהים יכול לחבור עם כוחות אחרים המגיעים בדרך היבשה או מונחתים באתרים נוספים.

- להוציא את מבצע ההנחתה בשפך האוואלי במלחמת לבנון השנייה, צה"ל לא ביצע מבצעי איגוף ימי משמעותיים. דבר זה נובע כנראה מהסיבות הבאות:
1. חששות מהסיכונים על נתיב ההשטה של הכוחות.
 2. היעדים המתאימים לתקיפה היו רחוקים מאזור המאמץ העיקרי והיה חשש שפיצול הכוח היבשתי ליעדים רחוקים יפגע במאמץ העיקרי, יותר מאשר יועיל לו.
 3. בניין הכוח להנחתה מסיבית של כוחות דרך הים מחייב השקעה שיטתית בצידוד, באמצעי לחימה ובאימון כוחות הים, האוויר והיבשה.

מימוש מבצע נחיתה

- מבצע נחיתה בחוף אויב הוא מבצע משולב ים-יבשה ואוויר במטרה לבצע מבצע אוגף בדרך הים. המבצע עשוי לכלול את הפעולות הבאות:
1. כיבוש ראש חוף שממנו יופעלו מבצעים לעומק שטח האויב ולעורפו.
 2. השתלטות על שטח שממנו ניתן יהיה לחבור אל כוחות יבשה אחרים, או לצורך שימוש של כוחות ים ואוויר כבסיס לפעולות נוספות.
 3. השתלטות על שטח כדי למנוע את כוחות האויב מלהחזיק בו.
 4. השמדה של מתקני אויב.

מבצעי נחיתה מהים נחשבים למורכבים שבין המבצעים הצבאיים. סוג זה של מבצעים מצריך אימונים ותרגולים רבים, וכמו כן תיאום ושליטה על הרכב כוחות היבשה, הים, האוויר וגורמי הסיוע באש. השלבים העיקריים במבצע נחיתה מהים הם:

1. ריכוז ותרגול הכוחות בשטח, הדומה לשטח האויב, עליו מתוכנן המבצע, מבחינת תנאי הים, החוף והשטח היבשתי. התרגול יכלול את הסגלים של היחידות המיועדות ואת כלי השיט והציוד של חיל הים.

2. תרגול של שלב העמסת הכוחות וציודם.
3. תנועה בים מנקודת ההעמסה עד לנקודת הפריקה.
4. שלב הנחיתה, מנקודת המפגש של כלי השיט עד לנחיתה ואבטחת ראש החוף.

השיקולים המשפיעים על מבצע נחיתה

כמה שיקולים משפיעים על מבצע נחיתה, המכיל רבים מהמאפיינים של מבצע התקפי ביבשה: למבצע יהיה בדרך כלל היתרון של היוזמה והיכולת לבחור בין כמה יעדים, ועד לביצוע הנחיתה יישמר אזור הנחיתה בסודיות מרבית. לעומת זאת, קיימות מגבלות במבצע נחיתה, שאינן קיימות במבצע התקפי ביבשה, אותן יש להעריך מראש: נדרש זמן רב יותר לצאת להתקפה ממצב של הנחתה בחוף לעומת מצב של היערכות בשטח יבשתי. עם הנחיתה, הכוח היבשתי מוגבל מאד ביכולתו להתקפית, ויחד עם זאת הוא חשוף ביותר לאש האויב. הסיוע באש בשלבי המבצע הראשוניים מבוסס כולו על סיוע מהים ומהאוויר, תוך ניצול של יכולות חימוש מדויק ארוך טווח. על חיל הים לוודא נטרולם של טילי חוף-ים על המערך המושט.¹²

חשיבות ההכנה והתכנון תוארה על ידי מפקד חיל הים לשעבר במילים הבאות: "בתוכנית המבצעית פורטו הארגון וההפעלה של חוף ההעמסה... אופן ההובלה של הגייסות ושל הרק"ם בים, שיטת התפיסה והאבטחה של ראש החוף. בתוכנית גם פורטו הפעולות שנדרשו להכנת שטח הנחיתה, היערכות הנחתות לנחיתה, סדר הנחיתה ואופן הוצאת הגייסות והרק"ם מהספינות אל החוף".¹³

היבטים של בחירת מיקום חוף הנחיתה

שיקולים עיקריים בבחירת אזור הנחיתה כוללים את שטחי הים והקרקע הנדרשים לביסוס ראש חוף עם עומק יבשתי מספיק כדי להגן על השטח מפני אש אויב. בחירת אזור הנחיתה מוכתבת על ידי המשימה, עוצמת מאחזי האויב, קיומם של מתקנים כמו רציפים ומזחים, מספרם ומאפייניהם של חופי נחיתה, תנאי הקרקע לביצוע המשימה בהמשך, לוחות זמנים ותנאי מזג אוויר:

1. המשימה – על השטח הנבחר להבטיח הנחתה של כוח בהיקף מתאים, בנקודה ממנה יוכל להתקדם אל ביצוע משימותיו, שלמטרתן הוחלט להנחיתו.
2. הזמן המתאים – השיקול העיקרי בבחירת העיתוי לפעול (שעות האור או החשיכה) הוא מידת השפעתם על גורם ההפתעה, על יכולת הפעילות של הכוח האווירי ושל כוחות האויב בשטח ועל קשוי ניווט ויכולת הפעולה לאחר הנחיתה.
3. הפתעה – החשיכה מסייעת להשיג רמה מסוימת של הפתעה ומקשה על האויב להשיג את המידע הדרוש כדי לארגן את כוחותיו.

4. ראש החוף – ראש החוף הוא הגזרה עליה נחתה יחידה של חיל הים (בדרך כלל יחידת קומנדו ימי) ובה היא מתחילה את ההגנה על גזרת החוף. בה בעת, יחידות נוספות מסייעות לה עד שכוח יבשתי נוחת במקום, נערך בו ומתחיל בהתקדמות ליעדים שנקבעו. קיימת אופציה מבצעית לבצע את תפיסת ראש החוף ואתרים שולטים מסביבו על ידי כוח מוסק. במקרה זה נוחת במקום בשלב ראשון כוח קומנדו, כדי לוודא את מצב החוף וסביבתו המיידית, ובהמשך מעוֹבָה האחיזה עם כוח מוסק מהים או עם כוח משולב.
5. אימון ותרגול¹⁴ – ההכנות למבצע נחיתה מחייבות אימון ותרגול קפדניים ופרטניים, הבאים להבטיח שיתוף פעולה הדוק ותיאום מלא בין כל הכוחות המשתתפים במבצע. על הכוחות המתוכננים לקחת חלק במבצע להתאמן ביחד, כך שכל אחד מהם יידע ויבין את התפקידים, היכולות והמגבלות של כל מרכיב בכוח.

מבנה הכוח ומשימותיו

כלל מרכיבי הכוח צריכים לפעול לאור עקרונות פיקוד ושליטה ברורים. מרכיב הפיקוד והשליטה הינו מרכיב קריטי. שיתוף הפעולה בין כוחות היבשה וכוחות הים יכול להתקיים בדרך הנוהל הרגיל המקובל בין הזרועות או על ידי תרגול של כוח בפיקוד משותף למבצע. חבורות הפיקוד של הכוח היבשתי ושל הכוח הימי ימצאו יחד על ספינת הפיקוד. רצוי שתהיה נוכחות רב־זרועית בכל רמות הפיקוד והשליטה.

להלן פירוט מבנה הכוח ומשימותיו:¹⁵

1. כוח משימה ימי – משימותיו הן: מודיעין, הגנה מפני כוחות הים של האויב, הנחתת כוחות וציוד לחוף, סיוע באש ים־חוף וניהול מערכת הקשר ים־חוף. הכוח הימי יחולק לכוחות משנה על פי המשימות:

א. יחידת בדיקת חוף הנחיתה – זיהוי של מאחזי אויב באזור ראש החוף ובסביבותיו. על היחידה לוודא את המצב והתנאים של הים ושל החוף המיועד לנחיתה ולבדוק הימצאות מכשולים במי חוף הנחיתה.

ב. יחידה לאיסוף מידע על הנוכחות האווירית של האויב.

ג. יחידת סיוע באש מהים. משימתה היא לסייע באש תותחים וחימוש מדויק לכוחות הנוחתים. המדובר ב"פלטפורמות ימיות בעלות כושר ניידות, הנושאות כמות משמעותית של טילים וחימוש מדויק אחר. פלטפורמה ימית שקולה ביכולת נשיאת החימוש למספר רב של טייסות קרב. אמנם, גם הפלטפורמות הימיות פגיעות, אולם שדה הקרב הימי הפך למתוחכם ורווי טכנולוגיה, באופן המחזק את העוצמות בהן ישראל עדיפה"¹⁶.

- ד. יחידת שליטה – ספינה אחת או יותר, השולטת על תנועת הכוחות אל הנחיתה, מבטיחה קשר רצוף ותקין עם כל כלי הנחיתה ומסייעת בבקרה על האש מהים וביצירת מיסוך עשן באם יידרש. לאחר גל הנחיתה הראשון, מכוונת יחידת השליטה את כלי הנחיתה של הגל השני ואת הנחתת הציוד, הרכב והרק"ם לסוגיו, על פי תוכנית המבצע.
2. כוח הנחיתה – כוח זה מועמס ומפליג על כלי השיט המופעלים על ידי חיל הים, תופס אחיזה על החוף מיד עם הנחיתה, מתארגן על ראש החוף ופועל להרחבתו ומפעיל את המבצעים המתוכננים לעומק שטח האויב.
3. סיוע אוויר – נועד לאסוף מודיעין, למנוע התערבות כוחות האוויר של האויב, לתקוף יעדי אויב, להוביל כוחות מוצנחים או מוסקים ולתת סיוע צמוד באש לכוחות הנוחתים.
4. חוליית קו החוף – כוח של חיל הים האחראי על הפעילות לאורך קו המים בחוף הנחיתה ומפקדה הוא מפקד החוף. גודל החוליה מותנה בגודל חוף הנחיתה ובהיקף הכוחות המתוכננים לנחות בו. בדרך כלל היא תכלול קשרים, צוות אחזקה לסירות וצוות רפואי, וכן יהיו בה נציגים של הגדודים הנוחתים וקישור לחיל האוויר ולאש היבשתית.
5. חוליית ראש החוף – גוף של הכוחות הנוחתים האחראי לארגון, ניהול והכוונה של הכוחות הנוחתים עם נחיתתם. גוף זה מורכב מנציגים של כל היחידות הנוחתות, וכן מגורמי רפואה, הנדסה וקשר. מפקד החוליה אחראי על הקשר עם מפקד קו החוף מחיל הים.
6. הפעילות בחוף¹⁷ – בתהליך הנחיתה בים ובחוף יש לשמור על המבנה הארגוני של היחידות, החל מרמת הכיתה. בהתאם לכך, יש לתכנן את העמסת הכוחות ואת סדר הנחתתם בחוף. כל יחידה נתמכת על ידי המשך נחיתת כלל היחידות מיחידת האם. מדרישה זו נובע שיש להעמיס את הכוחות כך, שהיחידות האורגניות תגענה ברצף אל חוף הנחיתה. ההצלחה בשלב הקריטי של הלחימה, מיד עם הנחיתה, מבוססת על כושר הלחימה ברמת הכיתה והמחלקה. כל יחידה קטנה נבנית על הנחיתה בזמן של יחידת האם שלה.
7. סיורי מודיעין בטרם ובעת שלב הנחיתה – מקובל להנחית כוח פשיטה למטרות איסוף מודיעין בסמוך למועד נחיתת הכוח העיקרי. עיקרי המידע הנדרש מכוח זה הם:
- א. עמדות האויב, מיקומן ועוצמתן.
 - ב. מיקום וסוג עמדות האש של האויב: תותחנות חוף-ים, ארטילריה, נ"ט.
 - ג. מיקום של מכשולים בחוף ובמים.
 - ד. נתוני גלי החוף, אופי החוף ותנאי הקרקע בנתיב היציאה מראש החוף.
 - ה. מיקומם של מרכזי קשר, פיקוד ושליטה, וכן נקודות תצפית.

1. זיהוי אזורי נחיתה לכלי טיס באזור חוף הנחיתה וזיהוי שגיאות במפת האזור.

בנוסף למרכיבי הכוח, קיימים היבטים נוספים הקשורים למבצע הנחיתה:

1. **גודל ומבנה ראש החוף** – על ראש החוף להיות בעל עומק מספיק כדי להגן מפני ארטילריה בינונית. תפיסה של ראש חוף בגודל כזה דורשת כוח גדול יחסית. עם זאת, יש להימנע מלחשוף את אגפי הכוח. חזית החוף תיקבע בהתאם לטופוגרפיה בשטח ולאיומים בסביבה הקרובה.
2. **הקמת ראש החוף** – בשלב הראשון תבצע יחידת קומנדו ימי בדיקה של חוף הנחיתה, ובכלל זה בדיקות הידרוגרפיות של קו החוף והים, ותוודא שאין מכשולים טבעיים ואחרים העלולים להפריע לנחתות. הכוח גם יבצע תצפיות לאיתור של נוכחות אויב. בשלב הבא יכוון הכוח יחידות חי"ר שיגיעו לחוף על כלי שיט ייעודיים של חיל הים, במטרה לתפוס את ראש החוף לפני נחיתת הגל הראשון של הכוח העיקרי.
3. **ההתקדמות מראש החוף** – במבצעי נחיתה, על יחידות היבשה לפנות במהירות האפשרית את החוף. על כל חייל לדעת שעליו לנוע מהר ככל האפשר מהחוף אל עומק היבשה או לכל כיוון שנקבע לו. על אף החשיבות שביצירת מעגל אבטחה מסביב לחוף הנחיתה, אל לו למפקד כוח הנחיתה לפעול במגננה; פעילות התקפית היא שתבטיח בדרך הטובה ביותר את חוף הנחיתה.
4. **תוכנית הפעולה** – ההחלטה על בחירת חוף הנחיתה נגזרת מיעדי המבצע, מהיערכות האויב בסביבה, מהאופי הטופוגרפי של החופים האפשריים, מתנאי הקרקע מעבר לאזור הנחיתה ומזמן ומרחב ליעדים:
 - א. שעת הנחיתה – ביום או בלילה – מותנית באופי המבצע (בדרך כלל עדיפה חשיכה).
 - ב. היקף כוח הנחתות מותנה בגודל ובהרכב הכוח הנוחת, בסד"כ הנחיתה שברשות חיל הים, בגודל חוף הנחיתה ובתוכנית הפעולה לאחר הנחיתה.
 - ג. עומקו של ראש החוף שנתפס על ידי הכוח הנוחת הינו גורם משפיע על תוכנית הפעולה בהמשך. בשלבי הנחיתה הראשונים של הכוח היבשתי עליו להישען על חיפוי יעיל שיופעל מהכוח הימי ומהכוח האווירי.
 - ד. יש לרכז אש מהים, סיוע אוויר ואש חמ"ם (חימוש מונחה מדויק) כדי להבטיח את שלב הנחיתה. בדרך כלל, יש רק הזדמנות אחת לקיום נחיתה מוצלחת. אם זו תיכשל, יהיה קשה מאד לשנות את המצב. לכן, יש להעמיק את האחיזה ביבשה בהתאם ליכולת הסיוע באש שניתן להעניק לכוח התוקף.

5. **חופים מוגנים** – רצוי להימנע מלבצע נחיתה מול עמדות אויב. יש להעדיף להנחית כוחות קלים באגפים הבלתי מוגנים (גם אם התנאים הגיאוגרפיים בהם אינם אופטימאליים) ולשתק את עמדות האויב באש מהאגפים בטרם ביצוע הנחיתה העיקרית.
6. **ניצול תשתיות קיימות**¹⁸ – המשימה המועדפת של מבצע נחיתה היא להשתלט בשלב ראשון על נמל/מעגן כדי לאפשר הזרמה מהירה ויעילה של הכוחות על ציודם, וזאת עוד בטרם תהיה בידי האויב המופתע יכולת לארגן את כוחותיו להתקפת נגד. יש לשקול הפעלה מקדימה, ובמקביל, של כוחות פשיטה להשתלטות על מערכי ההגנה של האויב העלולים לפעול בסביבת הנמל/מעגן. כוחות מיוחדים ינחתו מהים בחוף או מהאוויר בקרבת המעגן, ישתלטו עליו או על חלק ממנו ויאפשרו לכלי הנחיתה להיכנס עם הגל הראשון, ובהמשך יאפשרו כניסה של כלי השיט העמוסים עם הכוח העיקרי וציודו.

טיפוסים של מבצעי נחיתה

ניתן לאפיין מספר טיפוסים של מבצעי נחיתה:¹⁹

- 1. הטעייה** – כוח ימי מגיע לאזור ומבצע דימוי של נחיתה. מטרת פעולה זאת היא לחייב את האויב להצמיד כוחות גדולים לאזור נחיתה הדמה ובכך לפנות אותם מאזור היעד הנבחר לנחיתה. פעולות רבות מסוג זה בוצעו על ידי כוחות המרינס האמריקאיים במלחמת העולם השנייה ובמלחמת המפרץ ב-1991 נגד צבא עיראק.
- 2. פשיטה מהים**²⁰ – הפשיטה הימית הינה מבצע בהיקף מוגבל יחסית לגודל הכוח הפושט ולמשך זמן הפעולה, הנערך על ידי כוח בעל ניידות גבוהה המופעל מהים. מבחינת אופייה, הפשיטה הימית הינה סוג של לוחמה זעירה שבסיסה הוא הכוח הימי. היא נועדה להטריד ולהתיש את האויב, לדכא יוזמה התקפית שלו ולהכריח אותו להימצא במצב התגוננות. מעצם טבעה, פשיטה ימית אינה יכולה לשנות את גורל המלחמה, אך תועלתה עשויה להיות רבה בתחום המוראלי, ולעתים בעיקר בתחום זה.
- 3. נחיתה לשם השתלטות** – השתלטות על יעד מבודד, כגון מעגן או שדה תעופה. במבצע כזה אין משימה הדורשת המשך תנועת כוחות אל עומק שטח האויב.
- 4. מבצע נחיתה לשם כיבוש** – מבצע כזה פותח ראש חוף או מעגן לשם פריקה מהירה של כוחות, כחלק מהתקפה כוללת. סוג מבצע כזה הוא המורכב ביותר ומהירות הפעולה בו הינה קריטית, שכן עליה לאפשר הזרמת כוחות כדי לנצל את הצלחת ההפתעה. ההשתלטות על נמל/מעגן היא המטרה המועדפת במבצע כזה.

5. **פינוי בדרך הים** – תוכנית מבצע כזה כוללת תהליך של פינוי כוחות בדרך הים או חבירה עם כוח יבשתי. הפינוי יתבצע כתוצאה משיקולים אסטרטגיים או כנסיגה שנכפתה עקב התפתחות בשדה הקרב. נסיגה ופינוי דרך הים, תחת לחץ של מתקפה של האויב, הינם מבצע מורכב המלווה בסיכונים רבים לכוח המתפנה.

שליטה, בקרה ולוגיסטיקה

שליטה ובקרה

מבצע איגוף ימי נחשב למורכב מבין סוגי המבצעים הצבאיים. במבצע כזה משולבים כוחות משלוש הזרועות ומחילות שונים, שאינם מורגלים בתורת הקרב הייחודית למבצע אמפיבי. מבצע איגוף ימי מחייב תיאום מלא בין המשתתפים ונשלט (בדרך כלל) ממפקדה אחודה. בסיס הנתונים בכל יחידות הכוח חייב להיות משותף ועדכני.

תורת השליטה והבקרה של כוחות המרינס של ארצות הברית עוסקת, בין השאר, בתפיסה הרעיונית של מערכת שכינויה "מערכת שליטה ובקרה משימתית"²¹:

תוכנית השליטה והבקרה למבצע משולב אמפיבי מותנית בדרישות הייחודיות של תנאי המבצע הספציפי. יש להעדיף ברוב המקרים את השיטה של "שליטה ובקרה משימתית". שיטה זו מטפלת ביתר יעילות בבלתי צפוי ובלוח הזמנים המשתנה. מכיוון שחוסר הוודאות אינו ניתן לשליטה, קיימת העדפה לגמישות ולמהירות. השיטה מאפשרת גמישות בטיפול בתנאים המשתנים במהירות וניצול טוב יותר של חלונות ההזדמנויות. השיטה מאפשרת רמה נאותה של שיתוף פעולה ומקנה למפקדים בכל הרמות פתיחות ליוזמה ולתעוזה.

תמיכה לוגיסטית

הכוח הנוחת יכלול כוח משנה, שמשימתו היא להקים תשתית לבסיס לוגיסטי (הספקה, תחזוקה ורפואה), וכן מנחת למסוקים. בהמשך נדרש יהיה לקיים זרם שוטף של הספקה מהעורף דרך הכוח הימי אל ראש החוף. פרטי ההספקה יגיעו בזמנים ובתכולה שנקבעו בפקודת המבצע, ובהתאם להתפתחות המבצעית בשטח.²² במרינס האמריקאי התקיימו דיונים סביב האפשרות לקדם תפיסה, לפיה יש להעדיף בסיס לוגיסטי על אוניות שהוכשרו לכך ושתימצאנה בטווח שמעבר לטווח אש האויב. אוניה או אוניות אלו יאובטחו על ידי כוח משימה של חיל הים. כאשר הכוח שנחת ישתלט על מעגן או נמל, יהווה המעגן את הבסיס הלוגיסטי. בתוכנית המבצע יש לקבוע את התוכנית הלוגיסטית בהתאם לשיקולים הבאים:

1. התכולה הלוגיסטית בראש החוף, יחסית להיקף הכוח הנוחת ומשימותיו.

2. התנאים והכלים העומדים לרשות הכוח, המאפשרים לבסס את התמיכה הלוגיסטית בים.
3. מרחק הבסיס הלוגיסטי בים מהכוח הלוחם בחוף (מותנה בכושרו של האויב לאיים על האוניות בים).
4. יש למצוא את האיזון בין הצורך במתן סיוע רפואי בראש החוף לבין הטיפול הרפואי על סיפון אוניה שהוכשרה למטרה זו, עד לפינוי לבית חולים בארץ. התוכנית חייבת לתת מענה לצורך בעזרה ראשונה ובייצוב מצב הפצוע בקרבה לכוח הלוחם, ובהמשך להביא לפינויו בזמן לבסיס הרפואי על אוניית בית החולים או לבית חולים בעורף. דבר זה תלוי בסוג הפציעה ובהחלטת הרופאים במקום.

סיכום

עצם הקיום של כוח אמפיבי פעיל בסד"כ צה"ל יביא לריתוק של כוחות אויב להגנת יעדים בחוף, על חשבון סדר כוחותיו בזירה העיקרית.²³ מבצע מסוג איגוף ימי עשוי להוציא משיווי משקל את המנהיגות הפוליטית והצבאית של האויב. באמצעות הנחתת כוח בדרך הים ניתן לאיים על מרכזי המנהיגות של ארגון חזבאללה בדרום ביירות. בקו החזית העיקרית יתייצב סד"כ גדול וצפוף של שריון, נ"ט, מערך של רקטות, טילים וארטילריה.²⁴ כוח שינחת בעורף מערך האויב ישפיע על הפעלת עתודותיו לכיוון החזית. חלק ממערכי השיגור של הרקטות בסוריה ממוקמים בעומק המדינה – תוצאה של טווחי הטילים ההולכים וגדלים. לכן, יש תפקיד חשוב הן לאש מהים והן לכוח המגיע באיגוף ופועל נגד מערכים אלה.

טיעון רווח בצה"ל נגד פיתוח וטיפוח כושר האיגוף הימי נוגע להקצאת המשאבים הדרושים לו. על פי טיעון זה, כדי שהנחתת כוחות תהיה אפקטיבית במלחמה, יש להנחית תוך זמן קצר כוח משולב אוגדתי, דבר המחייב כושר הובלה והנחתה של כוח משוריין בגודל של חטיבה בכל סבב. כושר כזה מחייב השקעה נכבדה של משאבים, בעת שצה"ל נתון במצוקה תקציבית קשה.

טיעונים נוספים המושמעים בישראל לעתים קרובות נגד פיתוח כושר איגוף ימי נוגעים לרמת הסיכון הגבוהה הכרוכה במבצעים מעין אלה, המקטינה את נכונות הקברניטים לאשרם, ולחוסר היכולת להקצות עוצבה בסד"כ היבשה לשם ביצוע איגוף. לכך מצטרף הספק לגבי הימצאותם של יעדים בהם ניתן לבצע איגוף ימי, שיאפשרו בעת ובעונה אחת חבירה של הכוח האוגף עם עיקר הכוח היבשתי והשפעה של ממש על גורל המערכה היבשתית העיקרית. ספק זה התחזק בעקבות יציאתה של מצרים ממעגל הלוחמה הפעיל נגד ישראל.

למרות כל הטיעונים האלה, נראה שלא נס ליחם של מבצעי הנחיתה מהים – לא בעולם הרחב וגם לא בישראל. הסכם השלום עם מצרים ופינוי סיני הסירו

אמנם מעל הפרק את היעד הטבעי ביותר למבצע נחיתה ימי בחוף מפרץ סואץ, אך עדיין נותרו די הקשרים, הן בתחום הביטחון השוטף והן במהלך מלחמה, בהם מבצעי נחיתה בחוף הלבנוני או הסורי יוכלו לשרת באורח יעיל אינטרסים ישראלים מגוונים. בכל מקרה, מבצעים כאלה יוכלו לתרום לריתוק כוחות האויב ולגרירתם מאזור החזית.

עניין המשאבים המוקצים בצה"ל לנושא הכוח האמפיבי מחייב הבהרה. ראשית, השגת עליונות ימית – התנאי הכרחי לשם ביצוע נחיתה ימית משמעותית בחוף אויב – ממילא מתחייבת ממשימות אחרות של חיל הים, בראש ובראשונה מהמשימה של אבטחת חופי המדינה. לפיכך, עיקר המשאבים הדרושים ליצירת התנאים הנחוצים לביצוע איגוף ימי ממילא מושקעים זה מכבר. התוספת השולית במשאבים הנדרשת לשם בניית כוח אמפיבי גמיש ויעיל לביצוע איגוף ימי (בעיקר נט"קים) אינה גבוהה. יכולתו של צה"ל לתרגם את העליונות הימית המושגת בימי המלחמה הראשונים לתרומה משמעותית להכרעת קרב היבשה הינה מוגבלת מאד. לאחרונה מתקיימת עבודת מטה בצה"ל במטרה לתקצב ולהביא לחידוש כושר הנחיתה שלו, וחיל הים בוחן את האופציות השונות לסוגי ספינות נחיתה שייתנו מענה לדרישות של זרוע היבשה. נראה שקיימת כיום הכרה ברורה במטכ"ל בחשיבות בנייתם של כוחות נוספים לאיגוף,²⁵ ולכן סביר להניח שהתוכנית להקמתם תצא מהכוח אל הפועל.

על צה"ל, באמצעות זרוע הים ועוצבה ייעודית מזרוע היבשה, לבנות יכולת אמפיבית שתאפשר לו לנצל את יתרונות התווך הימי כדי להביא לידי ביטוי את אופציית הגישה העקיפה באמצעות הנחתת גייסות בנקודות נבחרות לאורך החוף בעורף האויב. היעד צריך להיות בניין כוח ייעודי, שיהיה מוכן וערוך למבצע איגוף בהיקף גדול, שיבוצע במשולב בדרך הים ובדרך האוויר.

כדי להבטיח פעילות תכליתית לקידום נושא האיגוף, יש מקום להקמת מפקדה ייעודית, שישולבו בה מפקדים מזרועות הים והאוויר. מפקדה זאת תישא באחריות לנושא האיגוף, ותפקד על מבצעי איגוף בעת מלחמה.

הערות

- 1 יהודה ואלך, **תורות צבאיות, התפתחותן במאות ה־19 וה־20**, מערכות, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1977, עמ' 229.
- 2 אלוף סמי תורג'מן, מפקד זרוע היבשה, הרצאה בפני חניכי פו"ם, 30 בדצמבר 2009.
- 3 גבי סיבוני, "מלחמה וניצחון", **צבא ואסטרטגיה**, המכון למחקר ביטחון לאומי, כרך 1, גיליון 3, דצמבר 2009.
- 4 ראיון המחבר עם אלוף גדי איזניקוט, מפקד פיקוד הצפון, 15 בנובמבר 2010.
- 5 Liddel Hart: "Amphibious flexibility is the greatest strategic asset that a sea power possesses", *Marines and Strategy*, **Marine Corps Gazette**, 64 (1980).
- 6 גדעון רז ואריאל לויטה, **חיל הים לאן? הרהורים על הדוקטרינה ובניין הכוח הימי**

- הישראלי, מל"א, מזכר מס' 19, יולי 1987 (להלן: רז ולויטה).
- 7 דונלד בוס, "צבא וביטחון", כנס לטרון השני ללוחמת היבשה, 16-17 בספטמבר 2008.
- 8 זאב אלמוג, "הזירה הימית של ישראל: הערכה ולקחים", **מערכות**, 299, יולי-אוגוסט 1985.
- 9 ראיון המחבר עם אלוף (מיל') עמוס ירון, 24 בנובמבר 2010.
- 10 רז ולויטה.
- 11 אילן עמית, **בניין כוח ימי לשנות ה-90**, מחצ"ב, הפא"ל, דצמבר 1980, עמ' 72.
- 12 ראיון המחבר עם אלוף (מיל') עמוס ירון, 24 בנובמבר 2010
- 13 זאב אלמוג, "חיל הים במלחמת שלום הגליל", **מערכות**, 413, יולי 2007.
- 14 *Landing Operations on Hostile Shores*, War Department, June 2, 1941, United States Government Printing Office, Washington D.C., 1941.
- 15 שם.
- 16 גדעון רז, "הפעלת אש מהים לצורך השתתפות בקרב היבשה", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 2, גיליון 2, אוקטובר 2010.
- 17 *Landing Operations on Hostile Shores*.
- 18 Carlton W. Meyer, *The Spectrum of Future Warfare*, 2010, www.G2mil.com, chapter 9.
- 19 שם.
- 20 רז ולויטה.
- 21 *Command and Control*, U.S. Marine Corps, October 4, 1996.
- 22 *Naval Expeditionary Logistics: Enabling Operational Maneuver from the Sea*, National Academy Press, Washington D.C., 1999.
- 23 ראיון המחבר עם תא"ל (מיל') שי ברוש, לשעבר מפקד שייטת 13, 22 באוקטובר 2010.
- 24 ראיון המחבר עם אלוף גדי אייזנקוט, מפקד פיקוד הצפון, 15 בנובמבר 2010.
- 25 שם.

הנסיגות החד־צדדיות של ישראל מלבנון ומרצועת עזה – הדומה והשונה

ראובן ארליך

הערות מקדימות

בעשור האחרון נסוגה ישראל שתי נסיגות חד־צדדיות – מאזור הביטחון בלבנון (24 במאי 2000) ומרצועת עזה (אוגוסט 2005). לא הייתה זאת הפעם הראשונה שישאל נסוגה משטחים שכבשה ללא הסכמים מדיניים ובאופן חד־צדדי, אולם שתי הנסיגות הללו היו משמעותיות יותר, חשובות וטראומטיות יותר לחברה ולפוליטיקה הישראלית מקודמותיהן.

התקופה שחלפה מאז שתי הנסיגות הללו נותנת פרספקטיבה היסטורית כלשהי ומאפשרת עריכת מאזן ביניים באשר לתוצאותיהן ולתהליכים שהן חוללו, הן החיוביים והן השליליים. ממד הזמן מאפשר לראות כיום דברים, שבלהט האירועים הדרמטיים של אז קשה היה לראותם, להבינם ולעמוד על משמעויותיהם.

הסתכלותי על לבנון ועל מדיניות ישראל בלבנון אינה רק מנקודת מבט אקדמית טהורה של היסטוריון, שעשה את הדוקטורט שלו על יחסי ישראל-לבנון. נטלתי גם חלק במקצת מהאירועים בלבנון לא כמקבל החלטות אלא כאיש מקצוע, בין אם בשירותי באגף המודיעין של צה"ל ובפיקוד הצפון ובין אם בעבודתי במשרד הביטחון, כסגנו של אורי לוברני, מתאם פעולות ישראל בלבנון. נקודת התצפית שלי על לבנון ורצועת עזה כיום הינה כמנהל מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין, העוקב אחר המתרחש בזירות השונות מהן מתבצעת פעילות טרור נגד מדינת ישראל.

אל"ם (מיל.) ד"ר ראובן ארליך הוא מנהל מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין. המאמר נכתב על בסיס הרצאה שנתן בכנס "עשר שנים לנסיגה מלבנון", שהתקיים במכון למחקרי ביטחון לאומי ב-28 ביוני 2010.

הרקע הלבנוני והפלסטיני של הנסיגות החד־צדדיות

כאמור, ב־24 במאי 2000 התבצעה נסיגת צה"ל מלבנון ובאוגוסט 2005 בוצעה ההתנתקות מרצועת עזה. שתי הנסיגות היו חד־צדדיות, דהיינו – בוצעו ללא הסכם עם הישות המדינתית (לבנון) או המדינתית למחצה (הרשות הפלסטינית) שמשטחה נסוג צה"ל. בשתיהן נסוג צה"ל לגבול הבינלאומי ולא ל"קו ביטחוני" זה או אחר, ושתיהן לא הביאו לפתרון הבעיות שעימן נאלצת ישראל להמשיך ולהתמודד בשתי זירות אלו.

בלבנון לא הייתה זאת הנסיגה החד־צדדית הראשונה וקדמו לה נסיגות חד־צדדיות שבוצעו ללא הסכם או הסדר מדיני (אף כי היא הייתה החשובה והמשמעותית שביניהן). יזכרו בהקשר זה נסיגה חד־צדדית של צה"ל לקו האוואלי במהלך שהיית צה"ל בלבנון לאחר מלחמת לבנון הראשונה, והנסיגה לקו הגבול והקמת אזור הביטחון (ינואר 1985).

במהלך שהייה הארוכה של ישראל בלבנון מאז מלחמת לבנון הראשונה וההתנתקות השלבית ממנה (1982–2000), חוותה מדינת ישראל הסכם שלום עם לבנון שהתמוטט (הסכם 17 במאי 1983), שיחות צבאיות שלא הצליחו (שיחות נאקורה, נובמבר 1984–ינואר 1985) ומשא ומתן ישראלי־לבנוני בווינגטון, במסגרת תהליך מדריד, שלא הוביל לשום תוצאה (1991–1993). בשלושת המקרים הייתה זאת סוריה, אשר לאחר מלחמת לבנון הראשונה הפכה לבעלת החסות על הממשל הלבנוני, שדאגה לכך שלבנון לא תגיע לשום הסכם נפרד עם ישראל, במנותק מהסכם ישראלי־סורי.

18 השנים שבין כניסת צה"ל ללבנון בשנת 1982 ויציאתו הסופית ממנה בשנת 2000 לוו בלחימה של ארגון חזבאללה נגד ישראל (ובתקופה מסוימת, גם נגד ארצות הברית והמערב בכלל). במהלך לחימה זאת פיתח הארגון, בסיוען של איראן וסוריה, טקטיקות גרילה וטרור, שזכו לחיקוי על ידי ארגון חמאס ושאר ארגוני הטרור הפלסטיניים, ובמרכזם פיגועי התאבדות, פיגועי חטיפה והנחת מטענים רבי עוצמה נגד כוחות צה"ל.

להתנתקות מרצועת עזה קדמו שתי מערכות טרור ממושכות, שבהן הופעלו מחבלים מתאבדים וחמאס שיחק תפקיד מרכזי. בשנות התשעים של המאה הקודמת פְּוונה מערכת הטרור לטרפד את הסכמי אוסלו, ובמהלך האינתיפאדה השנייה בוצעו פיגועי התאבדות קטלניים, שהפכו לסמלה. מוקד הכנתן של הפעולות הללו היה יהודה ושומרון ולא רצועת עזה.

מהזווית הביטחונית, קיים הבדל חשוב בין נסיגת צה"ל מלבנון לבין ההתנתקות מרצועת עזה: צה"ל יצא מאזור הביטחון בלבנון בעיצומה של לחימה קשה ולאחר שספג שרשרת מכות קשות (ובהן מותו של מפקד יק"ל ארז גרשטיין ואסון המסוקים). ההודעה של ראש הממשלה אריאל שרון על ההתנתקות מהרצועה

(28 בדצמבר 2003) באה בעיצומה של האינתיפאדה השנייה, כאשר ישראל הייתה שרויה בלחימה קשה נגד הטרור הפלסטיני, אולם הנסיגה עצמה בוצעה לאחר דעיכת האינתיפאדה (בעקבות מבצע "חומת מגן" והירידה בהיקף טרור המתאבדים, מותו של ערפאת ועלייתו של אבו מאזן).

ההיבט הפנים־ישראלי

הנסיגות החד־צדדיות מלבנון ומרצועת עזה היו, בראש ובראשונה, פרי החלטה וביצוע נחושים של אדם אחד – ראש הממשלה אהוד ברק במקרה של לבנון וראש הממשלה אריאל שרון במקרה של הרצועה. מעבר למרכזיותן של שתי דמויות אלו בקבלת ההחלטות, הן ביטאו גם את עימות החברה והפוליטיקה בישראל מהקצת הדם ב"ביצה הלבנונית" ומהעיסוק הממושך במערכת הטרור הפלסטינית. שתי הנסיגות בוצעו על בסיס הערכה של מקבלי ההחלטות דאז כי יתרונות הנסיגה – או ההתנתקות – גדולים מיתרונות המשך השהיה בלבנון או ברצועה.

במישור הפוליטי, ברקע הנסיגה מלבנון עמד כשלון הניסיון להגיע להסכם מדיני עם סוריה שיפתור גם את הבעיה הלבנונית (השיחות בשפרדסטאון בינואר 2000 הסתיימו בכישלון). במקרה הפלסטיני עמד ברקע ההתנתקות הייאוש הבסיסי מהסיכויים להגיע להסכם עם הרשות הפלסטינית לנוכח מערכת הטרור שהפעילו הפלסטינים. במקרה של הנסיגה מלבנון, להחלטה הפוליטית עליה קדמו לחצים חברתיים של תנועה חוץ־פרלמנטרית שזכתה לתמיכה ציבורית רחבה ("ארבע אימהות"). לעומת זאת, לא הייתה בנמצא תנועה דומה בהקשר הפלסטיני, ובמיוחד בהקשר לרצועת עזה.

חזבאללה וחמאס – הדומה והשונה

חזבאללה וחמאס הן שתי תנועות בעלות אחיזה עמוקה בחברה הלבנונית והפלסטינית בהתאמה. שתיהן הוקמו בשנות השמונים של המאה שחלפה – האחת במלחמת לבנון הראשונה (1982) והשנייה עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה (1987). שתיהן ניצלו היטב את חולשת הממשל המרכזי (הממשל הלבנוני והרשות הפלסטינית) ונכנסו לוואקום הממשלי והצבאי שהשאירה ישראל לאחר הנסיגות מלבנון ומרצועת עזה.

חזבאללה וחמאס הן שתי תנועות בעלות אידיאולוגיה אסלאמית רדיקלית אנטי־ישראלית ואנטי־מערבית; שתיהן בעלות אופי ג'האדי מובהק: האחת אימצה לעצמה את האידיאולוגיה האסלאמית השיעית הרדיקלית נוסח איראן – שמילאה ועודנה ממלאת תפקיד מרכזי בהקמתה ובהפעלתה של חזבאללה. תנועת חמאס, לעומת זאת, הינה בעלת אידיאולוגיה סונית־רדיקלית ששורשיה בתנועת "האחים המוסלמים".

שתי התנועות הללו לא נוצרו יש מאין: חזבאללה קמה על רקע קשרים דתיים ותרבותיים רבי שנים בין העדה השיעית בלבנון לבין איראן, שהתעצמו עם הפלת משטר השאה ב־1979. חמאס קמה כתנועת בת של "האחים המוסלמים", שקיימה תשתית חברתית־דתית נרחבת ברצועת עזה ובכמה מוקדים ביהודה ושומרון (למשל בחברון).

הקמת חזבאללה וחמאס התאפשרה על רקע שילוב של נסיבות פנימיות ואזוריות:

- א. שקיעת הלאומיות הערבית החילונית נוסח נאצר ועליית האסלאם הרדיקלי, הן בלבנון והן ברשות הפלסטינית.
- ב. הצלחת המהפכה באיראן, לה היו "גלי הדף" באזור כולו, ועליית משטר אסלאמי רדיקלי שאימץ אסטרטגיה של "ייצוא המהפכה" (כשלבנון היא בראייה האיראנית ההצלחה הבולטת של אסטרטגיה זאת).
- ג. מלחמת האזרחים בלבנון, שפגעה אנושות בעדה הנוצרית ובמשטר הלבנוני המסורתי והגבירה את כוחה של העדה השיעית, שבאופן מסורתי סבלה מקיפוח פוליטי, כלכלי וחברתי.
- ד. חיסול התשתית הצבאית של אש"ף־פת"ח בלבנון במלחמת לבנון הראשונה, שיצר בלבנון, ובעיקר בדרומה, ואקום צבאי ושלטוני אליו נכנסה חזבאללה.
- ה. הביקורת בחברה הפלסטינית כלפי השחיתות של פת"ח ובכירי הארגון, שחזרו ליהודה ושומרון בעקבות הסכמי אוסלו, לאחר שסולקו מלבנון.

חזבאללה בלבנון וחמאס בשטחי הרשות הפלסטינית הציגו מודל חדש של ארגוני טרור, בעלי אופי שונה מזה של ארגוני הטרור ה"קלאסיים". הפעילות הטרוריסטית של שני ארגונים אלה הינה רק צלע אחת מתוך ארבע צלעות עליהן הם בנויים: הצלע הצבאית־טרוריסטית הנלחמת בישראל במגוון דרכים ושיטות (מטרור המתאבדים ועד לירי רקטות לעבר ריכוזי אוכלוסייה); הצלע הפוליטית, שהשתלבה בממשל הלבנוני או הפלסטיני (הגם שלאחר ההתנתקות השתלט חמאס על הרצועה בכוח, בעוד שחזבאללה נזהר שלא "לשבור את הכלים"); הצלע החברתית, המעניקה שירותי חברה, דת וחינוך לאוכלוסייה בהיקף נרחב ונכנסת לוואקום שהמדינה יצרה; הצלע התקשורתית, המפעילה "אימפריה תקשורתית" של טלוויזיה, רדיו, אינטרנט ועיתונים, מתוך הבנה טובה של חשיבות המלחמה על התודעה.

למאפיינים אלה ניתן להוסיף ממד ייחודי המאפיין את חזבאללה והוא הממד העדתי השיעי, שהינו בעל משמעות רבה על רקע האופי העדתי של הפוליטיקה והחברה בלבנון. ממד כזה אינו מצוי אצל חמאס, הפועל בקרב אוכלוסייה מוסלמית־סונית הומוגנית הרבה יותר.

מקומן של איראן וסוריה

חזבאללה הינה יציר כפיה של איראן ומשמשת מכשיר לקידום מטרותיה האסטרטגיות. היא הוקמה, כאמור, במלחמת לבנון הראשונה בבקעת הלבנון, על ידי "משמרות המהפכה" האיראניים ובעידוד וסיוע סוריים. מראשית דרכה ניתן היה להגדיר את חזבאללה כפרויקט איראני, שהתבצע בשיתוף פעולה הדוק עם סוריה. אמנם, לחזבאללה יש גם "כובע לבנוני", והיא משולבת היטב בחברה ובפוליטיקה בלבנון, אבל "הכובע האיראני" שלה מאפיל עליו והוא זה שקובע בסופו של דבר את מדיניותה ואת אופייה.

אצל חמאס התמונה מורכבת יותר. התנועה מקבלת סיוע מאסיבי מאיראן, המתבטא באמצעי לחימה, בכספים ובאימונים, אולם בו בזמן קיים מתח בסיסי מובנה בינה לבין איראן, הנובע מהניגוד שבין האסלאם השיעי הרדיקלי ושאיפות איראן להגמוניה במזרח התיכון לבין האסלאם הסוני הרדיקלי והערביות, שבקרבתם נטועה חמאס. יש גם לזכור שבכירי חמאס, בראשות ח'אלד משעל, פועלים ממפקדה בדמשק ומכוונים משם את הפעילות הטרוריסטית והמדינית, וכי תלותה של חמאס בסיוע הפוליטי והצבאי של סוריה רבה ביותר.

אחת הציפיות מהיציאה מלבנון הייתה כי היא תחליש את סוריה ותסיר לחץ סורי מעל ישראל באמצעות חזבאללה. בראייה לאחור, היציאה מלבנון אמנם החלישה את מעמדה של סוריה בלבנון, אך חיזקה את מעמדה של איראן, הן בלבנון והן ברצועת עזה. בשלב מאוחר יותר, לאחר שסוריה התגברה על הקשיים שנוצרו בעקבות הוצאת צבאה מלבנון, גם היא שבה להיות שחקן משמעותי בזירה הלבנונית.

בראייה לאחור ניתן לקבוע, כי הנסיגות מאזור הביטחון בדרום לבנון ומרצועת עזה העלו את חשיבות חזבאללה וחמאס בעיני איראן וסוריה. הן גם הגבירו את היכולת והמוטיבציה של שתי מדינות אלו להשתמש בחזבאללה ובחמאס כ"בא כוח" (Proxy) להפעלת לחצים על ישראל, לא רק באמצעות לחימה שוטפת נגד צה"ל אלא גם על ידי איום על אזרחי ישראל בעורף, וזאת באמצעות מאגרי הרקטות שוננו בסיוען בלבנון וברצועה. מעבר לשימוש השוטף, רקטות אלו אמורות להיות מופעלות נגד ישראל ב"יום פקודה", בהתאם לאינטרסים האסטרטגיים האזוריים של איראן וסוריה.

אופי הנסיגה

בלבנון וברצועת עזה נסוג צה"ל נסיגה מוחלטת, קרי - עד לגבול הבינלאומי (מה שלא מפריע לחמאס ולתומכיה לטעון כי רצועת עזה עודנה כבושה על ידי ישראל). בשתיהן בוצע הדבר באופן חד־צדדי, ללא הסכמה עם ממשלת לבנון או

עם הרשות הפלסטינית, על רקע הערכת מקבלי ההחלטות בישראל כי אין סיכוי ריאלי להשגת הסכמה כזאת.

מדינת ישראל דחתה בשני המקרים חלופה של התייצבות על "קו ביטחוני". בלבנון הפסיק צד"ל להתקיים וצה"ל לא השאיר בשטח מוצבים בעלי חשיבות טקטית. ברצועת עזה לא נותר שום מוצב או יישוב ישראלי. אפילו "ציר פילדלפי", שהנוכחות בו חשובה למניעת הברחות של אמצעי לחימה לרצועת עזה, פונה על ידי צה"ל.

עם זאת, קיים שוני בסיסי בין לבנון לרצועת עזה, שהשפיע על התייחסות האו"ם והקהילה הבינלאומית לנסיגה: עם הנסיגה מלבנון התייצב צה"ל על הגבול הבינלאומי המוכר באופן סופי, ללא "ספיחים" כלשהם (בעיית הכפר ע'ג'ר וסוגיית חוות שבעא אינן קשורות לבעיות הגבול הישראלי-לבנוני אלא לגבול הלבנוני-סורי, הבלתי מסומן). בזירה הפלסטינית, לעומת זאת, הייתה ציפייה לנסיגות נוספות ביהודה ושומרון, בנוסף לנסיגה מצפון השומרון שליוותה את ההתנתקות מרצועת עזה, אולם הדבר לא קרה בשל היעדר התקדמות במשא ומתן בסכסוך הישראלי-פלסטיני (כשברקע לכך הזיכרון של התוצאות הבעייתיות של שתי הנסיגות החד-צדדיות).

האוכלוסייה ששילמה את המחיר: תושבי אזור הביטחון, צד"ל ומתיישבי רצועת עזה

בשתי הנסיגות - מלבנון ומרצועת עזה - ניכרו קושי ומורכבות בהחלטה על נסיגה. אלה נבעו מהימצאותן באותם אזורים של שתי קבוצות אוכלוסייה, אמנם שונות זו מזו, שכל אחת מהן שילמה בסופו של דבר מחיר יקר וכבד:

- בלבנון לא היו יישובים ישראליים אבל היו אוכלוסיית האזור וחיילי צד"ל ומשפחותיהם, שנלחמו לצד צה"ל משנת 1976 על בסיס אינטרס משותף שנוצר במלחמת האזרחים הלבנונית. בעקבות היציאה מלבנון נמלטו לישראל כ-6,800 איש, רובם הגדול חיילי צד"ל ובני משפחותיהם. במשך הזמן חזרו ללבנון או יצאו לחו"ל כ-4,000 מתוכם, וכ-2,800 נותרו בישראל.
- ברצועת עזה לא הייתה מיליציה מקומית כמו צד"ל, אבל היו כ-8,600 מתיישבים יהודיים, שמצאו עצמם נעקרים ממקומות בהם בנו את יישוביהם ובתיהם.

המראות של פליטי צד"ל הצובאים על שערי הגבול ושל המתיישבים ברצועה כשהם מפונים מיישוביהם היו טראומטיים עבור החברה הישראלית. לשתי קבוצות האוכלוסייה הללו הייתה ההחלטה על יציאת צה"ל טראומה קשה במיוחד, אם כי בלתי נמנעת: לא ניתן היה לקיים לאורך זמן את צד"ל באזור הביטחון ואת ההתיישבות ברצועה ללא נוכחות צה"ל.

מדינת ישראל השקיעה משאבים רבים בטיפול בשתי קבוצות אוכלוסייה אלו, אולם טיפול זה לא היה אפקטיבי מסיבות רבות. בשני המקרים לא השכילה מדינת ישראל לטפל כראוי באלה ששילמו את המחיר, דבר שחייב היה להיעשות על ידה ללא קשר לעמדות פוליטיות אלו או אחרות. ישראל גילתה נחישות ביישום הפן הצבאי של הנסיגה מלבנון וביצעה אותו בהצלחה וללא נפגעים, אולם היא לא ליוותה באותה נחישות ויעילות את צעדיה לשיקום פליטי צד"ל ולטיפול במתיישבים שפוננו מרצועת עזה.

תהליכים בלבנון וברצועה לאחר נסיגות צה"ל

הנסיגות מלבנון ומרצועת עזה נתפסו על ידי הלבנונים, הפלסטינים והעולם הערבי כמהלכים המשקפים חולשה ישראלית ונובעים מלחצים של טרור ומעייפות החברה בישראל. לפיכך, הייתה להן השלכה שלילית על הדימוי של מדינת ישראל, צה"ל והחברה הישראלית. דימוי "קורי העכביש" שטבע מזכ"ל חזבאללה, חסן נצראללה, בנאום בבינת ג'בייל ב־26 במאי 2000, התקבל בעולם הערבי לפחות לכמה שנים (מלחמת לבנון השנייה וסיום האינתיפאדה השנייה דווקא המחישו כי לישראל כושר עמידה בלתי מבוטל כשהיא נלחצת אל הקיר).

ניתוח המצב בשתי הזירות לאחר יציאת צה"ל מצביע על כמה התפתחויות ותהליכים שליליים שחלו בהן, שאמנם לא הנסיגות גרמו להם, אך הן האיצו אותם. **במישור הפוליטי:** משקלן הפוליטי של חזבאללה וחמאס גבר במערכת הפנים־לבנונית והפנים־פלסטינית וברחוב הערבי כולו. חזבאללה הגדילה את מספר מושביה בפרלמנט הלבנוני ובסופו של דבר הפכה לארגון הנהנה ממעמד פוליטי לגיטימי ומהשפעה רבה על החלטות הממשלה. חמאס השתתפה בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב־5 בינואר 2006 (פחות מחצי שנה לאחר ההתנתקות), וזכתה בהן לניצחון גורף. בהמשך היא איבדה את סבלנותה והשתלטה בכוח על הרצועה, במה שתואר על ידי הרשות הפלסטינית כהפיכה צבאית (יוני 2007). השתלטות זו יצרה דה פקטו שתי ישויות פלסטיניות נבדלות, שהפער הפוליטי והחברתי ביניהן רק גדל והולך – האחת בגדה המערבית והשנייה ברצועת עזה.

בניית תשתית צבאית נרחבת: הנסיגה מלבנון ומרצועת עזה נוצלה לבניית תשתית צבאית נרחבת בסיוע איראן וסוריה. אמצעי לחימה בהיקף נרחב ללא תקדים הוברחו מאיראן וסוריה ללבנון ולרצועה, והגיעו לידי חזבאללה וחמאס, תוך שישראל והקהילה הבינלאומית מתקשות לבלום זאת. התשתית שהוקמה כוללת יכולת שיגור רקטות המאיימת על ליבה של מדינת ישראל. ברשות חזבאללה למעלה מ־40,000 רקטות, וחמאס מחזיקה בידיה כיום כמה אלפי רקטות. אמנם, ירי הרקטות ליווה את יישובי הצפון ואת יישובי הנגב המערבי עוד לפני הנסיגות החד־צדדיות, אך השינוי המשמעותי הוא בכמותם ובאיכותם של הרקטות ושל

אמצעי הלחימה האחרים שסופקו לחזבאללה ולחמאס. שעה שבעבר, לפני נסיגת ישראל מלבנון, טווח הרקטות היה קריית שמונה, צפת ונהרייה, היום גם גוש דן נמצא בטווח שלהן – הן מצפון והן מדרום (מרצועת עזה).

המשך פעילות הטרור: הצהרות ישראל כי תגיב במהירות ובנחישות על פיגועי טרור לאחר יציאותיה החד־צדדיות לא עמדו במבחן המציאות. שתי הנסיגות לא הביאו להפסקת הטרור. תגובות "מידתיות" של ישראל בשתי הזירות לא בלמו את פעילות הטרור אלא נתפסו לא אחת כמדיניות המשקפת חולשה. משמעותי במיוחד בהקשר זה היה האירוע שהתרחש באוקטובר 2000, כחמישה חודשים לאחר הנסיגה, כששלושה חיילי צה"ל נחטפו בהר דב ללא תגובה ישראלית משמעותית (מסיבות הקשורות במתן עדיפות לטיפול בזירה הפלסטינית הבוערת). ברצועה חלה בעקבות ההתנתקות עלייה משמעותית בירי הרקטות של חמאס לעבר ישראל, וזו לא נתקלה בתגובה קשה עד למבצע "עופרת יצוקה" (דצמבר 2008). בצפון השומרון שופר המצב הביטחוני בעקבות הנסיגה, אך לא דווקא בשל פינוי היישובים אלא יותר בשל סיום האינתיפאדה, בניית גדר הביטחון ופעילות שירותי הביטחון של ישראל והרשות הפלסטינית בעקבות מבצע "חומת מגן".

פרוץ האינתיפאדה השנייה: לא הנסיגה מלבנון גרמה לפרוץ האינתיפאדה השנייה, כארבעה חודשים לאחריה. היו לכך די והותר סיבות, שנבעו מהקשיים בתהליך השלום, מאישיותו של ערפאת, מהתחזקות ארגוני הטרור הפלסטיניים ומהכיבוש הממושך של שטחים פלסטיניים על ידי ישראל. אולם הדימוי של מדינת ישראל והחברה הישראלית כחלשות וכמוכנות לבצע נסיגות חד־צדדיות עד לגבול הבינלאומי בעקבות לחצי טרור (דימוי שכאמור הסתבר כמוטעה במהלך האינתיפאדה השנייה), תרם להחלטת הפלסטינים להעדיף את דרך הטרור על פני דרך המשא ומתן.

ה"אשראי" להוצאת ישראל מלבנון ומרצועת עזה ניתן באופן טבעי לחזבאללה ולחמאס, על שעלה בידיהן להביא לנסיגות באמצעות מערכת טרור וגרילה ("ההתנגדות"). שתיהן לא הפסיקו את המאבק המזוין נגד ישראל גם לאחר הנסיגות, אולם הוא שונה מאז במאפייניו: חזבאללה הורידה פרופיל לאחר הנסיגה מלבנון, בעוד שחמאס דווקא הגבירה אותו בהחליפה את טרור המחבלים המתאבדים בירי הרקטות לעבר ישובי הנגב המערבי.

היה צורך בשתי מלחמות "מתקנות" – מלחמת לבנון השנייה כשש שנים לאחר הנסיגה מאזור הביטחון ומבצע "עופרת יצוקה" כארבע שנים לאחר הנסיגה מהרצועה – כדי שמדינת ישראל תוכל לקטוף פירות ביטחוניים – גם אם לא מושלמים – מהנסיגות החד־צדדיות. זהו, אפוא, לקח חשוב נוסף – הצורך לגבות מהלכי נסיגה ישראלים, ובעיקר אם הם נעשים באופן חד־צדדי, במקל חובלים

גדול, הכרוך לעיתים במהלכים צבאיים, בפרט אם הצד השני ממשיך לבצע פעולות טרור, וכמו במקרה של חמאס אף מגביר אותן.

השלכות על החברה הישראלית

הנסיגה מלבנון בוצעה בתמיכה פנים־ישראלית כמעט גורפת, תוך אנחת רווחה מההיחלצות מ"הביצה הלבנונית". קשיי ההיקלטות של חיילי צד"ל ובני משפחותיהם בישראל, הפיגועים הספוראדיים שהמשיכו להתבצע מהגבול הלבנוני ותהליך בניין הכוח הצבאי המואץ של חזבאללה – כל אלה עברו ללא ביקורת חריגה במדינת ישראל, שהייתה שקועה בעימות דמים עם הפלסטינים במהלך האינתיפאדה השנייה ושאפה להכיל את פיגועי חזבאללה לאורך הגבול הלבנוני. רק מלחמת לבנון השנייה שבה ועוררה מחדש שאלות הקשורות להיגיון שבנסיגה החד־צדדית בשנת 2000.

ההתנתקות הייתה שונה. היא גרמה לשבר משמעותי ולמשבר אמון בין חלקים בציונות הדתית ובין המדינה, שלא אוחו עד היום. הטיפול הכושל בשיקום המתיישבים שפוננו מרצועת עזה רק הגביר את רגשות הכעס והתסכול בקרבם, ולכך היו השלכות ומשמעויות בתחומים רבים, החורגות ממסגרת דיון זה.

המעטפת הבינלאומית

אחד ההבדלים החשובים בין הנסיגות, שבציבוריות הישראלית לא מייחסים לו את המשמעות הראויה או אף מתעלמים ממנו, הוא שבלבנון לוותה הנסיגה במאמץ מדיני אינטנסיבי, שהביא להסדרת מעטפת או"מית (ובינלאומית) תומכת, בעוד שהנסיגה מהרצועה לא לוותה במאמץ כזה.

בזירה הלבנונית השכילה ישראל לגייס לעצמה תמיכה של האו"ם ושל ארצות הברית: היציאה מלבנון בוצעה במסגרת החלטת מועצת הביטחון 425, תוך הידברות מוקדמת עם מזכיר האו"ם קופי אנאן ומזכירות האו"ם. הידברות זאת הניבה, בין השאר, את סימון הגבול אליו נסוג צה"ל ואת קביעת "הקו הכחול" (על בסיס הגבול הבינלאומי) על ידי קרטוגרפים של האו"ם. האו"ם גם אישר פורמאלית כי ישראל אכן נסוגה לגבול הבינלאומי. מגעים מדיניים מקדימים היו גם עם ארצות הברית, שתמכה בנסיגה ונתנה לה גיבוי מדיני.

כאמור, ערב ההתנתקות מרצועת עזה לא התבצע תהליך דומה, ובראייה לאחור הדבר מצטייר כטעות גדולה. טעות זאת עומדת בשורש ההבדלים המשמעותיים בתוצאות של שתי הנסיגות החד־צדדיות: הקהילה הבינלאומית הכירה בכך שישראל מילאה את החלטת מועצת הביטחון 425, וניסיונות ממשלת לבנון לערער על קביעת "הקו הכחול", או הנפנוף של חזבאללה והממשל הלבנוני בבעיית חוות שבעא, לא שינו את תמיכתה במהלך הישראלי. יתר על כן, מלחמת לבנון השנייה

הסתיימה בהחלטת מועצת הביטחון 1701, הקובעת כי על ממשלת לבנון להחיל את סמכותה ושליטתה על דרום לבנון ואוסרת על הימצאותם שם של מחבלים ושל נשק שאינו של צבא לבנון. ההחלטה גם מאזכרת את "הקו הכחול" שנקבע על ידי האו"ם עם נסיגת צה"ל מלבנון ונותנת לו תוקף. החלטה 1701 וההרתעה שהשיגה ישראל תרמו לרגיעה חסרת תקדים השוררת מאז בגבול הישראלי לבנוני (אף שהיא מנוצלת על ידי חזבאללה להמשך התעצמות צבאית מואצת, כולל חיזוק משמעותי של מאגר הרקטות שלה, בתמיכת איראן וסוריה).

לעומת המצב בלבנון, מבצע "עופרת יצוקה" בתחילת 2009 הסתיים ללא החלטה של מועצת הביטחון, ולא בכדי. המצב ברצועת עזה שונה מהמצב בלבנון. עד היום מועלות טענות מדיניות ומשפטיות לפיהן ישראל לא נסוגה כליל מהרצועה, שולטת על מעבריה, שמיה ומימיה, וממשיכה בשל כך להיות אחראית על גורל אוכלוסייתה. מאמצי ישראל להתנער מכך אינם זוכים להצלחה ולהבנה בזירה הבינלאומית.

כפועל יוצא מהנאמר לעיל, מעמדה של מדינת ישראל בזירה הבינלאומית ברור ומוצק בנושא הלבנוני הרבה יותר מאשר בסוגיית רצועת עזה: תמיכת הקהילה הבינלאומית הפכה לחלק מכושר ההרתעה של ישראל בלבנון, היא מגבה את השקט חסר התקדים שהשתרר בגבול הישראלי-לבנוני ומעניקה לישראל חופש פעולה רב יותר שם. ניתן להרחיק לכת עוד יותר: לא בכדי לא התפרסם דו"ח בנוסח "דו"ח גולדסטון" לאחר מלחמת לבנון השנייה ואין משטי סיוע לתושבים השיעים של דרום לבנון כפי שהיו לרצועת עזה; לא בכדי דעת הקהל העולמית אינה תומכת באופן בו חזבאללה מתנהלת בלבנון. לדרך בה יצאה ישראל מלבנון יש השפעה על כך. הלקח הוא כי יש צורך רב יותר להתחשב בעמדות האו"ם, הקהילה הבינלאומית ודעת הקהל העולמית בכל מבצע צבאי או מהלך צבאי מדיני כגון נסיגה חד־צדדית.

סיכום

היציאה מלבנון וההתנתקות מרצועת עזה המחישו כי נסיגה חד־צדדית אינה מתכון פלא שבעזרתו ניתן להשיג מה שהדיפלומטיה לא הצליחה להשיג (הסכמי שלום עם סוריה ולבנון) או לא יכלה להשיג (הסכם עם הרשות הפלסטינית). עם זאת, אין להתעלם מהתוצאות החיוביות שהיו ליציאות החד־צדדיות – והיו כאלה – בעיקר בזירה הלבנונית: ישראל התנתקה ממעורבות ישירה בלבנון, אבידות צה"ל פחתו, והאינטנסיביות של הלחימה בגבול הישראלי-לבנוני ירדה (לפני מלחמת לבנון השנייה, ועוד יותר לאחריה). כל אלה אפשרו לישראל להתמקד בבעיותיה הקשות בזירה הפלסטינית ולהימנע מעימות מקיף בשתי חזיתות.

תמונת המצב העולה מההשוואה בין שתי הנסיגות הינה מורכבת וניתן להצביע על יתרונות וחסרונות שהיו לנסיגה בכל אחת משתי הזירות. אולם בראייה אסטרטגית ניתן לקבוע כי ישראל לא נחלצה לגמרי מ"הבוץ הלבנוני" ולא מ"הבוץ העזתי". זאת, משום ששינויים בסיסיים במערכת היחסים בינה לבין שכנותיה אינם יכולים להיות מושגים על ידי נסיגות חד־צדדיות, אלא על ידי הסכמים מדיניים, המגובים בנכונות להפעיל כוח צבאי בעת הצורך, והזוכים לתמיכת הקהילה הבינלאומית. זהו לקח חשוב ומן הראוי שיילמד היטב.

לחימה במרחב הקיברנטי: מושגי יסוד

ליאור טבנסקי

מבוא

התפתחות המחשוב בעשורים האחרונים אפשרה שינויים מרחיקי לכת בכל תחומי החיים. ההתקדמות המהירה בקצב חסר תקדים בתחומי המחשוב, התקשורת והתוכנה הובילה להזולה דרמתית¹ של ייצור, עיבוד והפצת מידע. ההתפתחות המדעית-טכנולוגית הנוגעת לעיבוד והפצת מידע, המכונה "מהפכת המידע", משפיעה גם על הביטחון הלאומי.

ההתמודדות האינטלקטואלית עם השלכות המעבר לעידן המידע על העיסוק הביטחוני הביאה בשנות התשעים של המאה הקודמת להתפתחות הרעיון של "המהפכה בעניינים צבאיים". רעיון זה נולד עקב שינויים מרחיקי לכת בתחום טכנולוגיות המידע, שגרמו לקפיצת מדרגה בזמינות ובאיכות המודיעין, בקצב העברת המידע ובדיוק הנשק.² ניצול הטכנולוגיות החדשות מאפשר יכולות שלא היו מוכרות קודם לכן, שיחד עם שיטות פעולה חדשות מביאות לשינוי איכותי במקצוע הצבאי.³

טכנולוגיות המידע ממשיכות להתפתח בקצב מהיר ומובילות לעידן חדש במהפכת המידע. צמיחה מהירה בתפוצת המחשוב והתקשורת ועלייה מהירה ומתמדת בביצועי המערכות הממוחשבות יוצרות מציאות חדשה: מרחב נוסף בעולם – המרחב הקיברנטי.

המרחב הקיברנטי טומן בחובו פוטנציאל ליתרונות עצומים, לצד סיכונים בלתי מוכרים. לאור החדשנות שבו – מרחב שלא נוצר בטבע אלא בידי בני אדם, וקיים כארבעים שנה בלבד – הבנתו והבנת השלכותיו נמצאות רק בראשיתן.

מאמר זה יתמקד בביטחון הלאומי לאור הופעת המרחב הקיברנטי. המפגש בין נושא חדשני, המאפשר יכולות חסרות תקדים ומהווה תחום טכני הדורש הבנה

ליאור טבנסקי, חוקר בתכנית לחקר לוחמה קיברנטית, הנתמכת על ידי קרן ג'וזף וג'נט ניובאוואר, פילדלפיה, ארצות הברית

מקצועית, ובין תקשורת ההמונים השרויה בתחרות על תשומת לבו של הצרכן, יוצר נטייה טבעית להפרזה. הדיון הציבורי בישראל בנושא הביטחון הקיברנטי, כמו בתחומים חדשניים ועתיירי טכנולוגיה אחרים, לוקה בחסר.

המאמר נועד להמשיג את תחום העיסוק הקיברנטי וליצור שפה משותפת לדיון ציבורי פורה בישראל בנושא המתפתח של ביטחון קיברנטי. הוא ידון בתופעת המרחב הקיברנטי וביחסי הגומלין בינה ובין תחום הביטחון הלאומי של ישראל. במסגרת זאת יתייחס המאמר למאפייני המרחב הקיברנטי, לנקודות התורפה הקיימות בו ולאיומים האפשריים הקשורים בו. בהמשך יטפל המאמר בנושאי ההגנה, ההתקפה וההרתעה במרחב הקיברנטי. לאור חדשנות התופעה, המאמר יציע הגדרות אופרטיביות לנושאים הנדונים, תוך ניסיון להתמקד בהיבטי הביטחון הלאומי של ישראל.

המרחב הקיברנטי: יסודות ומאפיינים

המושג *cyberspace* – "מרחב קיברנטי" – הופיע לראשונה בספרות המדע הבדיוני; מרכיביו הלשוניים הם *space* + *cyber(netics)*⁵. המילה *cyber* מקורה במילה היוונית *kybernetes*, שפירושה "הגאי"⁶. יישומה המודרני הופיע לראשונה במושג *cybernetics*, שהוצג על ידי המתמטיקאי נורברט וינר (Norbert Wiener) בספר שכתב ב־1948 כדי לתאר שליטה, בקרה ותקשורת בעולם החי או בעולם המכונות.⁷ המילה *Space* היא בעלת משמעויות רבות בשפה האנגלית, ומתייחסת למאפיינים פילוסופיים, פיזיקאליים, מתמטיים, גיאוגרפיים, חברתיים, פסיכולוגיים ועוד. השימוש במילה "מרחב" ללא תיחום מדויק עשוי להוביל לפרשנויות מורכבות, ואכן כך קורה בהקשר למרחב הקיברנטי. ההגדרה הפשוטה ביותר של מרחב מתייחסת לציון מקום של אירוע או חפץ בעולם תלת־ממדי רציף.⁸ הגדרה פשוטה זו מספיקה לניסיון היום־יומי של בני האדם, אך אינה מספיקה לתיאור ההתרחשות בעולם הממוחשב, השונה במהותו מהמרחב הפיזי.

החיבור הפשוט של שתי המילים "מרחב קיברנטי" אינו מעניק לנו הבנה מספקת של המושג. עלינו להגדיר את המושג בהתייחס לשימוש המיועד בו: הבנת התהליכים המתרחשים בעולם הממוחשב ויחסי הגומלין שלהם עם סוגיות הביטחון הלאומי.

בניגוד ליבשה, לים, לאוויר, לחלל או לספקטרום אלקטרומגנטי, המרחב הקיברנטי אינו חלק מהטבע. הוא נוצר בידי בני האדם ולא היה קיים ללא טכנולוגיות המידע שפותחו בעשרות השנים האחרונות. המרחב הקיברנטי מוחשי הרבה פחות מהמרחבים הטבעיים, ולפיכך הוא מחייב דיון מושגי זה.

המרחב הקיברנטי מורכב מכל הרשתות הממוחשבות בעולם ומכל נקודות הקצה שמחוברות אל אותן רשתות ונשלטות באמצעות פקודות העוברות בהן.

האינטרנט הציבורי המסחרי הפך בסוף העשור הראשון של המאה ה-21 לחלק בלתי נפרד מחיינו ומחיי ילדינו.⁹ שני מיליארד איש ברחבי העולם היו מחוברים לרשת ברבעון הראשון של 2010. שיעור החדירה של האינטרנט במדינות המפותחות נע סביב 80 אחוזים.¹⁰ הגישה לרשת האינטרנט עוברת במהירות מנקודות קצה נייחות ומתשתית פיזית קבועה להתקנים ניידים ולתשתית אלחוטית. מחיר השימוש באינטרנט ממשיך לצנוח, וממדי הרשת וסיבוכיותה הולכים ועולים.

כאשר מתחילים לדון במרחב הקיברנטי, הדיון נוטה להתמקד באינטרנט המסחרי. אולם, רשת האינטרנט הציבורי היא רק חלק מהמרחב הקיברנטי. מרחב זה כולל, לצד רשת האינטרנט, גם מגוון רשתות מחשב נוספות שאינן פתוחות לגישה באמצעות רשת האינטרנט, רשתות שרבות מהן עוצבו ונבנו כדי לבצע מטלה מוגדרת.¹¹ כל הרשתות הממוחשבות הללו, וגם רבות אחרות, הן חלק מהמרחב הקיברנטי. חלק מהרשתות הייעודיות בנויות מאותן אבני בניין כמו רשת האינטרנט הציבורית, אבל מופרדות ממנה. אחרות משתמשות בטכניקות שונות לחלוטין מזו של האינטרנט. המרחב הקיברנטי נוצר מחיבור מערכות ממוחשבות המתקשרות ביניהן.

המרחב הקיברנטי הוא תחום (כמו ים, יבשה, אוויר או חלל) שבו מתרחשות תופעות ובו פועלים בני האדם. אפשר לתאר את המרחב הקיברנטי כמורכב משלושה רבדים.¹² הרובד המוחשי ביותר, שהוא התשתית של העולם הקיברנטי, הוא הרובד הפיזי: אנרגיה חשמלית, מעגלים מוכללים, מעבדים, התקני אחסון, תשתיות תקשורת, כבלי נחושת וסיבים אופטיים, משדרים ומקלטים. כל אלה הם אבני הבניין המוחשיות של המרחב¹³ – אבני בניין בעלות מאפיינים טבעיים: רוחב, גובה, עומק, מאסה, נפח.

הרובד השני הוא לוגיקה של תוכנה: מגוון מערכות של הוראות לפעולה ותגובה אשר תוכנתו על ידי בני האדם. הרכיבים הפיזיים נשלטים במידה רבה על ידי התוכנות השונות, והמידע המאוחסן במחשבים נתון לעיבוד באמצעות הוראות התוכנה. רוב המרחב הקיברנטי משתמש כיום בחומרה ובתוכנה סטנדרטיות. הרובד השלישי של המרחב הקיברנטי הוא רובד הנתונים שהמכונה מכילה, היוצרים מידע. הרובד הזה הוא הפחות מוחשי מהשלושה, בעיקר לאור העובדה שמאפייני המידע שונים מאד ממאפייני האובייקטים הפיזיים.

מאפיינים ארגוניים של המרחב הקיברנטי

חלק גדול מהמרחב הקיברנטי מאורגן ומנוהל בידי ארגונים פרטיים ושיתופיים, שאינם חופפים מדינות או גבולות גיאוגרפיים. רשת האינטרנט, המהווה מרכיב מרכזי וצומח במרחב הזה, בנויה בצורה מבוזרת. האידיאולוגיה של יוצרי האינטרנט ומובילי הדעה בה היום מתנגדת לכל סוג של ניהול מדינתי.¹⁴ ההתפתחות

המתמסכת של טכנולוגיות המידע מאפשרת יישומים חדשים ובלתי צפויים, המנצלים את התשתית הפתוחה של רשת האינטרנט. כך, למשל, התאפשרה העברת תוכן לא טקסטואלי (תמונה, קול, וידאו) על גבי תשתית האינטרנט, ותקשורת אלחוטית והוזלת כושר העיבוד מאפשרים להתקנים רבים (חפצים שהיו נטולי מחשב, מכונות תעשייתיות, אביזרי עזר טכנולוגיים) לקבל יכולות קישוריות וחיבור אינטרנטי.

לאור המאפיינים המבניים והארגוניים הללו, המרחב הקיברנטי הוא בעל סיבוכיות גבוהה ונתון לשינויים תכופים ומשמעותיים. אולם, חשוב לציין שהמאפיינים הללו נאספו בשיטה אמפירית וכי במיוחד המאפיינים הארגוניים נגזרו מסיכום של תצפיות על המציאות הקיימת כיום. לאור בעיית האינדוקציה,¹⁵ אין להסיק מכך שהמאפיינים הללו הם חלק הכרחי ומובנה מלכתחילה של מרחב קיברנטי, ולפיכך הם לא יופיעו בהגדרת התחום.

כאמור, מטרת מאמר זה היא לתרום לדיון הציבורי בסוגיות הביטחון הלאומי של ישראל במרחב הקיברנטי. הגדרת המושג "מרחב קיברנטי" חייבת, אפוא, לשקף נאמנה את המציאות הקיימת כדי להיות ישימה. הגדרה אופרטיבית למושג זה היא: רשתות הקשורות ביחס גומלין של תשתיות של טכנולוגיות מידע וכוללות את האינטרנט, רשתות "בזק", רשתות ייעודיות, מערכות מחשב ומערכות משובצות מחשב. המושג כולל גם את הסביבה הווירטואלית – המידע המאוחסן, המעובד והמועבר על גבי הרשתות הללו.¹⁶

המרחב הקיברנטי והביטחון הלאומי

הביטחון הוא אחד הצרכים העיקריים של בני אדם, חברות ומדינות. חלק ניכר מהעיסוק האנושי בכל המרחבים הטבעיים (יבשה, ים, אוויר, חלל, ספקטרום אלקטרומגנטי) נובע מסוגיות הביטחון. אולם הניסיון ההיסטורי, יחד עם ההגות הפילוסופית, מלמדים שאין בהתפתחות המדעית כדי לשנות את הטבע האנושי וכי סכסוכים בין אנשים וחברות ממשיכים ללוות אותנו.¹⁷ כך גם המרחב הקיברנטי – מעשה ידי אדם – ינוצל בידי האדם למטרותיו ואפשר להניח בביטחון שגם במרחב הזה יהיו מאבקים ויגוהלו סכסוכים.

מהותו של המרחב הקיברנטי גורמת לכך שמושגי יסוד מקובלים, כגון אלימות, זהות, מיקום, הגנה, התקפה ומהירות, אינם מתארים נכונה את ההתרחשויות בו. המאפיינים המיוחדים של המרחב הקיברנטי מחייבים, אפוא, עיסוק שונה ומקצועי בו.

ארצות הברית החלה להתייחס למרחב הקיברנטי בהקשר של הביטחון הלאומי כבר ב-1996.¹⁸ תשומת הלב האמריקאית לנושא הביטחון במרחב הקיברנטי הלכה וגדלה מאז, ולאחרונה אף קיבלה ביטוי נשיאותי בדברי הנשיא אובמה: "It's now

clear that this cyber threat is one of the most serious economic and national security challenges we face as a nation. It's also clear that we're not as prepared as we should be, as a government or as a country".¹⁹

ההשקעה בתחום הביטחון הקיברנטי בארצות הברית לא מוגבלת לרמה ההצהרתית בלבד, אלא כוללת הפניית משאבים כספיים וארגוניים משמעותיים. מוסדות ממשל, צבא, אקדמיה ותעשייה אמריקאיים מובילים את העיסוק בתחום הביטחון הקיברנטי ומרבים לפרסם מחקרים וניירות עמדה בנושא זה. הדיון בשלבי התפתחותה של הגישה האמריקאית לנושא זה חורג מגבולות מאמר זה, ואזכורו כאן נועד להמחיש את העניין הרב שהוא מעורר בקרב חוגים רחבים בארצות הברית.

על אף גילו הצעיר של המרחב הקיברנטי, פוטנציאל השפעתו לא נעלם מעיני העוסקים בביטחון הלאומי גם במדינות אחרות ברחבי העולם, אולם ברוב המדינות עצם העיסוק בתחום זה ובתכניו לוטים בערפל ובמעטה של סודיות. להלן תיאור היסודות הרעיוניים וביאור המונחים השגורים והמקובלים במרחב הקיברנטי, המאפשרים ליצור שפה משותפת בתחום זה בדיון הציבורי בישראל.

כלי הנשק

המרחב הקיברנטי תלוי בתשתיות פיזיות – מבנים המכילים מחשבים, מקורות חשמל, כבלי תקשורת, אנטנות, לוויינים. פגיעה קינטית בתשתית הפיזית תפגע ביכולות הקיברנטיות, אולם יש להבחין בין נשק קינטי מסורתי, גם אם הוא מכוון נגד מטרה קיברנטית, לבין התופעה החדשה של נשק קיברנטי. כלי הנשק הקיברנטיים מורכבים בעיקר מתוכנה ולעתים גם מחומרה.

אפשר למיין את כלי הנשק הקיברנטיים לשלוש קבוצות:

- כלי התקפה מובהקים: תוכנות זדוניות (Malware) לסוגיהן (וירוסים, תולעים, סוסים טרויאניים, פצצות לוגיות וכיו"ב)²⁰ ופעולות למניעת גישה ושירות (Denial of Service).
- כלים דו־שימושיים: אמצעים לסקירת מערכי ההגנה של רשתות מחשב (Network Monitoring); סקירת פגיעויות מוכרות (Vulnerability Scanning); בדיקות חדירה (Penetration Testing); הצפנה (Encryption); הסוואה של תוכן ותקשורת.
- כלי הגנה מובהקים: "חומת אש" (Firewall); מערכי התאוששות מאסון (Disaster Recovery).

תורפות

נקודת תורפה היא מאפיין מובנה של מערכת, שניתן להגדירה כמאפיין המבני או הארגוני החלש יותר מבין כלל מאפייני המערכת. המונח "תורפה", כמו הביטוי "עקב אכילס" המתייחס לפגיעות גופנית סמויה, משמש בהשאלה בניתוח מערכות הנדסיות וצבאיות, וגם לשיח היום-יומי. בניתוח סיכונים, תורפה היא חלק ממשוואת הסיכון: סיכון הוא מכפלה של תורפה באיום ובתוצאה הצפויה. ניתוח מאפייני המרחב הקיברנטי שנסקרו לעיל מצביע על כמה נקודות תורפה.

תרשים 1: המרחב הקיברנטי – נקודות תורפה

מאפיין	תורפה
שינוי בקצב מהיר	התיישנות מהירה של אמצעים, כולל מערכות הגנה.
הוזלה מהירה של האמצעים	סף כניסה נמוך מביא לריבוי שחקנים משמעותיים.
מבנה הפרוטוקול TCP/IP	קשה לזהות את מקור האות שהגיע ברשת.
שימוש רחב בציד מסחרי סטנדרטי, "מן המדף"	צמצום פערי היכולות בין השחקנים השונים. פגיעות בחומרה ומערכות הפעלה זהות מסכנות קשת רחבה של מערכות.
רמת סיבוכיות גבוהה	קשה להבדיל בין תקלה לתקיפה. קשה מאד לקשר בין אירוע לתוצאה.
אסימטריות	לא נדרשת השקעה רבה בפיתוח אמצעי הלחימה והפעלתם. לעומת זאת, הגנה מפני איומים קיברנטיים חייבת להקיף את כל אפיקי התקיפה ולהתעדכן בקצב גבוה. מחיר ההגנה הולך ועולה.
חוקים מעורפלים	אין בעולם הגדרה משותפת של "מלחמה קיברנטית". קיים שוני רב בתחומי החוק בין מדינות שונות בנוגע לפשיעה קיברנטית.

הגנה

ההגנה מפני איום קיברנטי נגזרת מהמכנה המשותף הרחב שלו, שהוא חדירה בלתי מורשית למערכת ממוחשבת. לפיכך, ההגנה ממוקדת במאמצים טכנולוגיים לזהות חדירה בלתי מורשית, לאתר את מקור הבעיה, להעריך את הנזק הנגרם, למנוע התפשטות הנזק בתוך הרשת, ובמידת הצורך לשחזר את הנתונים והמחשבים שנפגעו. ההגנה מנסה לעמוד בנתיב הפריצה, לזהות ניסיון כזה ולסכל אותו על ידי מניעתו. לשם כך מופעלות מערכות מחשבים לניטור פעילות, העברת התקשורת,

חסימת דרכי גישה, הגבלת הרשאות, וידוא זהות, הצפנה, גיבוי והתאוששות מאסון וכיוצא באלה.

לכאורה, מדובר במאמץ כדאי. עם זאת, יש להכיר במגבלות ההגנה במרחב הקיברנטי. נפח הפעילות עצמו מציב את המתגונן בעמדת נחיתות. הביזור של משאבי מחשוב ורשתות מאתגר כל ניסיון לזהות את גבולות תחומי האחריות. מצב העניינים ברשתות ממודרות פשוט יותר: הגוף הממודר יודע שהרשת נמצאת בשליטתו וכי עליו לתחזק אותה ולהגן עליה. ברם, רשתות מסוג זה הולכות ומתמעטות (זו אחת הסיבות שמאמר זה אינו עוסק בנושא הרשתות הצבאיות והלוחמה האלקטרונית). שיעור הולך וגדל של מערכות תעשייתיות מנצל את יתרונות המחשוב, ובכך פותח פתח לפגיעות. התשתיות החיוניות הוכנסו אל המרחב הקיברנטי, וגם כוחות הביטחון משתמשים בתשתיות המסחריות לרוב התקשורת שלהם. לפיכך, הנטל על ההגנה הפאסיבית הולך וגדל.

התקפה

מאפייני המרחב הקיברנטי של היום מעניקים יתרון ברור להתקפה על פני ההגנה.²¹ התקפה קיברנטית אינה כוללת פגיעה קינטית בתשתית הפיזית שעליה בנוי המרחב הקיברנטי. התקפה במרחב הקיברנטי משתמשת בכלים קיברנטיים, וכלי הנשק שלה הם תוכנה וחומרה.

לאור מאפייני המרחב הקיברנטי שהוצגו לעיל, עצם זיהוי ההתקפה הקיברנטית אינו דבר פשוט. תסמינים זהים משותפים לתקלות ולתוצאות אפשריות של חדירה בלתי מורשית למשאבי המחשב. חדירה כזו משמשת לכל קשת האיומים הקיברנטיים, וגישה בלתי מורשית למשאב הממוחשב יכולה לשמש לכל סוגי הפעולות, כך שקשה מאד להעריך את זהות החודר ומטרותיו. זיהוי של חדירה ופסילת האפשרות של תקלה טכנית אינם מספיקים.

מלחמה קיברנטית

מלחמות מלוות את המין האנושי משחר ההיסטוריה. הניסיון ההרסני המצטבר הביא לשורה של הבנות שנועדו לצמצם את זוועות המלחמה: הקמת מוסדות בינלאומיים, גיבוש אמנות בינלאומיות שונות המסדירות את גבולות המותר במלחמה, הקמת ארגוני סיוע הומניטרי ומערכת משפט נגד פושעי מלחמה.

החדשנות של המרחב הקיברנטי וחוסר התאמתו למושגי היסוד מהעולם הפיזי גרמו לכך שלא התגבשה עד היום הגדרה של מושג המלחמה במרחב הקיברנטי. עם זאת, מתקיימים בעולם הרחב, וגם בישראל, דיונים בנושאי המלחמה בעידן המידע, לוחמת מחשבים ולוחמת מידע.²²

- אפשר לדרג את הפעילות העוינת במרחב הקיברנטי לפי סוגיה והנזק שהיא גורמת. להלן מוצע מיון כזה, המסודר בסדר חומרה יורד:
- א. התקפה על מטרות אזרחיות שונות, הגורמת לנזק פיזי.
 - ב. שיבוש ופגיעה בתשתיות מידע לאומיות חיוניות, הגורמים לנזק פיזי לרכוש ולפגיעה במטרות צבאיות בשטח הריבוני של המדינה.
 - ג. שיבוש ופגיעה במטרות צבאיות מחוץ לשטח הריבוני של המדינה.
 - ד. החדרת כלי תקיפה רדומים: סוס טרויאני או פצצה לוגית העלולים להיות הכנות לתקיפה.
 - ה. פשע פלילי, ריגול תעשייתי.
 - ו. שימוש בכלי נשק דו־שימושיים: איסוף מודיעין, חיפוש "חורי אבטחה", בדיקות חדירה.
 - ז. ניהול מערכה תקשורתית, תעמולה, נאצה, השחתת אתרי אינטרנט רשמיים ייצוגיים.

הקושי בדיון על מלחמה קיברנטית נגזר מהבעייתיות שבמושגי ההתקפה, ההגנה והאלימות במרחב הקיברנטי. כדי לקבוע שתקיפה קיברנטית היא חלק ממלחמה, יש לבחון קיומם של כמה מאפיינים:

- א. מקור ארגוני וגיאוגרפי: האם מדינת לאום עומדת מאחורי הפעולה?²³
 - ב. תוצאה: האם ההתקפה יכולה הייתה לגרום נזק, והאם אכן גרמה נזק ונפגעים?
 - ג. מניע: האם אפשר לזהות מניע אידיאולוגי-פוליטי, מקרו-כלכלי או דתי למתקפה?
 - ד. רמת המורכבות: האם המתקפה דרשה תכנון מורכב ומשאבים מתואמים, הזמינים בעיקר למדינות?
- לאור מאפייני המרחב הקיברנטי של היום, קיים קושי רב להגיע לתשובות ברורות לשאלות אלו, לא כל שכן לתשובות המספיקות לקביעת מדיניות.

הרתעה

המחקר בנושא ההרתעה מעסיק חוקרים במדע המדינה, בלימודי ביטחון, בתורת המשחקים, בכלכלה ובפסיכולוגיה. העולם הצליח להתמודד עד כה עם כלי הנשק הגרעיניים המסוגלים להחריב את כדור הארץ באמצעות הרתעה המבוססת על מכת נגד הרסנית וודאית.

מודל ההרתעה שפעל היטב בתקופת המלחמה הקרה אינו ישים לשדה הקרב הקיברנטי. הסיבה העיקרית לכך היא המבנה של המרחב הקיברנטי היום, הגורם לחוסר יכולת לזהות בוודאות מקרה של תקיפה ולחוסר יכולת לאתר במהירות את

מקורו וזהותו של התוקף.²⁴ בהעדר יכולת ליצור הרתעה מפני תקיפה קיברנטית, המבוססת על גביית מחיר כבד מהתוקף, ההרתעה במרחב הקיברנטי צריכה להתבסס על מניעת הישג מהתוקף. לפיכך, חיוני להשקיע במחקר ממוקד בהרתעה מסוג זה כדי לצמצם את הסכנות לביטחון הלאומי.²⁵

איומים: סקירה, מיון וניתוח

שחקנים רבים בעלי פוטנציאל של איום פועלים במרחב הקיברנטי. השחקנים שיוצגו להלן קיימים ופועלים מזה שנים במרחב זה:

א. Hacktivists. אלה יחידים התוקפים אתרי אינטרנט כדי להשתיל בהם מסר פוליטי, או פועלים לשבירת מנגנוני צנזורה וחשיפת סודות.

ב. פורצים (Hackers) – יחידים הפורצים מרחוק למערכת ממוחשבת באמצעות רשת תקשורת.

ג. כותבי תוכנה זדונית, מפיצי דוא"ל זבל ואוספי נתונים אישיים של משתמשים.

ד. מפעילי רשת של "מחשבים שבויים" (Botnet Herder). גם האקרים אלה פורצים מרחוק למחשבים באמצעות רשת תקשורת, אולם הם משיגים שליטה חלקית במחשבים רבים נוספים במטרה להפוך אותם בלא ידיעתם לכלים לביצוע משימה עתידית. בשנים האחרונות התפתחו והתרחבו יכולות התקיפה של רשתות עד כדי רבבות ואף מיליוני מחשבים.

ה. ארגוני פשע מאורגן משתמשים בהאקרים, ובעיקר במפעילי רשתות שבויות, למטרות רווח: גניבת זהות, הונאה, דואר זבל, פורנוגרפיה, הסוואת פעילות פלילית, הלבנות הון וכיו"ב.

ו. עובדים המשתייכים לחוגים הפנימיים של ארגון סגור (Insider Threat). רשתות המחשב של ארגונים ממודרים מופרדות מהרשת הכללית כדי להקשות על פריצה לתוכן. במצב כזה, גיוס עובד ממורמר הוא דרך טובה לחדור אל הרשת הממודרת. פורץ המזהה מכשולים טכניים עשוי לנצל עובדים תמימים של ארגון המטרה באמצעות מניפולציה חברתית (Social Engineering).

ז. שירותי ביטחון ומודיעין מאמצים כלים של המרחב הקיברנטי להשגת מטרותם. טכנולוגיות המידע מעניקות למרגלים מגוון רחב של אמצעים ודרכים לביצוע המשימה.

ח. גורמים חבלניים מנצלים גם את המרחב הקיברנטי כדי להעביר מסרים מוצפנים, לגייס תומכים, לרכוש מטרות, לאסוף מודיעין, להסוות פעילות וכיו"ב.

מהי מערכת חשובה לביטחון הלאומי? אין מדד טכני להערכת חיוניות של מערכת ממוחשבת ברמה הלאומית, שיכול להתקיים במנותק ממכלול הערכים, היעדים והכוחות החברתיים המשתמשים בה. לפיכך, מידת החשיבות היחסית של מערכת ממוחשבת, וכתוצאה מכך מידת ההשקעה הציבורית הנדרשת להגנתה,

נתונות לדיון ציבורי ולמאבק פוליטי. תשתיות לאומיות (ייצור ואספקת אנרגיה ומזון, תחבורה יבשתית ואווירית, משק מים וביוב, מערכות התקשורת וכיוצא באלה) היו קיימות בחברות המפותחות גם קודם להופעת המחשב ושימשו לרוב כמטרות אסטרטגיות בעימותים בינלאומיים. תשומת הלב להן זוכות בדיון על המרחב הקיברנטי נובעת משני גורמים עיקריים:

א. ראשית, עם חדירת המחשבים והתקשורת לכל תחומי החיים, המרחב הקיברנטי עצמו הפך להיות חיוני לתפקוד מלא של המדינות המפותחות. מרחב זה משול למערכת העצבים של הגוף. לפיכך, אבטחת פעולה תקינה ובלתי מופרעת שלו, יחד עם מתן גישה אליו לכל שכבות האוכלוסייה, הפכו להיות חיוניים.²⁶ ב. שנית, עם התפתחות המחשוב שובצו המחשבים במערכות הייצור, השליטה והבקרה של התעשיות המסורתיות. השכבה הקיברנטית בעלת רמת הסיבוכיות הגבוהה נוספה על המערכות ההנדסיות המורכבות ממילא, והתשתיות הוותיקות הוכנסו אל תוך המרחב הקיברנטי.²⁷ בכך הן הפכו להיות פגיעות לנקודות התורפה של מרחב זה. לראשונה נוצר פוטנציאל להגיע אל היעדים המוגנים באמצעות ממד התקשורת והתוכנה, שאינו תלוי במיגון במרחב הפיזי. חיבור התשתיות החיוניות למרחב הקיברנטי חושף אותן לנקודות התורפה הקיברנטיות, ומכאן שנוצר פוטנציאל לפגוע ישירות במטרות החיוניות של המדינה על ידי ניצול נקודות התורפה הללו. האיום המהותי הוא פגיעה בתפקוד הפיזי של התשתיות החיוניות באמצעים קיברנטיים, תוך עקיפת מערכות ההגנה הצבאיות השומרות על המרחב הפיזי, הסתרת זהות המפגע, ולבסוף הימנעות מתגובה ומעימות מזוין.

בנקודות התורפה של המרחב הקיברנטי, איום הוא מרכיב במשוואת הסיכון. איום מתאפשר על ידי ניצול נקודות תורפה ומכוון לשבש מערכת או לפגוע בנכסי האויב. כדי להבין טוב יותר את שדה הקרב הקיברנטי, ראוי לסקור גישות שונות להמשגת האיומים. אפשר להבחין בין איומים על המרחב הקיברנטי (*risks to cyberspace*), שנועדו לפגוע בתשתית הקיברנטית, ובין איומים שמשמשים במרחב הקיברנטי אך לא פוגעים בו (*risks through cyberspace*).²⁸

הגנה מפני הסוג הראשון של איום – על המרחב הקיברנטי – מכונה Critical Information Infrastructure Protection או "הגנה על תשתיות מידע חיוניות". תשתית מידע חיונית היא מערכת בעלת ממד ממוחשב, השולטת בתפקוד מערכת פיזית אחרת החיונית לתפקוד המשק ולביטחון המדינה. ההגנה על תשתיות מסוג זה מסתמנת כנדבך מרכזי בדיון על ההשלכות הביטחוניות של הופעת המרחב הקיברנטי. לעתים קרובות משמיימים את המילה "מידע" ומדברים על הגנה על "תשתית קריטית".

הסוג השני של איום – דרך המרחב הקיברנטי – כולל מגוון פעולות שהתאפשרו באמצעות מרחב זה: תקשורת מוצפנת להתנגדות פוליטית, להנחיית פעולות טרור או לפשע בינלאומי; פשיעה מסורתית (הונאה, גניבה, פדופיליה) המועצמת בידי רשתות המחשב; פשיעה חדשה הייחודית למרחב הקיברנטי: ריגול ממוחשב, פגיעה באספקת שירותי רשת, שימוש בתוכנות זדוניות למטרות מגוונות.

אפשר להבחין בין האיומים לפי מקורם הגיאוגרפי: מחוץ לגבולות המדינה או מתוכם, מחוץ לרשת המחשבים או מתוכה. המבנה הנוכחי של פרוטוקול התקשורת האינטרנטי, הארכיטקטורה הפתוחה של הרשת ופגיעויות מובנות בתוכנה ובחומרה, הופכים את מלאכת איתור המקור הגיאוגרפי לכמעט בלתי אפשרית. בדרך כלל, הנתיב של חבילות מידע המועברות ברשת אינו קבוע, והתחנות בדרך אינן נדרשות לבחון את תוכן המידע או את מקורו וגם לא לתעד את מסלול חבילות המידע. חשוב לציין שאין מדובר במאפיין הכרחי של המרחב הקיברנטי, אלא בתוצאה של מדיניות המעודדת פתיחות בגישה למידע ותקשורת חופשית. מדיניות זו מושרשת באידיאולוגיה ליברלית של חלוצי הרשת האמריקאים. עם הפרטת תעשיות המידע ומסחורן, אידיאולוגיית השוק החופשי, הנרתעת מכל מעורבות מדינתית, מקשה על עצם הדיון בהסדרה טכנית ומשפטית שונה של המרחב הקיברנטי.

אפשר למיין את האיומים גם בהתאם למטרת המאיים: פשע, טרור, ריגול תעשייתי, ריגול צבאי ולוחמה קיברנטית. אלא שמיון כזה מתעלם מהעובדה ששיטת פעולה זהה יכולה לשמש למטרות רבות. בנוסף לכך, מיון כזה הוא בעייתי, לאור הקושי הרב להתחקות אחר מקור האות האלקטרוני שעובר במרחב הקיברנטי ואחר זהות שולחיו.

הערכת האיום הקיברנטי

הדיון בסוגי האיומים ובשיטות המיון שלהם מאפשר להבחין בקווים משותפים המאפיינים אותם: גישה בלתי מורשית למשאבי מידע ממוחשבים משותפת לכול סוג של איום קיברנטי. אולם החדירה הבלתי מורשית למשאבי מידע ממוחשבים פותחת קשת רחבה של תוצאות אפשריות, המעלות מצדן שורה של שאלות: מהי מידת האיום הנשקפת מהשחקנים השונים? האם כל השחקנים והאיומים רלוונטיים לביטחון הלאומי? כיצד נוכל להעריך את חשיבותם ולתעדף את מדיניות התגובה? כדי לספק תשובות רציניות לשאלות אלו יש צורך לא רק בדיון מושכל במושגים ובהבנה טכנית של עולם המחשוב, אלא גם בדיון ציבורי מעמיק.

הערכת סיכונים (Risk Assessment) היא תחום עיסוק רחב ומגוון, המשמש מקצועות שונים. דיון מקצועי בתחום זה חורג מגבולות המאמר. לצורך הדיון

בסוגיית האיום הקיברנטי נגדיר את הערכת האיום כמכפלה של סבירות התרחשות המאורע בהערכת הנזק הנגרם בו.

עיצוב מדיניות ציבורית מחייב להעריך את האיום, ולמעשה את התרחיש המעורר את הצורך במדיניות. אולם, לא קיימת אפשרות להערכה חד-משמעית, מדויקת ואובייקטיבית של איום כזה. הערכת האיום ברמה הלאומית מחייבת התייחסות לערכים החברתיים והתרבותיים של המדינה והחברה, המנחים את החשיבות היחסית של תרחישים ואיומים פוטנציאליים על אותה חברה. הערכה כזאת היא תמיד הערכה סובייקטיבית, אולם היא הדרך ההולמת ביותר לנהל תהליך של עיצוב מדיניות. במדינה דמוקרטית, המוסדות הייצוגיים והתקשורת משמשים אפיק לציבור להשמיע את קולו ולהשפיע על הביטחון הלאומי, על הרווחה ועל סוגיות נוספות.

חשוב לזכור כי בנושא הביטחון הלאומי הקיברנטי אין למומחים הטכניים בלעדיות על הערכת התרחישים וקביעת המדיניות. כפי שאין לתת לכלכלנים לקבוע את תקציב המדינה לבדם, כך אין להפקיד את הביטחון הקיברנטי אך ורק בידי אנשי המחשבים.

כאשר מנתחים את חשיבות המרחב הקיברנטי במסגרת רעיונית של מלחמה, היחס אליו ידמה מאד ליחס לכל מערכת נשק חדשה. כדי להעריך את משקלו היחסי של האיום הקיברנטי במסגרת המלחמה, יש לבחון את המשתנים הרגילים, כגון טווח יעיל, מידת ההרס של פגיעה, עלות השימוש, מגבלות פוליטיות על שימוש וכיו"ב.

לאיום הקיברנטי פוטנציאל להתממש במנותק מהמערכת המסורתית. המרחב הקיברנטי, כפי שהוא קיים כיום, מהווה שדה מערכה פרוץ. בניגוד לחלל, לאוויר, ליבשה או לים, ארגוני הביטחון הקיימים נמצאים רק בתחילת תפקודם במרחב הזה.

במרחב הקיברנטי קיים פוטנציאל קריטי לערער את הביטחון הלאומי, תוך עקיפה של מסגרות ההגנה הלאומיות המסורתיות ופגיעה ישירה במטרות חיוניות בעורף. עצם קיומו של המרחב הקיברנטי מאפשר העברת מידע ישירה, תוך התעלמות מגבולות מדיניים וגיאוגרפיים וממערכי ההגנה. בכך, המרחב הקיברנטי המתפתח יוצר שינוי אסטרטגי בעיסוק בביטחון הלאומי.

תרשים 2 מציע סיכום סכמטי של סוגי האיום הקיברנטי לפי רמת החדשנות, סבירות ההתרחשות ואפקט האיום.

תרשים 2: סוגי האיום הקיברנטי לפי רמת החדשנות, סבירות ההתרחשות ואפקט האיום

סוג האיום	רמת החדשנות	סבירות ההתרחשות	אפקט האיום
פגיעה ביכולת התפקוד של כוחות הביטחון	בינוני (איום ותיק יחסית)	עולה (אפשרויות טכנולוגיות נפוצות)	מועצם
ריגול ביטחוני	בינוני (איום ותיק יחסית)	סביר (אפשרויות טכנולוגיות נפוצות)	מועצם
ריגול תעשייתי, פיננסי, מדעי	בינוני (איום ותיק יחסית)	עולה (אפשרויות טכנולוגיות נפוצות)	מועצם (חשיבות גבוהה לחדשנות)
פגיעה ישירה בשירותי המדינה החיוניים	חדש (לא היה אפשרי בעבר)	עולה (אפשרויות טכנולוגיות חדשות)	מועצם מאד
מלחמה קיברנטית מלאה	חדש (לא היה אפשרי בעבר)	נמוכה (עלות תועלת נמוכה לעומת מלחמה קינטית)	בינוני

סיכום: מאפיינים אסטרטגיים של ביטחון לאומי במרחב הקיברנטי

מאמר זה נועד להמשיג את תחום הביטחון הקיברנטי המתפתח וליצור שפה משותפת לדיון ציבורי פורה בישראל בתחום זה. לאור חוסר הבהירות המושגית, המאמר הציע ביאורים והגדרות אופרטיביות לנושאים החדשניים הקשורים במרחב הקיברנטי. נסקרו בו מאפייני המרחב, נקודות התורפה ואיומים קיימים, והוצגו בעיות ההגנה, ההתקפה וההרתעה הקיימות במרחב זה.

לוחמה קיברנטית מאפשרת לפגוע מרחוק במטרות טקטיות ואסטרטגיות, תוך סיכון נמוך לתוקף. הסיכון הנמוך לתוקף נובע ממאפייני המרחב הקיברנטי כיום: קושי להבדיל בין תקלה לתקיפה; קושי לקשר בין אירוע לתוצאה; קושי להתחקות אחר מקור הפגיעה ולזהות את התוקף; שימוש רחב בטכנולוגיות זולות "מן המדף"; פגיעויות רבות של מערכות ממוחשבות.

האיום הקיברנטי הוא אסימטרי: לא נדרשת השקעה רבה בפיתוח אמצעי הלחימה והפעלתם. לעומת זאת, ההגנה מפני איומים קיברנטיים חייבת להקיף

את כל אפיקי התקיפה ולהתעדכן בפיתוחים חדשים. לפיכך, מחיר ההגנה מפני איומים קיברנטיים עולה כל הזמן.²⁹

המאמר הציג כמה ממאפייני המרחב הקיברנטי בהקשר לביטחון הלאומי. האם האיומים הקיברנטיים שנסקרו מאיימים על הביטחון הלאומי של מדינת ישראל? חלק משמעותי מהתשובה נגזר מתפיסת תפקידו של מוסד המדינה וחורג ממסגרת מאמר זה, שלא נועד לספק תשובה לשאלות המהותיות והמטרידות המתעוררות עם התפתחות המרחב הקיברנטי. במדינה פתוחה ודמוקרטית, התשובות לשאלות מסוג זה מתגבשות באמצעות דיון ציבורי ותהליך פוליטי. המאמר נועד אכן לתרום לדיון ציבורי מושכל כזה בישראל, ולמקד את תשומת לבו של המערכת הפוליטית בסוגיות חדשות אלו בביטחון הלאומי.

המעט שניתן לומר בהקשר זה כבר עתה הוא, שעל המדינה מוטלת האחריות לביטחון לאומי גם כששדה המשחק מתפתח ומשנה צורה. עידן המידע גורם לשינויים מרחיקי לכת גם בהיבטי הביטחון הלאומי. כל מערכת מחשב חשופה לפגיעה. אין מערכת חסינה בפני פגיעה או תקלה, וחשוב להכיר בכך כדי להשתחרר משאיפה עקרה לביטחון מוחלט. עם זאת, הכרחי לשאוף לביטחון מיטבי, תוך התאמה למאפייני האיום והיעד.

מענה לאיום הביטחוני הקיברנטי ברמה הלאומית צריך להיות מותאם למאפייני המיוחדים. כדי לעצב מדיניות ההולמת את צרכי המדינה, נדרשים דיון ציבורי ומחקר מקצועי. יש, אפוא, לרתום את שיטות העבודה המדעיות והארגוניות כדי שניתן יהיה לספק ביטחון בעידן המידע ולהתמודד בדרך הטובה ביותר עם האיום הקיברנטי.

הערות

- 1 ירידה בלפחות שלושה סדרי גודל בין ראשית שנות השבעים לאמצע שנות האלפיים. במדד מחיר ל-GigaFLOP, יחידה שעלתה 15 מיליון דולר ב-1984 עלתה 0.14 דולר ב-2009. במדד מחיר נפח האחסון על מדיה מגנטית, מחיר ל-Gigabyte ב-1993 היה 1,000 דולר וב-2009 – 0.02 דולר.
- 2 לדיון ב"מהפכה בעניינים צבאיים" (Information-Technology Revolution in Military Affairs – IT RMA) Michael E. O'Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2000; Stuart E. Johnson and Martin C. Libicki, *Dominant Battlespace Knowledge: The Winning Edge*, Washington, D.C.: National Defense University Press, 1995;
- 3 יצחק בן-ישראל, "ביטחון, טכנולוגיה ושדה הקרב העתידי", בתוך: חגי גולן (עורך), **מרחק הביטחון**, תל אביב, מערכות, 2001, עמ' 269–327.
- 4 משחרר ההיסטוריה שאפו בני האדם לשרוד ולהתפתח במרחבים הפיזיים הסובבים אותם, ובראש ובראשונה במרחב הפיזי המידי: מבייות החיות והחקלאות, דרך בנייה וכלה בשליטה בחומרי הגלם ועיבודם בשיטות מכאניות, כימיות וכד'. מאז המהפכה המדעית למדו החברות המפותחות לתמרן, ולעתים אף לשלוט, בסביבתן בסיוע השיטה המדעית. המרחב היבשתי משך באופן טבעי את מרב המאמצים. המרחב הימי נכבש בידי ציוויליזציות שונות לאורך ההיסטוריה, והמדניות שהשכילו לשלוט

- ראשונות במרחב זה זכו לרווחה ולעדנה ארוכות שנים. המרחב האווירי נכבש במאה השנים האחרונות, וגם השולטים בו זכו ביתרון יחסי אדיר על פני מתחריהם. מאז שנות החמישים של המאה הקודמת ושיגור הלוויין הראשון ב-1957, מתקיימת תחרות בין המעצמות על פיתוח אמצעים להגעה ושהייה בחלל ובכוכבי הלכת הקרובים. ראו: יצחק בן-ישראל, "מלהב החרב אל זיכרון המחשב", **אודיסיאה**, גיליון 9, אוקטובר 2010.
- 5 Andrew M. Colman, *A Dictionary of Psychology*, "Cyberspace", Oxford University Press, 2009, *Oxford Reference Online*, Oxford University Press, <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t87.e2037>
- 6 Julia Cresswell, *Oxford Dictionary of Word Origins*, "Cybernetics", *Oxford Reference Online*, Oxford University Press, <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t292.e1374>.
- 7 Norbert Wiener, *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*, New York: John Wiley and Sons, 1955.
- 8 *Encyclopædia Britannica 2010*, "Space", *Encyclopædia Britannica Online*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/557313/space>.
- 9 האינטרנט הוא רשת פתוחה של נקודות קצה, התקנים ורשתות מחשב, המדברים ביניהם בפרוטוקול תקשורת IP או TCP. רשת האינטרנט בנויה בצורה פתוחה ומבוזרת, ומכל נקודת קצה בה ניתן לתקשר עם כל נקודת קצה אחרת. על גבי העיצוב הבסיסי הזה נוצרו אין ספור יישומים, ובתוכם גם כאלה שנועדו להגביל גישה ולוודא זהות, להצפין את המידע המועבר ברשת, לוודא קבלת המידע ועוד.
- 10 "World Internet Usage Statistics News and World Population Stats" *ITU, Itu World, Telecommunication/Ict Indicators Database*, 2010
- 11 למשל: GPS, ACARS, SWIFT, GSM Cellular ועוד אלפי רשתות מחשב ייעודיות.
- 12 Martin C. Libicki, *Cyberdeterrence and Cyberwar*, RAND Corporation, Santa Monica, CA., 2009.
- 13 אלקטרוניקה היא התשתית של עולם המחשוב כיום. אולם לפני האלקטרוניקה היו מחשבים מכאניים. האלקטרוניקה לא חסינה בפני העתיד: הוכחה כבר האפשרות לנצל תשתיות ביולוגיות לצרכי המחשוב. מחשוב DNA משתמש בביולוגיה מולקולארית ר-DNA במקום הרכיבים האלקטרוניים. אפשרות נוספת היא מחשוב פֶּפְטִידִי (Peptide): מחשוב ביו-מולקולארי המבוסס על תרכובת העשויה משתי חומצות אמינו לפחות.
- 14 החלוצים דוגמת ריינהולד או בארלו ראו ברשת האינטרנט מערכת פתוחה, לא היררכית, וגם אנטי-ממסדית. הם תלו בה תקוות שתאפשר קהילה וארגון שיתופיים ושוויוניים: "A Declaration of the Independence of Cyberspace" John Perry Barlow. לורנס לסיג מתאר את עקרון הפעולה של רשת האינטרנט כלהלן: "Like a daydreaming postal worker, the network simply moves the data and leaves interpretation of the data to the applications at either end. This minimalism in design is intentional. It reflects both a political decision about disabling control and a technological decision about optimal network design", Lawrence Lessig, *Code and Other Laws of Cyberspace*, New York: Basic Books, 1999.
- המציאות הקיימת מורכבת יותר. לדיון במבנה השליטה ברשת האינטרנט ראו: Jack L. Goldsmith and Tim Wu, *Who Controls the Internet?: Illusions of a Borderless World*, New York: Oxford University Press, 2006.
- 15 האינדוקציה (הסקה מן הפרט אל הכלל) היא כלי נפוץ מאד, אך בעל מגבלה לוגית מובנית: תצפית על מאורע וחזרתו על עצמו אינה מאפשרת היסק לוגי תקף שהמאורע הזה מחויב המציאות. בעיית האינדוקציה היא שלהיסק מהפרט אל הכלל אין תוקף הכרחי.

- 16 קורא חד עין יכול לזהות דמיון בין ההגדרה שהצעתי כאן להגדרות המופיעות במסמכים רשמיים של זרועות הממשל השונות של ארצות הברית. הדמיון אינו מקרי: ארצות הברית וישראל חולקות ערכים משמעותיים, הן בעלות רמה מדעית וכלכלית דומה, ולכן גם רואות ומפרשות את המציאות בכלים דומים. ארצות הברית מובילה את המחקר והפיתוח המדעית-טכנולוגי העולמי, ובמקביל מובילה בעיסוק במדיניות בנושאים הקיברנטיים. מחקר השוואתי, הכולל מדינות כמו סין, רוסיה, הודו, צרפת ואחרות, יזהה הגדרות שונות עד מאד. אולם, מחקר כזה חורג מגבולות מאמר זה.
- 17 תוקידידס, **תולדות מלחמת פלופוניס**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1988. התיאוריה הריאליסטית של יחסים בינלאומיים מגייסת את תולדות יוון העתיקה להבנת טבע האדם והאנרכיה הבינלאומית, המנחים את ההתרחשויות בנות זמננו: Steven Forde, "International Realism and the Science of Politics: Thucydides, Machiavelli and Neorealism", *International Studies Quarterly*, Vol. 39, No. 2, 1995; Azar Gat, *War in Human Civilization*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.
- 18 ב-1996 נוסדה "המועצה הנשיאותית לתשתיות חיוניות" (The Presidential Critical Infrastructure Board).
- 19 President Barack Obama, May 29, 2009 http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/
- 20 להלן הצעת תרגום לעברית של המונחים האנגליים בתחום הלוחמה הקיברנטית: Malware – תוקעה; תוכנה זדונית המיועדת לשבש בסתר פעילות תקינה של מערכת ממוחשבת, וכך לפגוע בתהליך שמנוהל באמצעות אותה מערכת; Spyware – רוגלה; תוכנה זדונית המיועדת לאסוף נתונים בסתר ולעתים להעביר אותם ברשת; Phishing – דיג: תרמית מבוססת תוכנה והנדסה חברתית במטרה להשיג במרמה נתונים אישיים של משתמשים.
- 21 William Lynn III, "Defending a New Domain", *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 5, 2010.
- 22 יצחק בן-ישראל, "לוחמת מידע", **מערכות**, 369, פברואר 2000, עמ' 18–25.
- 23 לאחר פיגועי 11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, סף התמיכה המדינתית הורד: כיום די בראיות ניסביות, כמו תמיכה אידיאולוגית באויב או מתן שירות לוגיסטי למחבלים.
- 24 Lynn III, Ibid.
- 25 Libicki, Ibid.
- 26 בצרפת, בפילנד, באסטוניה וביוון הכירו מוסדות שלטוניים שונים בזכות הגישה לרשת האינטרנט כזכות יסוד.
- 27 יש לראות בכך תופעה צפויה: התפתחות טכנולוגיות המידע עשויה לשנות עד היסוד תחומי עיסוק קיימים. כפי שכותב העתידן והיזם ריי קורצויל, בדרך זו השתנתה הפרדיגמה של המחקר הביולוגי מניסויים מסורתיים לחישוביות וסימולציה.
- 28 Ronald J. Deibert and Rafal Rohozinski, "Risking Security: Policies and Paradoxes of Cyberspace Security", *International Political Sociology*, Vol. 4, No. 1, 2010.
- 29 הטיעון של קושי ההגנה נגד איומים קיברנטיים דומה לטיעון נגד ההגנה אקטיבית מפני טילים ולוויכוח בנושא "כיפת ברזל". הוא דומה גם לטיעון על עקרות ההגנה נגד מחבל מתאבד. על אף הטיעונים הללו, ההתפתחות המדעית מסייעת לייצר מענים לאיומים החדשים. ראו: ליאור טבנסקי, **המאבק בטרור בעידן המידע**, "אינתיפאדת המתאבדים" **וההתמודדות הישראלית עמה בסיוע טכנולוגיות עילית**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, 2006.

הגנת נכסים ותשתיות קריטיות מפני תקיפה קיברנטית – הממד הסטטוטורי

גבי סיבוני

מבוא

התפתחותן של מערכות המחשוב והתקשורת בעשורים האחרונים השפיעה על הביטחון הלאומי של מדינות, ובכללן של מדינת ישראל. מערכות אלו ותפוצתן הגלובלית גרמו למדינות להיות חשופות לפגיעה במרחב הקיברנטי שלהן על ידי גורמים שונים ומגוונים, בהם מדינות עוינות, ארגוני טרור, גורמים פליליים ואף פרטים הפועלים מתוך אתגר אישי או מתוך מניעים אנרכיסטיים. רוב המערכות בחברה מפותחת תלויות בתשתיות מחשוב ומידע, והתלות בטכנולוגיות אלו גורמת לכך שפגיעה במחשבים ובתהליכי זרימת מידע עלולה לשבש, לשתק ולעיתים אף לגרום לפגיעות פיזיות של ממש במערכים חיוניים. כך, למשל, ניתן לשבש מערכות ניהול, שליטה ובקרה באמצעות שינויים בתוכנת המחשב, ללא צורך בתקיפה פיזית שלהן. ניתן להעריך כי פני העימותים בעתיד ישתנו ללא הכר ויתבססו במידה רבה על לוחמה קיברנטית.

עוצמתה של מדינה נמדדת על ידי שילוב בין העוצמה הכלכלית, החברתית והמדעית שלה ובין העוצמה הצבאית. תפקידה של העוצמה הצבאית הוא להגן על האזרחים והטריטוריה כדי שאלה יוכלו לשמר ולפתח את העוצמה הכלכלית. פגיעותו של המרחב הקיברנטי לתקיפות באמצעות מערכות תקשורת ומחשבים, מביאה לשינוי דרמטי במשוואה זו. לראשונה ניתן לפגוע אנושות בעוצמה הכלכלית של מדינות על ידי שיתוק מערכים כלכליים ואזרחיים שלהן, ללא הפעלת כוח אש ותמרון כוחות. יכולות המדינות לפעול במרחב הקיברנטי, הן לצרכי הגנה והן לצרכי מתקפה, יתפסו בעתיד, קרוב לוודאי, מקום משמעותי לצד היכולות הצבאיות הקלאסיות.

אל"מ (מיל.) ד"ר גבי סיבוני הוא ראש תכנית המחקר צבא ואסטרטגיה והתכנית לחקר לוחמה קיברנטית, הנתמכת על ידי קרן ג'וזף וג'נט ניובאוואר, פילדלפיה, ארצות הברית

בצד קדמה, רווחיות ורווחה שאפיינו מדינות רבות בעשורים האחרונים, נחשפו בשנים האחרונות אותן מדינות, ובכלל זה גורמי הייצור ואספקת השירותים הלאומיים בהן, לאיומים חדשים, שטרם ניתנה הדעת כיצד ראוי להתמודד עימם. עד לפני שנים לא רבות התעשייה (הפרטית והציבורית) הייתה מוגנת על ידי המדינה. כך, למשל, תחנת כוח ליצור חשמל, בין אם הייתה בבעלות פרטית ובין אם הייתה בבעלות ציבורית, הייתה חשופה לפגיעה פיזית שלא בגין תאונה רק באם המדינה הייתה נקלעת למלחמה פיזית של ממש. תפקידה של המדינה היה להבטיח את ההגנה על התשתיות, המוסדות הכלכליים, מפעלי תעשייה ועוד. מוסדות ציבוריים היו מוגנים על ידי המדינה מעצם קיומם במרחב הטריטוריאלי הנתון למרותה ושליטתה.

מדיניות ההפרטה שצברה תאוצה בעשורים האחרונים הפקידה בידיים פרטיות חלקים נרחבים ממפעלי התשתית שבאופן מסורתי היו בידי הריבון: תקשורת, תחבורה, חשמל, אנרגיה, תעשיות כבדות ועוד. לצידן של התעשיות המסורתיות עלו וצמחו תעשיות חדשות בתחומי הטכנולוגיה העילית, המהוות מרכיב נכבד בתל"ג של מדינות רבות.

בשל ההבנה האוניברסלית כי "המגן על הכל אינו מגן על כלום"¹, פיתחו מדינות שונות דרכים להגן בעיקר על התשתיות והמערכות הקריטיות לתפקודן. במדינת ישראל הוקמה בשנת 2002 הרשות הממלכתית לאבטחת מידע, ה"מופקדת על הנחיה מקצועית של הגופים המונחים שבאחריותה בתחום אבטחת תשתיות מחשב חיוניות מפני איומי טרור וחבלה בתחום אבטחת מידע מסווג ומפני איומי ריגול וחשיפה"². בהקשר זה הוקמה ועדת היגוי במועצה לביטחון לאומי, שתפקידה לבחון את סיכוני אבטחת המידע, ונקבע כי הכללים שתקבע יחולו על כמה גופים ומוסדות שמערכות המידע שלהם הוגדרו כקריטיות, בהם חברת החשמל, בנקים, משרדי ממשלה וכדומה. הוועדה גם הוסמכה להחליט על הוספת גופים לרשימה זו מעת לעת.³

הגופים בשירות הציבורי הנדרשים להגנה מפני התקפה קיברנטית נמצאים זה מכבר תחת הנחיית הרשות לאבטחת מידע. עם זאת, התפתחויות במבנה הכלכלה הישראלית הביאו לכניסה של גורמים, תהליכים, נכסים ופרויקטים חדשים, שפגיעה בהם היא בעלת פוטנציאל נזק משמעותי ברמה הלאומית. מצב זה חושף ומגדיל באופן קבוע את מגוון התורפות והמטרות לתוקפים במרחב הקיברנטי. לאור זאת, קיימת חשיבות רבה ליכולת לזהות ולבחון את הגורמים הנוספים שפעילותם מחייבת הנחיה של הרשות לאבטחת מידע.

לא תמיד ניתן לכמת נזק אפשרי זה רק להיבטים הכספיים שלו או להשפעתו על התל"ג. נזקים משמעותיים יכולים להיגרם גם לנכסים וערכים בעלי חשיבות

לאומית. כך, לדוגמה, בארצות הברית תוכניות ההגנה מופעלות גם על אתרי מורשת וזיכרון.⁴

מאמר זה מבקש להציע גישה שתאפשר לקיים תהליך שיטתי, תוך שימוש בכלים סטטוטוריים קיימים, בעזרתו ניתן יהיה לזהות גופים נוספים (בעיקר מהסקטור הפרטי) שפגיעה בהם עלולה להשפיע על הביטחון הלאומי, ולחייבם להפעיל מנגנוני הגנה מתאימים על הנכסים והתשתיות הקריטיות שלהם.

על מה להגן?

במסמך של המשרד האמריקאי לביטחון פנים סוקר פטריק בֶּגֶס⁵ כיצד רואים הגורמים המוסמכים בארצות הברית את מערך התשתיות והמשאבים הקריטיים להגנה ואת הממשק של אלה עם מערך התשתיות הקיברנטיות והפיזיות.

מיפוי התשתיות הקריטיות להגנה בארצות הברית כולל את התחומים הבאים: מים, אנרגיה, תקשורת, תחבורה, תעשייה כימית, חקלאות ותעשיית מזון, מערכות מידע, בנקאות ושירותים פיננסיים ומסחריים, שירותי בריאות, ולבסוף נכסים בעלי חשיבות לזיכרון הלאומי האמריקאי (אנדרטאות, אתרי מורשת וכדומה). תחומים אלה נשענים על שני מרכיבי תשתית בסיסיים: הראשון נוגע למרכיבי התשתית הפיזית דוגמת תחנות כוח, סכרים, נמלי ים ואוויר, כבישים, מסילות ברזל, תשתיות הולכה למיניהן,⁶ בתי חולים, מפעלים ועוד. המרכיב השני נוגע לתשתיות הקיברנטיות, בהן: מערכות תוכנה, חומרה, שרתי אינטרנט, מערכות שליטה ובקרה ושירותי מידע.

כדי לאפשר את הבסיס המתאים לגיבוש תוכניות הגנה, מפעיל המשרד האמריקאי לביטחון פנים מתודולוגיה בשם "סקירת עמידות קיברנטית"⁷ של גופים ותשתיות קריטיות השייכים לסקטורים שתוארו לעיל. גישה זו מאפשרת לגבש תמונת מצב לגבי מספר היבטים, בהם: הגדרת נכסים קריטיים להגנה, ניהול התקשורת, מרכיבי המשכיות השירות, ניהול טכנולוגי, היקף התלות במרכיבים חיצוניים, ניהול אירועים ותאונות, יכולת הערכת מצב, איתור וניהול תורפות ועוד. כתוצאה מסקירה זו, יכולים מקבלי החלטות לקבל תמונת מצב ולגבש תוכנית פעולה לשיפור העמידות הקיברנטית של הארגון.

משאותר הארגון או הגוף שעליו יש להפעיל את המתודולוגיה, התהליך הינו שיטתי וסדור. הבעיה היא שאנו חסרים עדיין את הדרך בה ניתן לאתר את הגופים והארגונים שיידרשו לתהליך זה.

המצב בישראל דומה למדי. הרשות לאבטחת מידע מביאה מעת לעת לאישור ועדת ההיגוי במטה לביטחון לאומי (המועצה לביטחון לאומי לשעבר) רשימה של גופים נוספים שיידרשו להעמיק את הגנתם ולעמוד בהנחיות האבטחה של

הרשות, אולם אין בנמצא תהליך סטטוטורי שיטתי ומחייב שיאפשר איתורם של גופים כאלה.

העובדה כי תחום או סקטור המהווה תשתית קריטית מורכב ממספר רב של גופים ומערכות (מאות ולעיתים אלפים), גורמת לכך שאין משמעות להגנה על הסקטור ככזה. הביטוי בפועל של ההגנה נוגע לפעולות הנעשות על ידי ארגונים, חברות, מתקנים ותהליכים ספציפיים השייכים לאותו סקטור. השאלה הנשאלת היא כיצד ניתן לאתר את הגופים האלה, במיוחד כאשר כמעט לכל חברה עסקית או משרד ממשלתי ממשק עם הסקטורים המוגדרים במסגרת התשתיות הקריטיות להגנה. לדוגמה: הגנה על תשתיות אספקת המים ואיכותם בישראל אינה נוגעת רק לתהליכים בחברת "מקורות", כי אם גם לעשרות ספקי מים אחרים, אגודות, תאגידי מים, מתקני התפלה והולכה, מתקני טיפול בשפכים, מתקני טיפול והולכת קולחים ועוד. חלק גדול של מתקנים אלה מופעל על ידי יזמים פרטיים, שההפעלה של מנגנוני הגנה אינה בראש מעייניהם. המצב הזה חל גם על תחומים רבים נוספים. זאת ועוד, במקרים רבים יש להגן גם על מערכות משיקות וקשורות לגורמים המונחים. להלן דוגמה הממחישה היבט זה: מפעל תעשייתי שנקבע כי הוא מהווה מרכיב חיוני פועל תחת ההנחיה של הרשות לאבטחת מידע. לעיתים מפעל זה תלוי בפעולתו ביצרנים אחרים ("יצרני לוויין" קטנים יותר) המספקים תשומות (לעיתים קריטיות) לתהליך הייצור של המפעל המוגן. במקרים רבים נמצא כי חלק מ"גורמי לוויין" אלה אינם נכללים בקבוצת התשתיות הקריטיות להגנה, ולכן אינם מפעילים תהליכי הגנת מידע מספקים. כך, יתכן כי פגיעה קיברנטית בגורמים אלה עלולה לגרום לנזקים משמעותיים במפעל המוגן.

השימוש בטכנולוגיות מידע בישראל הוא נרחב מאוד, הן בסקטורים הציבוריים והן בסקטורים הפרטיים. ישראל מספקת, אפוא, כר מטרות נרחב לתוקף הקיברנטי הפוטנציאלי. לכן, איתור גופים נוספים, שפעילותם מחייבת הנחייה של הרשות לאבטחת מידע, הינו מטלה חיונית לצורך בניית מערכת הגנה אופטימאלית. סקרים הנערכים מעת לעת ומידע המועבר ממשרדי הממשלה השונים חיוניים בתהליך זה אולם אינם מספקים. יש ליצור תהליך מובנה שיאפשר שיפור משמעותי, בעיקר בכל הקשור למיזמים מסוימים בסקטור הפרטי החשופים לפגיעה קיברנטית, אשר השפעתה עלולה להיות רחבה ואף להגיע לרמה הלאומית.

התהליך המוצע: שימוש בכלים סטטוטוריים קיימים

עיקרי ההצעה לשיפור המצב שתואר לעיל נוגעים להכנסת תחום ההגנה הקיברנטית כמרכיב מובנה בתהליך הסטטוטורי הקיים, וזאת הן בשלבי ההקמה של מיזם (אישורו בוועדות התכנון השונות) והן בתהליך התפעול שלו (חוק רישוי עסקים). מוצע, כי במסגרת תהליכי התכנון במדינה יידרש כל מיזם המוגש

לאישור בוועדות התכנון להגיש תסקיר עמידות קיברנטית. תסקיר זה יהווה הכלי הסטטוטורי העיקרי לצורך איתור ובחינת חשיפתו של המיזם לאפשרות של התקפות קיברנטיות ולגיבוש תהליכי הגנה נגד חשיפות אלו. התסקיר גם יספק לרשות לאבטחת מידע כלי לאיתור וניהול מערך התשתיות הקריטיות להגנה במדינה. לצד זאת, תוכל הרשות הרלוונטית הממונה על רישוי המיזם – רישוי המחייב חידוש עיית – לבדוק את העמידה המתמשכת של הגוף הנבחן בהוראות ההגנה הקיברנטית.

כדי להסביר הצעה זו יש להרחיבה ולפרטה. הקמה של כל מיזם במדינת ישראל, ובכלל זה מיזמי תשתיות לאומיות, מחייבת עמידה בתהליכי התכנון הסטטוטורי הנוהג בישראל. כך, מיזמים הכרוכים בבניית מתקנים ומבנים מחויבים לקבל את אישורן של ועדות התכנון השונות בהתאם לעניין: מקומיות, מחוזיות וארצית. הבדיקה של מסמכי התכנון המוגשים לאישור הגורם התכנוני בישראל הינה כלי הבקרה המרכזי של הרשויות על מיזמים אלה. במסגרת המסמכים המוגשים לבחינת ועדות התכנון כיום, ניתן למצוא מסמכים הנוגעים לכיבוי אש, להיבטים של בריאות הציבור, להיבטים סביבתיים, לטיפול בחומרים מסוכנים, להגנת העורף ועוד. מסמכים אלה מגדירים את הצעדים אותם ינקוט היזם כדי לעמוד בדרישות המתחייבות בכל תחום. אלה עוברים לבקרת גורמי הרגולציה המוסמכים, המפעילים מומחים שתפקידם להביא לכך שבסופו של התהליך יוכל המיזם להיות מוקם והאינטרס והביטחון הציבורי בתחומים השונים נשמרים.

במדינת ישראל נדונים מדי שנה עשרות מיזמים, שפגיעה בהם עלולה לפגוע בביטחון הלאומי. לדוגמה: מתקני תשתית, מתקני טיפול במים ובשפכים, מערכות הולכה, פרויקטים תחבורתיים, מתקני אנרגיה ותקשורת. לצד אלה נדונים הרחבות והקמות של מפעלי תעשייה ועוד מגוון רחב מאוד של פרויקטים שונים. פגיעה קיברנטית בפרויקטים ובמיזמים אלה, או בחלקם, עלולה לגרום נזק לכלכלת המדינה לא רק בצורה ישירה, כגון היעדר יכולת לספק שירות חיוני, אלא גם בצורה של פגיעה מסחרית ביכולת של חברות ישראליות שהותקפו לספק את מוצריהן למשך זמן נתון.

אחת הדוגמאות שיש בהן כדי לבאר את התהליך המוצע הינה הדרישה להגיש תסקיר השפעה על הסביבה. מטרתו של התסקיר הינה לאתר ולבחון את המפגעים הסביבתיים העלולים להיגרם כתוצאה מהקמת המיזם ואת הדרכים למזער פגיעה זו לרמה נסבלת. הגשתו של התסקיר מעוגנת בתקנות התכנון והבנייה (משנת 1982), ובגרסתן הסופית משנת 2003). מקורו של התסקיר הינו בהתעוררות המודעות הציבורית בארצות הברית לנושאים הסביבתיים, אשר הביאה בשנת 1970 לחקיקת חוק המחייב הכנה של תסקירי השפעה על הסביבה כחלק מהתהליך התכנוני שם.

לצד המרכיב התכנוני למיזמים חדשים ניתן, כאמור, לעשות שימוש גם בתהליך רישוי העסקים המחייב חידוש עיתי, כדי לוודא שפעלת המיזם לאורך שנים עומדת בקריטריונים מתחייבים בתחומים שונים, כולל בתחום האבטחה מפני התקפה קיברנטית. שופט בית המשפט העליון לשעבר, מישאל חשין, קבע באחד מפסקי דינו: "מטרתו של החוק [לרישוי עסקים] היא לשמור ולהגן על ערכים שונים הנתפסים בחברתנו כערכים חשובים... כך הוא הערך של שלום הציבור, כך הוא הערך של שמירה על בריאות הציבור ובטיחותו, כך הוא הערך של שמירה על איכות הסביבה ואיכות החיים... להגנה על מטרות [ה]חברה...".⁸ מדברי השופט חשין ניתן להסיק כי הכלים אותם מספק חוק רישוי עסקים ניתנים לשימוש גם לצורך הגנה קיברנטית וכי זו עולה בקנה אחד עם מטרותיו. בכך הם מאפשרים כלי בקרה חוקי נוסף בידי הרשות לאבטחת מידע, שבאמצעותו היא תוכל לוודא כי גם מיזמים קיימים יעמדו בקריטריונים מתחייבים, ובמקרים מסוימים אף לדרוש מבעלי עסקים פרטיים להגיש תסקיר עמידות קיברנטית ולחייבם למלא אחר הנחיות הביטחון.

כאמור לעיל, מיזמים בתהליך הקמה, ובמקרים מסוימים כאלה שכבר הוקמו, יידרשו על פי ההצעה להגיש תסקיר עמידות קיברנטית לבחינת הרשות לאבטחת מידע, כדי שזו תוכל לוודא שהוראות הגנה חיוניות מתקיימות. ניתן להציע כמה קווים מנחים לתוכנו של תסקיר זה, כמו גם לגורמים שיוסמכו לערוך אותו ולהגישו, וכן לגורמים שיוסמכו לבדוק אותו. מבחינה סטטוטורית, תחולת התסקיר צריכה להיות גורפת ועליה לחול על כל הבקשות, אלא אם ניתן לכך פטור מהגורם המוסמך. אולם מבחינה מעשית, תידרש הרשות לאבטחת מידע לקבוע אמות מידה שיגדירו את המיזמים והפרויקטים שלגביהם תתקיים חובת הגשת התסקיר. אמות מידה אלו יוכלו להתייחס למספר מרכיבים, כמו גודלו של המיזם, הסקטור אליו הוא משתייך (לדוגמה, מיזם הפועל בסקטור האנרגיה, גז טבעי וכדומה), הממשקים של מיזם זה עם גורמים הנמצאים כבר תחת הנחיית הרשות לאבטחת מידע, והיבטים שונים הנוגעים לתחולת הנזק של תקיפה קיברנטית על הגוף. משהוחלט כי על גוף להגיש תסקיר עמידות קיברנטית, יופעל התהליך לאור אבני הדרך הבאות:

א. הנחיות לתסקיר – הרשות לאבטחת מידע תהיה אחראית להכין הנחיות לביצוע התסקיר. על הנחיות אלו להיות מותאמות למיזם או לגוף הקונקרטי. מוצע כי ההנחיות יכללו כמה מרכיבים, בהם: מיפוי פוטנציאל הנזק כתוצאה מתקיפה קיברנטית; מיפוי תורפות המיזם או התוכנית; הוראות שיאפשרו מזעור החשיפה והנזק.

ב. הכנת התסקיר – התסקירים יוכנו באחריותו ובמימונו של היזם. לצורך הכנה זו ייעשה שימוש ביועצים שייבחרו מתוך קבוצת יועצים ייעודיים שיוכשרו

ויוסמכו על ידי הרשות לאבטחת מידע. יועצים אלה יפעלו לאור ההנחיות להכנת התסקיר.

ג. בדיקת התסקיר – בדיקת התסקיר תבוצע באחריות הרשות לאבטחת מידע. גם כאן תוכל הרשות לעשות שימוש ביועצים חיצוניים שיוכשרו ויוסמכו לבדיקה של תסקירים. עלות הבדיקה תוכל להיות מוחלת על היזם. בתהליך זה ייתכנו מספר מעגלי הערות ותשובות בין גורמי הרשות לאבטחת מידע ובין הנבדק.

ד. אישור התסקיר – בחינה ואישור התסקיר ייעשו על ידי הגורמים המוסמכים ברשות לאבטחת מידע, שגם תקבע את המשך הנחיית הגוף שמסר את התסקיר. אישור זה גם יוכל להתייחס להיבטים הנוגעים להתניות לרישוי העסק, כמו גם להוראות שיש להחיל על תוכניות היזם.

כאמור, השימוש בחוק רישוי עסקים מהווה פלטפורמה מתאימה ליישום הוראות והנחיות בתחום ההגנה מפני מתקפה קיברנטית. עם זאת, בשל מגבלות החלות על כל הקשור לביטחון וזליגה של מידע, נדרש יהיה להגדיר תהליך זה כתהליך ממודר, שאינו פתוח לציבור הרחב אלא רק לגורמים מוסמכים.

סיכום

האיומים על חברות אזרחיות גדלים והולכים, לא רק בשל היכולות לתקוף אותן על ידי מתחרים עסקיים אלא גם בשל החשיפה שלהן לתקיפות של גורמים עוינים. גורמים אלה מזהים את פוטנציאל הנזק לתשתית הכלכלית של המדינה, הגלום בפגיעה בחברות אלו.

מדינות נוטות להגן בעיקר על גופים להם זיקה ישירה לביטחון הלאומי. עם גופים אלה ניתן היה למנות עד לא מכבר בעיקר את משרדי הממשל, גופי מודיעין וביטחון, חברות העוסקות בייצור ביטחוני רגיש ומסווג, תשתיות קריטיות קלאסיות דוגמת חשמל, מים, תחבורה וכדומה. ההיגיון שהגדיר מי זכאי להיכנס לרשימה זו נגזר מהתפיסה האסטרטגית הקלאסית – רשימת התשתיות הלאומיות המועדות לפורענות במקרה של מלחמה, שפגיעה בהן עלולה לגרום לפגיעה ישירה בכושר הלחימה והעמידה של המדינה. כיום ברור שפגיעה בחברות אזרחיות, דוגמת חברת התרופות "טבע", חברות לייצור מזון כמו "תנובה" ו"שטראוס", חברות כבלים, טלוויזיה ואינטרנט, חברות ביטוח ועוד, וכן אתרי זיכרון ומורשת, עלולה לגרום לנזקים לא מבוטלים למדינה ולפגוע במרקם החיים של אזרחיה.

הקמת הרשות לאבטחת מידע וועדת ההיגוי במועצה (מטה) לביטחון לאומי הייתה צעד ראשון בכיוון המתאים. עתה, עם התגברות ההבנה שהמרחב הקיברנטי הופך לנגד עינינו למרחב לחימה של ממש, יש לשפר את העמידות של מדינת ישראל וכלכלתה מול תקיפות מסוג זה. הכנסה של תחום ההגנה מפני מתקפה קיברנטית לתוך התהליכים הסטטוטוריים במדינת ישראל תוכל לאפשר בקרה

קבועה ושיטתית על חסינותה של מערכת ההגנה הקיברנטית של ישראל ושיפור מתמשך של אמצעי ההתגוננות.

הערות

- 1 אמירה זו מיוחסת בדרך כלל לפרידריך הגדול.
- 2 אתר האינטרנט של הרשות הממלכתית לאבטחת מידע:
<http://www.shabak.gov.il/about/units/reem/pages/default.aspx>
- 3 גל מור, "אושרה תכנית לאבטחת מידע בממשלה", ynet, 11 בדצמבר 2002.
<http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-2310234,00.html>
- 4 Patrick Beggs, *Securing the Nation's Critical Cyber Infrastructure*, U.S. Department of Homeland Security, February 25, 2010.
- 5 שם. פטריק בגס הינו ראש תחום הערכת ביטחון קיברנטי בחטיבה לביטחון קיברנטי במשרד לביטחון פנים של ארצות הברית.
- 6 המונח תשתיות הולכה משמש כדי לתאר תשתיות המוליכות מים, שפכים, קולחים, גז, נפט, חשמל, סיבי תקשורת וכדומה.
- 7 Cyber Resiliency Review (CRR).
- 8 השופט חשין, רשות ערעור פלילי (רע"פ) 4270/03, מדינת ישראל נגד תנובה.